

МАКРО ЭДИЙН ЗАСГИЙН ҮНДСЭН ҮЗҮҮЛЭЛТҮҮД, ТӨЛӨВ БАЙДЛЫН ТААМАГЛАЛЫН ТАЙЛАН

ТӨСВИЙН ТОГТВОРТОЙ
БАЙДЛЫН ЗӨВЛӨЛ
3/15/2024

АГУУЛГА

УДИРТГАЛ.....	4
НЭГ. ГАДААД ЭДИЙН ЗАСГИЙН ОРЧИН НӨХЦӨЛ, ТӨЛӨВ.....	7
1.1. Дэлхийн улс төр, геополитикийн өнөөгийн нөхцөл байдал.....	7
1.2. Олон улсын геополитикийн нөхцөл байдлаас үүдсэн Монгол Улсын гадаад эдийн засгийн орчин нөхцөл.....	8
1.3. Дунд хугацаанд БНХАУ болон ОХУ-ын эдийн засаг, зах зээлд гарч болзошгүй өөрчлөлтүүд.....	10
1.4. Уур амьсгалын өөрчлөлтийн хандлага, түүнээс үүдэн Евроазийн бүс нутагт гарч болзошгүй өөрчлөлт, сөрөг үр дагавар.....	11
1.5. Монгол Улсын гадаад худалдаа, макро эдийн засагт дунд хугацаанд үзүүлж болзошгүй нөлөөлөл.....	15
ХОЁР. МОНГОЛ УЛСЫН ЭДИЙН ЗАСГИЙН НӨХЦӨЛ БАЙДАЛ.....	16
2.1. Макро эдийн засгийн нөхцөл байдал.....	16
2.2. Нэгдсэн төсвийн төлөв байдал.....	21
2.3. Мөнгөний сектор буюу мөнгөний бодлого.....	24
ГУРАВ. МОНГОЛ УЛСЫН ЭДИЙН ЗАСГИЙН ЦААШДЫН ТӨЛӨВ, УЧИРЧ БОЛОХ ЭРСДЭЛ.....	26
3.1. Эдийн засгийн өсөлтийн тогтворгүй байдал.....	26
3.2. Эдийн засгийн бүтэц.....	27
3.3. Гадаад худалдаа, эрдсийн бүтээгдэхүүний үнэ.....	28
3.4. Төсвийн голлох эрсдэл.....	32
ДӨРӨВ. ЭДИЙН ЗАСГИЙН ТААМАГЛАЛ, ҮНДСЭН ҮЗҮҮЛЭЛТ.....	36
4.1. Макро эдийн засгийн үндсэн үзүүлэлтүүд.....	36
4.2. Таамаглал боловсруулсан аргачлал.....	37
4.3. DIGNAR загварын тохируулга ба экзоген хувьсагчдын төсөөлөл.....	45
4.4. NRGI-FSC24 загварт ашигласан уул уурхайн салбараас төвлөрөх төсвийн орлогын төсөөлөл.....	52
4.5. Макро эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийн 2024 оны хүлээгдэж буй гүйцэтгэл, 2025-2027 оны таамаглал.....	53
ЭХ СУРВАЛЖ.....	57
ХАВСРАЛТ.....	59

ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ

Зураг 1. Монгол Улсын 2023 оны эдийн засгийн өсөлт, ДНБ-д салбаруудын эзлэх хувь, оролцоо	11
Зураг 2. Дэлхийн дундаж температурын өөрчлөлт (1850-1900 оны дундажтай харьцуулсан)	12
Зураг 3. Дэлхийн гадаргын температурын өөрчлөлт (1991-2020 оны дундаж температурт орсон өөрчлөлт)	12
Зураг 4. Эх газар, далай тэнгисийн температур, 2024 оны 1 дүгээр сарын дунджаар	13
Зураг 5. 2024 оны 1 дүгээр сарын хуурай газрын хур тунадасны хувь	13
Зураг 6. Эдийн засгийн бодит өсөлт, хувиар	16
Зураг 7. ДНБ эцсийн ашиглалтын аргаар, жилээр, сая төгрөгөөр	17
Зураг 8. ДНБ-ний өсөлт ба уул уурхайн болон уул уурхайн бус салбарын ДНБ-д эзлэх хувийн жин, 2019-2023 оны жилийн эцсийн байдлаар	17
Зураг 9. Аж үйлдвэрийн салбарын бүтээгдэхүүний нийт үйлдвэрлэлийн хэмжээ, тэрбум төгрөгөөр, 2021-2023 оны байдлаар	18
Зураг 10. Дэлхийн банкны атлас аргаар тооцсон нэг хүнд ногдох ҮНО-ын хэмжээ (ам.доллар), ДНБ-ийн бодит өсөлтийн хэмжээ (хувиар)	18
Зураг 11. Гадаад худалдааны 2021-2023 оны нийт эргэлт, тэнцэл, сая ам.доллараар	19
Зураг 12. Экспортын хэмжээ (сая ам.доллар), экспортын жилийн өөрчлөлт (хувиар)	19
Зураг 13. Экспортын хэмжээнд гадаад худалдааны түншлэгч орнуудын эзлэх хувь	20
Зураг 14. Импортын хэмжээ, сая ам.доллараар	20
Зураг 15. Импортын хэмжээнд гадаад худалдааны түншлэгч орнуудын эзлэх хувь	21
Зураг 16. Улсын нэгдсэн төсвийн 2020-2023 оны тэнцвэржүүлсэн орлого, нийт зарлага, тэнцвэржүүлсэн тэнцэл, тэрбум төгрөгөөр	21
Зураг 17. Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн 2021-2023 оны тэнцвэржүүлсэн орлого, татварын болон татварын бус орлого, тэрбум төгрөгөөр	22
Зураг 18. Нэгдсэн төсөвт 2021-2023 онд төвлөрсөн татварын орлого, нэр төрлөөр, тэрбум төгрөгөөр	22
Зураг 19. Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн 2019-2023 оны нийт зарлага ба цэвэр зээлийн дүн, тэрбум төгрөг	23
Зураг 20. Монгол Улсын нийт болон Засгийн газрын гадаад өр (2017-2023 оноор), сая ам.доллараар	24
Зураг 21. Мөнгөний нийлүүлэлт (2019-2023 он), сая төгрөг	24
Зураг 22. ДНБ-ий өсөлт, Уул уурхайн салбарын үйлдвэрлэлийн өсөлт, Уул уурхайн салбарт оруулсан ГШХО	26
Зураг 23. Эдийн засагт голлох салбаруудын эзлэх хувь	27
Зураг 24. Аж үйлдвэрийн салбарын үйлдвэрлэл, уул уурхайн олборлолт, оны үнээр	28
Зураг 25. БНХАУ-ын нүүрсний импорт, улсаар	29
Зураг 26. Хятадын нүүрсний импортод 2023 онд сар бүр гарсан өөрчлөлт, гарал үүслээр	29
Зураг 27. Нүүрсний экспортын өсөлтийн шалтгаан	30
Зураг 28. Коксжих нүүрсний 2023-2027 оны таамаглал, төрлөөр	30
Зураг 29. Дэлхийн банкнаас гаргасан зэсийн үнийн таамаглал	31
Зураг 30. Коксжих нүүрсний хэрэглээний 2023-2026 оны өөрчлөлт, бүс нутгаар	31
Зураг 31. Дэлхийн эрчим хүчний эрэлт, эх үүсвэрийн өөрчлөлт, 2022-2026 он	32
Зураг 32. Төсвийн орлогод уул уурхайн салбарын орлогын эзлэх хувь	33
Зураг 33. Төсвийн зарлага, орлого, тэнцэл	33
Зураг 34. Төсвийн тэнцлийн бодлогын хэрэгжилт	34
Зураг 35. Эдийн засаг дахь төрийн оролцоо, хувиар	34
Зураг 36. Зэсийн баяжмал, мян.тн	42
Зураг 37. Төмрийн хүдэр, мян.тн	42

Зураг 38. Алт, тн	42
Зураг 39. Нүүрс, мян.тн	43
Зураг 40. Нүүрсний үнэ, ам.доллар/тн	43
Зураг 41. Зэсийн үнэ, ам.доллар/тн	44
Зураг 42. Төмрийн хүдрийн үнэ, ам.доллар/тн	44
Зураг 43. Алтны үнэ, ам.доллар/тн.....	44
Зураг 44. Засгийн газрын хөрөнгө оруулалтын төсөөлөл (2024-2026).....	48
Зураг 45. Засгийн газрын хэрэглээний төсөөлөл (2024-2026)	49
Зураг 46. Засгийн газрын шилжүүлэг (халамж зардал)-ийн төсөөлөл (2024-2026).....	49
Зураг 47. Засгийн газрын хөнгөлөлттэй зээлийн төсөөлөл (2024-2026)	50
Зураг 48. Ажилчдад олгох мөнгөн гуйвуулгын төсөөлөл (2024-2026)	50
Зураг 49. Экспортын төсөөлөл (2024-2026), улирлаар	51
Зураг 50. Ажиллах хүчний оролцооны түвшний төсөөлөл (2024-2026).....	51

ХҮСНЭГТИЙН ЖАГСААЛТ

Хүснэгт 1. ОХУ-ын 2024-2026 оны төсвийн үндсэн үзүүлэлтүүдийн төсөөлөл	8
Хүснэгт 2. Уур амьсгалын өөрчлөлтийн улмаас Азийн бүс нутгийн орнуудын газар тариалангийн салбарт учирч болзошгүй эрсдэлийн таамаглал, таримал ургамлын төрөл зүйлээр, улс орноор	14
Хүснэгт 3 Эрчим хүчний импорт	28
Хүснэгт 4. Нүүрсний олборлолтын хэмжээ, мянган тонн	29
Хүснэгт 5. Төсөвт 2014-2023 онд төвлөрүүлсэн уул уурхайн салбарын татварын орлого, тэрбум төгрөгөөр (татварын төрлөөр).....	32
Хүснэгт 6. Сонгосон загваруудын мэдээлэл	38
Хүснэгт 7. Зэсийн баяжмалын олборлолт: ARIMA (3, 4).....	40
Хүснэгт 8. Алтны олборлолт: ARIMA (3, 2).....	40
Хүснэгт 9. Төмрийн хүдрийн олборлолт: ARIMA (4, 4)	41
Хүснэгт 10. Нүүрсний олборлолт: ARIMA (3, 3).....	41
Хүснэгт 11. Гардинерийн жагсаалт болон ТТБЗ-ийн таамаглал.....	45
Хүснэгт 12. Үндэсний тооцооны хэсгийн тохируулга.....	46
Хүснэгт 13. Бодит хүүгийн хэсгийн тохируулга	46
Хүснэгт 14. Бүтцийн параметрийн хэсгийн тохируулга.....	47
Хүснэгт 15. Төсвийн болон байгалийн нөөцийн салбарын хэсгийн тохируулга.....	47
Хүснэгт 16. Уул, уурхайн салбар орлого, татварын төрлөөр	52
Хүснэгт 17. DIGNAR загварын төсөөлөл.....	53
Хүснэгт 18. NRGI-FSC24 загварын тооцоолол.....	54

ХАВСРАЛТ

Хавсралт 1. ДНБ, эдийн засгийн салбарын ангиллаар (2022, 2023 он).....	59
--	----

УДИРТГАЛ

Монгол Улсын Төсвийн тухай хуулийн 8.1.2 дахь заалт, Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулийн 12.4, 16 1.1 дэх заалтын дагуу Төсвийн Тогтвортой Байдлын Зөвлөл төсвийн хүрээний мэдэгдэл боловсруулахад ашиглах макро эдийн засгийн үндсэн үзүүлэлт, төлөв байдлын таамаглалыг боловсрууллаа.

Макро эдийн засгийн DIGNAR-19 загвар, Байгалийн нөөцийн Засаглалын хүрээлэнгийн боловсруулсан NRG1 загварыг ашиглан тооцооллыг 2 хувилбараар гаргасан. Харьцангуй богино цаг хугацаанд тооцооллыг хийсэн тул загварт ашиглах тоон мэдээллийг хангалттай хэмжээнд бүрэн цуглуулах боломж хязгаарлагдмал байсан гэдгийг тэмдэглэх хэрэгтэй.

Монгол Улсын гадаад худалдааны эргэлт болон эдийн засгийн өсөлт сүүлийн 3 жилийн туршид харьцангуй өндөр өсөлттэй байгаа тул загвараар тооцоолол хийхэд энэхүү хандлага нөлөө үзүүлж, загварын үр дүнгээр илүү өөдрөг үр дүн гарах магадлалтай байна. Харин бодит байдал дээр олон улсын түвшинд улс төр, геополитикийн нөхцөл байдал хурдтай өөрчлөгдөж байгаа, улс орнуудын талцал хуваагдал нэмэгдэж байгаа, уур амьсгалын өөрчлөлтийн улмаас байгалийн гамшигт болон аюулт үзэгдлийн тоо, давтамж нэмэгдэж, учирч буй хохирол нэмэгдэж байгаа, манай худалдааны гол түнш БНХАУ-ын эдийн засгийн өсөлтийн хурд саарч байгаа зэрэг бодит хүчин зүйлсийн нөлөөлөл, эрсдэл оршиж байгаа нь тодорхой байгаа тул шууд загвараас гарсан үр дүнг оновчтой таамаглал гэж үзэх нь өрөөсгөл болно.

Иймээс Монгол Улсад хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй төсвийн харилцааг зохицуулж байгаа хууль тогтоомжийн заалтууд, дээр дурдсан бодит эрсдэлүүдийг тооцон үзсэний үндсэн дээр 2025-2027 оны макро эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийн дээд хязгаарыг боловсруулан үүгээр хүргүүлж байна.

Өнгөрсөн жилүүдэд төрөөс эдийн засгийн өсөлт, гадаад худалдааны өндөр зорилтууд тавьж хэрэгжүүлж ирсэн, бодит байдал дээр урьдчилан таамаглах боломжгүй, биднээс үл хамаарах ковидын цар тахал, геополитикийн огцом өөрчлөлт, ОХУ-ын эсрэг тогтоосон эдийн засгийн хориг арга хэмжээ, хилийн боомтууд дээр үүсч байсан тасалдал, саатал, өвөлжилтийн хүндрэл, ган зуд зэрэг олон талын эрсдэлт хүчин зүйлийн улмаас тэдгээр зорилтод хүрэх боломжгүйд хүрч байсан. Иймээс бид ойрын хугацааны бус, дунд хугацааны эдийн засгийн өсөлтийн төсөөллийг боловсруулахдаа бусад улс орнуудын сайн туршлага, жишгээр өөдрөг ба суурь хувилбар гэсэн хувилбартай байдлаар боловсруулах шаардлагатай гэж үзлээ.

Монгол Улсын хувьд 2023 онд эдийн засгийн өсөлт 7 хувьд, экспорт 15.0 тэрбум ам.долларт хүрч, гадаад худалдааны тэнцэл 5.9 тэрбум ам.долларын ашигтай, төлбөрийн тэнцлийн урсгал данс ашигтай, улсын төсвийн тэнцвэржүүлсэн тэнцэл 763.4 тэрбум төгрөгийн ашигтай гарсан зэрэг харьцангуй тааламжтай жил байлаа. Харин энэ таатай нөхцөл байдал, хандлага ирэх жилүүдэд хэвээр хадгалагдана гэж төсөөлөх, найдах аргагүй юм.

Хэдийгээр Монгол Улсын хувьд олборлож буй түүхий эдийн биет хэмжээг нэмэгдүүлэх боломжтой хэдий ч экспортыг өсгөн нэмэгдүүлэхэд зөвхөн нийлүүлэлт бус, түүхий эдийн гол худалдан авагч болох БНХАУ-ын эдийн засгийн нөхцөл байдал, эрэлт, тус улсын зах зээлд ижил төрлийн түүхий эдийг нийлүүлж буй улс орнуудын өрсөлдөөн, дэлхийн зах зээл дэх түүхий эдийн үнэ, ханшийн өөрчлөлт зэрэг олон талын хүчин зүйл нөлөөлөх болно.

Иймд ирэх жилүүдэд улс төр, эдийн засаг, гадаад орчны ямар нэгэн эрсдэл тулгарсан ч гэсэн эдийн засгийн өсөлт болон бусад үзүүлэлтийн хувьд 2023 оны хүрсэн түвшингээс бууруулахгүй байх эдийн засгийн бодлогыг УИХ, Засгийн газрын зүгээс бодож, төлөвлөх, эрсдэл үүссэн нөхцөлд түүнд хэрхэн шуурхай хариу үзүүлэх, ямар арга замаар эрсдэлийг бага хохиролтой, богино хугацаанд даван туулах төлөвлөгөөтэй байх шаардлагатай.

Дэлхийн зах зээлд болон байгаль орчинд урьдчилан төсөөлөөгүй өөрчлөлт гарсан тохиолдолд Монгол Улсын эдийн засгийг хүндрэл, хямралд хүргэхгүй байх, эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг хангах бодлогыг төрөөс баримталж, хэрэгжүүлэх үүрэгтэй. Ийм ч учраас Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 25.1.7-д Монгол Улсын хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт тогтвортой байх, Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулийн 6 дугаар зүйлд төсвийн тусгай шаардлага, хуулийн 19.3, 19.9 дэх заалтад улсын төсвийн үзүүлэлтийн дээд хязгааруудыг тодорхой зааж өгсөн байдаг.

Төсвийн Тогтвортой Байдлын Зөвлөл нь холбогдох хуулиар хүлээсэн үүргийн дагуу дээрх хуулиудад заасан тусгай шаардлага, хязгаарын хүрээнд Монгол улсын дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдэл болон төсвийн хязгаарын төсөөллийг боловсруулсан байх ёстой гэж үзэж байна.

МАКРО ЭДИЙН ЗАСГИЙН ҮНДСЭН ҮЗҮҮЛЭЛТ, ТӨЛӨВ БАЙДЛЫН ТААМАГЛАЛ

Макро эдийн засгийн үндсэн үзүүлэлтүүдийн таамаглалын дээд хязгаар

Макро эдийн засгийн үндсэн үзүүлэлтүүд		Таамаглалын дээд хязгаар		
		2025 он	2026 он	2027 он
1	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүний бодит өсөлтийн хэмжээ /хувь/	6.7	7.7	7.6
2	Хэрэглээний үнийн өсөлтийн түвшин	8.0	8.0	8.0
3	Нэгдсэн төсвийн орлогын хэмжээ /тэрбум төгрөг/	26,170.2	28,360.0	31,123.2
	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хувь	25.9	24.5	23.4
4	Нэгдсэн төсвийн нийт зарлагын дээд хэмжээ /тэрбум төгрөг/	27,774.0	30,946.3	34,353.5
	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хувь	27.5	26.7	25.8
5	Нэгдсэн төсвийн нийт зарлагын өсөлтийн хэмжээ /тэрбум төгрөг/	413.5	3,172.3	3,407.2
	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хувь	0.4	2.7	2.6
6	Нэгдсэн төсвийн тэнцвэржүүлсэн тэнцэл /тэрбум төгрөг/	-2,020.0	-2,320.0	-2,660.0
	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хувь	-2.0	-2.0	-2.0
7	Нэгдсэн төсвийн хөрөнгийн зардлын хэмжээ /тэрбум төгрөг/	4,999.8	6,805.7	8,764.4
	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хувь	5.0	5.9	6.6
8	Засгийн газрын өрийн нийт хэмжээ, өнөөгийн үнэ цэнээр /тэрбум төгрөг/	60,600.0	69,600.0	79,800.0
	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хувь	60.0	60.0	60.0
9	Нийгмийн халамжийн тухай хуульд заасны дагуу төсвөөс санхүүжүүлэх зардлын нийт хэмжээ /тэрбум төгрөг/	2,727.0	3,132.0	3,591.0
	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хувь	2.7	2.7	2.7

Макро эдийн засгийн үндсэн үзүүлэлтүүдийн таамаглалын доод хязгаар

Макро эдийн засгийн үндсэн үзүүлэлтүүд		Таамаглалын доод хязгаар		
		2025 он	2026 он	2027 он
1	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүний бодит өсөлтийн хэмжээ /хувь/	3.1	4.1	4.0
2	Хэрэглээний үнийн өсөлтийн түвшин	7.0	6.4	6.3
3	Нэгдсэн төсвийн орлогын хэмжээ /тэрбум төгрөг/	24,323.1	26,624.1	29,220.4
	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хувь	24.1	23.0	22.0
4	Нэгдсэн төсвийн нийт зарлагын дээд хэмжээ /тэрбум төгрөг/	25,814.6	29,054.5	32,253.6
	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хувь	25.6	25.1	24.3
5	Нэгдсэн төсвийн нийт зарлагын өсөлтийн хэмжээ /тэрбум төгрөг/	384.3	2,978.1	3,198.9
	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хувь	0.4	2.6	2.4
6	Нэгдсэн төсвийн тэнцвэржүүлсэн тэнцэл /тэрбум төгрөг/	-2,020.0	-1,740.0	-1,330.0
	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хувь	-2.0	-1.5	-1.0
7	Нэгдсэн төсвийн хөрөнгийн зардлын хэмжээ /тэрбум төгрөг/	4,646.9	6,389.1	8,228.6
	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хувь	4.6	5.5	6.2
8	Засгийн газрын өрийн нийт хэмжээ, өнөөгийн үнэ цэнээр /тэрбум төгрөг/	55,550.0	60,900.0	66,500.0
	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хувь	55.0	52.5	50.0
9	Нийгмийн халамжийн тухай хуульд заасны дагуу төсвөөс санхүүжүүлэх зардлын нийт хэмжээ /тэрбум төгрөг/	2,525.0	2,668.0	2,793.0
	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хувь	2.5	2.3	2.1

НЭГ. ГАДААД ЭДИЙН ЗАСГИЙН ОРЧИН НӨХЦӨЛ, ТӨЛӨВ

Гадаад эдийн засаг, геополитик, геоэдийн засгийн орчин, өнөөгийн нөхцөл, 2024-2025 оны төлөв байдлыг дараах чиглэлээр тоймлов. Үүнд:

- Дэлхийн улс төр, геополитикийн өнөөгийн нөхцөл байдал
- Олон улсын геополитикийн нөхцөл байдлаас үүдсэн Монгол Улсын гадаад эдийн засгийн орчин нөхцөл
- Дунд хугацаанд БНХАУ болон ОХУ-ын эдийн засаг, зах зээлд гарч болзошгүй өөрчлөлтүүд
- Уур амьсгалын өөрчлөлтийн хандлага, түүнээс үүдэн Евроазийн бүс нутагт гарч болзошгүй өөрчлөлт, түүний сөрөг үр дагавар
- Монгол Улсын гадаад худалдаа, макро эдийн засагт үзүүлж болзошгүй нөлөөлөл

1.1. ДЭЛХИЙН УЛС ТӨР, ГЕОПОЛИТИКИЙН ӨНӨӨГИЙН НӨХЦӨЛ БАЙДАЛ

Орос-Украины дайн

2022 оны 2 дугаар сараас хойш өнөөг хүртэл үргэлжилж буй Орос-Украины дайны улмаас дэлхий дахины улс төр, геополитик, худалдаа, эдийн засгийн харилцаанд томоохон өөрчлөлт гарч байна. Энэхүү дайнаас шалтгаалан зөвхөн ОХУ төдийгүй АНУ, НАТО-гийн гишүүн орнууд, Австрали, Япон, Өмнөд Солонгос, БНХАУ зэрэг хүчирхэг арми бүхий олон улс орон батлан хамгаалах зардлаа ихээхэн хэмжээгээр нэмэгдүүлж байна.

Өрнөдийн орнуудын зүгээс ОХУ, Беларусь улсын эсрэг тогтоосон олон удаагийн эдийн засгийн хориг арга хэмжээний улмаас Европ болон ОХУ-ын хоорондын худалдаа, зорчигч болон ачаа тээврийн харилцаа бүхэлдээ тасалдсан юм. Олон улсын цэрэг, улс төрийн шинжээчдийн үзэж буйгаар Орос-Украины дайн цаашид 1-2 жилийн хугацаанд үргэлжлэх өндөр магадлалтай гэж таамаглаж байна.

Израиль-Хамасын мөргөлдөөн, Улаан тэнгист болж буй халдлага худалдааны логистикт үзүүлж буй нөлөөлөл

Израиль улс болон Хамасын бүлэглэлийн хооронд олон сарын туршид үргэлжилж буй мөргөлдөөн, Улаан тэнгисээр зорчиж буй олон улсын ачаа тээврийн хөлөг онгоцууд руу Хуситын дээрэмчдийн бүлэглэлийн зүгээс удаа дараа халдаж байгаагийн улмаас Ази-Европын хоорондын олон улсын далайн тээврийн үйл ажиллагаа тасалдаж, доголдон тээвэрлэлтийн өртөг, зардал ихээхэн нэмэгдэж байна.

ОХУ-ын эсрэг АНУ, Европын Холбооны зүгээс тогтоосон хориг, НАТО-гийн өргөжин тэлэлт

Өнгөрсөн хоёр 2 жилийн хугацаанд Скандинавын хойгт орших Финланд, Швед улс Умард Атлантын Цэргийн Эвсэлийн гишүүнээр элсэн орсноор тус Эвсэлийн гишүүдийн тоо 32 улс болж өргөжин НАТО-гийн гишүүн орнууд ОХУ-ын хоорондын хилийн урт ихээхэн хэмжээгээр нэмэгдлээ. Энэ бүхэн нь Европ тивд сөргөлдөөнт байдлыг улам бүр хурцатгах, дээрх хилийн зурвасын дагуу цэрэг, армийн төвлөрлийг бий болгох, цаашдын сөргөлдөөний нэг эрсдэлтэй бүс нутаг болж хувирах магадлалыг улам бүр нэмэгдүүлж байна. Өөрөөр хэлбэл, дэлхий дахинд үүсээд буй талцал хуваагдмал байдал цаашид улам бүр гүнзгийрэх магадлалтай гэж олон улсын шинжээчид үзэж байна.

ОХУ болон БНХАУ-ын түншлэл, нягт харилцаа

Дээр дурдсан шалтгаануудын улмаас ОХУ болон БНХАУ-ын хоорондын харилцаа улам бүр ойртон нягтарч худалдаа, эдийн засгийн төдийгүй цэрэг, улс төрийн хувьд ч харилцаагаа гүнзгийрүүлж байна. ОХУ-ын зүгээс Европын зах зээлд гаргах боломжгүй

болсон газрын тос, шатдаг хий, нүүрс зэрэг түүхий эдийг Азийн зах зээлд чиглүүлж БНХАУ, Энэтхэг улсад их хэмжээгээр нийлүүлэх болсон юм. Өнгөрсөн 2023 оны байдлаар ОХУ болон БНХАУ-ын хоорондын гадаад худалдааны эргэлт 220.0 тэрбум ам.долларт хүрчээ. ОХУ-ын зүгээс Эрхүү, Өвөр Байгал, Буриад, Саха улсын нутаг дахь ашигт малтмалын орд газруудаас олборлож буй шатдаг хий, газрын тос, нүүрсний олборлолт, экспортыг ихээхэн нэмэгдүүлж, цаашид Хятад улсын зах зээлд улам ихээр нийлүүлэх яриа хэлэлцээ хийж байна.

АНУ болон БНХАУ-ын хоорондын харилцаа, олон талын өрсөлдөөн

Эдийн засгийн цар хэмжээгээр дэлхийд тэргүүлж байгаа АНУ болон хоёрдугаарт жагсаж буй БНХАУ-ын хоорондын харилцаа, өрсөлдөөн нь дэлхийн эдийн засагт хүчтэй нөлөө үзүүлж ирсэн юм. Улс төр, геополитик, гадаад худалдаа зэрэг олон талын шалтгааны улмаас АНУ болон БНХАУ-ын хооронд тодорхой зөрчил, өрсөлдөөн өрнөсөөр байгаа билээ. Өнгөрсөн жилүүдэд эдгээр хоёр улсын хоорондох худалдааны дайн намжсан боловч сүүлийн жилүүдэд технологийн өрсөлдөөн улам бүр ширүүсч байна.

Өнгөрсөн 2022 онд АНУ-ын Конгрессоос “Хагас дамжуулагчийн тухай 2022 оны хууль”-ийг батлан гаргасан. Энэ хуулийн дагуу АНУ-ын технологийн компаниуд БНХАУ-ын технологийн салбарт хөрөнгө оруулалт хийхийг хориглож, хагас дамжуулагч үйлдвэрлэх өндөр хүчин чадлын хэвлэгч машиныг БНХАУ-д нийлүүлэхийг зогсоожээ. Энэ хуультай мөн адил утга агуулга бүхий хуулийг Европын Парламентаас баталсан юм. Эдгээр хуульд нийцүүлэн Нидерланд улсын Парламентаас хагас дамжуулагч хэвлэгч машиныг үйлдвэрлэдэг цорын ганц гэж хэлж болох AMSL компанид үйлдвэрлэж буй өндөр технологийн лазераар хэвлэгч машиныг БНХАУ-д нийлүүлэхийг хоригложээ.

Саяхан АНУ-ын Конгрессын зүгээс АНУ-ын компаниудыг Хятадын биотехнологийн салбарт хөрөнгө оруулалт хийх, хамтран ажиллахыг хориглосон хуулийг хэлэлцэн батлаад байна. АНУ болон БНХАУ-ын хооронд өрнөж байгаа олон талын сөргөлдөөн, зөрчлийн улмаас дэлхийн худалдаа, эдийн засгийн эргэлт удаашрах, БНХАУ-ын экспорт буурах, улмаар тус улсын эдийн засгийн өсөлт саарах ч нөлөө үзүүлж болзошгүй гэж судлаачид үзэж байна.

1.2. ОЛОН УЛСЫН ГЕОПОЛИТИКИЙН НӨХЦӨЛ БАЙДЛААС ҮҮДСЭН МОНГОЛ УЛСЫН ГАДААД ЭДИЙН ЗАСГИЙН ОРЧИН НӨХЦӨЛ

Энэ хүрээнд ОХУ-ын Ази-Номхон далайн бүсэд чиглэсэн геоэдийн засгийн бодлого, ОХУ-ын түүхий эдийн экспорт, дэд бүтцийн цаашдын хөгжил, БНХАУ ба Австрали, БНХАУ ба АСЕАН-ны худалдаа, эдийн засгийн харилцааны талаар авч үзлээ.

Хүснэгт 1. ОХУ-ын 2024-2026 оны төсвийн үндсэн үзүүлэлтүүдийн төсөөлөл

	Хэмжих нэгж	2024 оны төсөл	2025 оны төсөл	2026 оны төсөл
1. Төсвийн нийт орлого	тэрбум рубль	36,065.0	33,552.3	34,050.9
2. Төсвийн нийт зарлага	тэрбум рубль	36,660.7	34,382.8	35,587.4
3. Төсвийн нийт тэнцэл	тэрбум рубль	1,595.4	830.5	1,536.4
4. Нийт дотоод өрийн дээд хязгаар	тэрбум рубль	26,637.4	30,159.3	34,356.5
5. Нийт гадаад өрийн дээд хязгаар	тэрбум ам. доллар	\$64.0	\$63.1	\$61.2
6. ДНБ-ийн хэмжээ	их наяд рубль	171,956	190,637	202,304
7. ДНБ-ийн өсөлтийн хувь	хувь	2.3	2.3	2.2
8. Төсвийн алдагдлын ДНБ-д эзлэх хувь хэмжээ	хувь	0.93	0.43	0.76

Жич: ОХУ-ын ДНБ 2023 онд 3.6 хувиар өсч 171,041.0 тэрбум рубльд хүрсэн.

Эх сурвалж: ОХУ-ын Сангийн Яам, ЭЗХЯ, www.minfin.gov.ru, www.economy.gov.ru

Өрнөдийн орнуудын зүгээс ОХУ-ын эсрэг тогтоосон олон удаагийн хориг арга хэмжээний улмаас тус улсын экспортын орлого буурч, гадаадын хөрөнгө оруулалт эрс татарсан. Дайны үйл ажиллагаа хоёр жилийн туршид үргэлжилж байгаа тул ОХУ батлан хамгаалах салбарын зардлыг ихээхэн нэмэгдүүлснээс шалтгаалан өнгөрсөн жилүүдэд ашигтай гарч байсан тус улсын төсвийн тэнцэл 2024 онд 1,595.0 тэрбум рубльд хүрч нэмэгдэхээр байна.

Тус улс төсвийн алдагдлаа нөхөх зорилгоор ашигт малтмалын салбарын бүх төрлийн татварыг нэмэгдүүлж байгаа бөгөөд энэ оны 3 дугаар сарын 1-ний өдрөөс эхлэн экспортод гаргаж буй нүүрсний татварыг сэргээн мөрдүүлэхээр болсон. Нүүрсний экспортын татвар нь рубль ба ам.долларын ханшийн өөрчлөлтөөс хамаарч 4-7 хүртэл хувийн татварыг ногдуулахаар шийдвэрлэжээ.

Энэ оны 3 дугаар сарын 15-17-ны өдрүүдэд болох ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн дараа ОХУ-ын Засгийн газраас аж ахуйн нэгж, байгууллагын болон хүн амын орлогын албан татварыг шатлалтайгаар өсгөн нэмэгдүүлэхээр төлөвлөж байгаа талаар олон улсын болон Оросын хэвлэл мэдээлэлд нийтэлж байна.

Ийнхүү ОХУ-д энэ оноос мөрдүүлж буй болон мөрдүүлэх татварын өөрчлөлтийн үр дүнд ОХУ-ын эдийн засаг, экспортод ямар өөрчлөлт гарах талаар илүү нарийвчлан судалж үзэх шаардлагатай. ОХУ-аас Хятад улсад 2023 онд гаргасан 100.0 сая тонн нүүрсний 60 орчим хувийг металлургийн нүүрс эзэлж байгаа тул энэ онд ОХУ-аас нийлүүлэх нүүрсний хэмжээ, үнэ зэргээс хамаарч Монгол Улсаас Хятадад нийлүүлэх нүүрсний эрэлтэд тодорхой хэмжээний өөрчлөлт гарч болзошгүй тул бид анхааралтай ажиглаж, судалж байх шаардлагатай.

ОХУ-д төв Засгийн газрын төсвийн алдагдлаас гадна холбооны субъектуудын төсвийн алдагдал ихээхэн нэмэгдэж байна. Нийт муж улсуудын төсвийн алдагдлын нийлбэр дүн 2023 онд 200.0 тэрбум рубльд хүрсэн бол 2024 онд 400.0 тэрбум рубльд хүрч болзошгүй гэж тус улсын судлаачид үзжээ. ОХУ-ын төрийн өмчит үйлдвэрийн газруудын ногдол ашгийн дүн 2022 онд 753.0 тэрбум рубльд хүрсэн бол 2023 онд 282.5 тэрбум рубль болж 62 хувиар буурчээ.

ОХУ-ын зүгээс Хятад улсад удаа дараа өндөр түвшний айлчлал хийж, газрын тос, шатдаг хий, нүүрсний нийлүүлэлтийн гэрээг нэг болон хэд хэдэн жилээр байгуулж байгаа тул ОХУ-ын экспортлогч компаниуд Хятадын зах зээлд илүү давуу талтай байна. ОХУ-ын “ЭЛСИ” групп Саха улсын нутагт орших Эльгийнскийн коксжих нүүрсний томоохон орд газрыг эзэмшиж байгаа бөгөөд тус ордоос жилдээ 20.0-25.0 сая тонн нүүрс олборлож, экспортолж байна. 2022 оноос эхлэн тус компани Эльгийнскийн орд газраас Номхон далайн Агнуурын тэнгис тийш дөт замаар далайн гарцтай болох зорилгоор 514 км урттай шинэ төмөр зам, Агнуурын тэнгист Чумикан гэсэн томоохон хүчин чадал бүхий далайн боомтыг байгуулж эхэлжээ.

Эдгээр төмөр зам, далайн боомтыг 2025 оны 1 дүгээр улиралд ашиглалтад оруулах төлөвлөгөөтэй, ажлын явц хурдацтай байна. Энэ төмөр зам, боомтыг ашиглалтад оруулснаар Эльгийнскийн ордоос экспортод гаргах нүүрсний хэмжээ 2025 оноос эхлэн жилдээ 30.0 сая тонноос дээш өсөх, төмөр замын тээвэрлэлтийн өртөг зардал, зарцуулах цаг хугацаа буурах төлөвтэй байна.

Орос-Украины дайн, Өрнөдийн орнуудын хоригоос үүдэн эдийн засгийн хүндрэлтэй тулгарч байгаа ОХУ-ын хувьд БНХАУ, Энэтхэг улсад гаргах түүхий эдийн экспортыг нэмэгдүүлэхийн тулд төр, засгаас нь бүхий л талаар хүчин чармайлт тавьж, ихээхэн хүч, хөрөнгө зарцуулж байгаа гэдгийг бид анхаарах шаардлагатай.

1.3. ДУНД ХУГАЦААНД БНХАУ БОЛОН ОХУ-ЫН ЭДИЙН ЗАСАГ, ЗАХ ЗЭЭЛД ГАРЧ БОЛЗОШГҮЙ ӨӨРЧЛӨЛТҮҮД

Энэ хэсэгт БНХАУ-д тулгарч байгаа эдийн засаг, санхүүгийн хүндрэл, Хятадын хоёр Их хурлаас дэвшүүлсэн Хятад улсын хөгжлийн бодлого, зорилтууд, ОХУ-ын эдийн засгийн 2024-2026 оны төлөв, уур амьсгалын өөрчлөлттэй тэмцэх талаарх Хятад улсын зорилт, арга хэмжээг тоймлон авч үзэв.

1990-ээд оноос хойш 30 гаруй жилийн туршид тасралтгүй өндөр өсөлттэй явж ирсэн БНХАУ-ын эдийн засгийн өсөлт сүүлийн хоёр жилд эрс саарч байна. Өнгөрсөн 2023 онд Хятад улсын эдийн засаг 5 хувиар өссөн бол 2024 онд 5 хувийн өсөлтөд хүрэх зорилтыг дэвшүүлсэн. Гэвч Хятад улсын санхүүгийн салбар, үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээлд тулгарч буй бэрхшээлүүд улам бүр гүнзгийрч байна. Өнгөрсөн хоёр жилийн хугацаанд Хятадын үл хөдлөх хөрөнгийн томоохон компаниуд болох Евергранд (Evergrande), Коунтри Гарден (Country Garden) компаниуд дампуурлын шатандаа орсон, мөн Ванке компани (VANKE) ч дампуурах эрсдэлд ойрхон байна.

Энэ сарын 5-9-ний өдрүүдэд Бээжин хотод болсон Бүх Хятадын Ардын Төлөөлөгчдийн Их хурал, Бүх Хятадын Ардын Улс Төрийн Зөвлөлдөх Зөвлөл буюу БНХАУ-ын хоёр их хурлаар Засгийн газрын илтгэлийг сонсож, тус улсын 2024 оны хөгжлийн зорилтуудыг хэлэлцэн баталсан. Эдгээр зорилтын хүрээнд эдийн засгийн өсөлтийг 5 хувьд хүргэх, үүний дотор шинжлэх ухаан, технологийн ололт амжилт, инновац, бүтээмжид тулгуурласан эдийн засгийн өсөлтийг бий болгох, дотоодын хэрэглээг урамшуулах зэрэг зорилт дэвшүүлжээ. Тус улсын дэвшүүлэн тавьж буй эдгээр зорилт хэрхэн хэрэгжих, амжилтад хүрч чадах эсэхээс хамаарч Хятад улсын дотоодын эрэлт, хэрэглэгчдийн худалдан авалт сэргэх эсэх нь хамаарах болно.

Мөн АНУ-ын зүгээс БНХАУ-ын технологийн салбарын өсөлт, өрсөлдөөнийг хязгаарлах бодлого баримталж, АНУ-ын хөрөнгө оруулагчид болон компаниудыг Хятадын өндөр технологийн болон биотехнологийн салбарт хөрөнгө оруулалт хийхийг хориглосон, мөн Хятад улсад өндөр хүчин чадал бүхий хагас дамжуулагч, хагас дамжуулагч үйлдвэрлэх лазер хэвлэлтийн маш өндөр хүчин чадал бүхий хэвлэлтийн машиныг нийлүүлэхийг хориглосон хуулийг батлан мөрдүүлж байна. Үүний зэрэгцээ ОХУ-ын эсрэг тогтоосон АНУ, Европын Холбооны хоригийн жагсаалтад Хятадын цэрэг, аж үйлдвэрийн болон өндөр технологийн олон компани, судалгааны хүрээлэн ч хамрагдсан юм.

Энэ бүхний улмаас Хятадын Засгийн газраас дэвшүүлж буй эдийн засгийн өсөлтийн зорилт амжилтад хүрэхэд ихээхэн саад бэрхшээл учрах, үүсээд буй хүндрэлтэй асуудлууд цаашид гүнзгийрэх эрсдэл өдрөөс өдөрт нэмэгдсээр байна.

Хятад улсын байгаль орчныг хамгаалах, уур амьсгалын өөрчлөлтийн эсрэг бодлогын хэрэгжилт: Хятад улсын нүүрс хүчлийн хийн ялгаруулалт 2020-2023 онд 4.6 хувьд хүрч буурсан, зорилтот түвшинд хүрэхийн тулд 2024 онд нүүрс хүчлийн ялгаруулалтыг 7 хувиар бууруулах шаардлагатай. Анх дэвшүүлсэн зорилтоор 2021-2025 онд эрчим хүчний хэрэглээг 13.5 хувиар, нүүрсхүчлийн хийн ялгаруулалтыг 18 хувиар тус тус бууруулах ёстой.

Хятад улсын эрчим хүчний хэрэглээг 2024 болон 2025 онд тус тус 6 хувиар багасгаж бууруулж байж 2021-2025 онд 2.5 хувиас доош бууруулах зорилтдоо хүрэх боломжтой. 2023 онд хоёр хувиар бууруулах зорилт тавьсан боловч гүйцэтгэлээр дөнгөж 0.5 хувиар бууруулж чадсан байна.

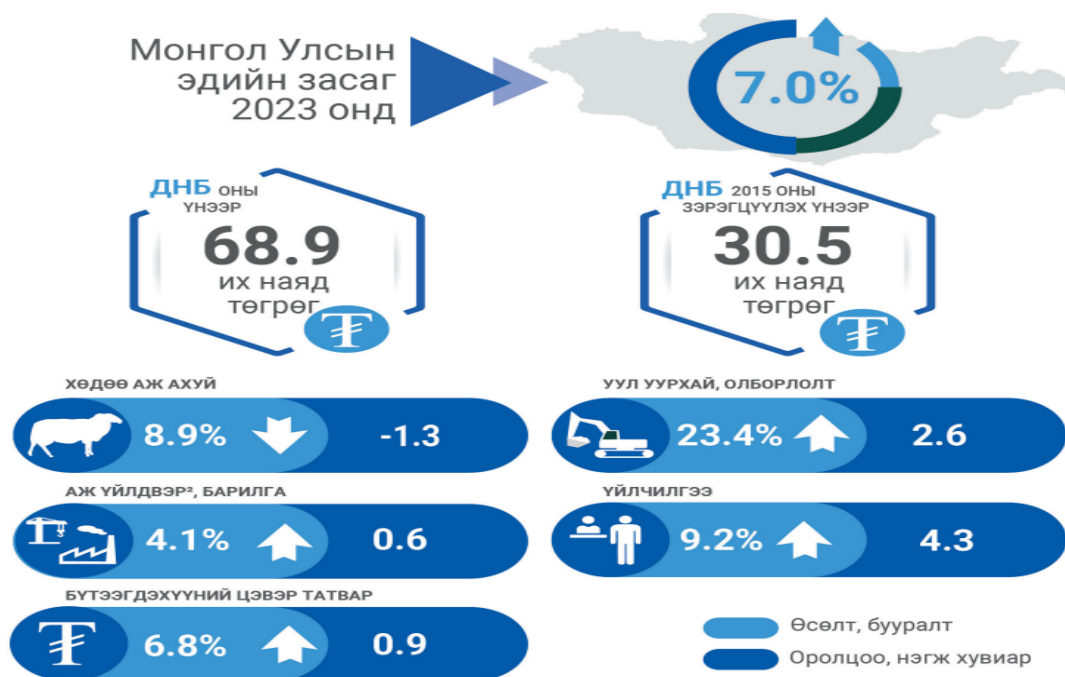
1.4. УУР АМЬСГАЛЫН ӨӨРЧЛӨЛТИЙН ХАНДЛАГА, ТҮҮНЭЭС ҮҮДЭН ЕВРОАЗИЙН БҮС НУТАГТ ГАРЧ БОЛЗОШГҮЙ ӨӨРЧЛӨЛТ, СӨРӨГ ҮР ДАГАВАР

Дэлхийн цаг уурын байгууллага болон уур амьсгалын судалгаа хийж буй бусад олон улсын болон төрөлжсөн байгууллагуудын олон жилийн туршид хийсэн ажиглалт, судалгааны үр дүнд дэлхийн уур амьсгал дулаарч байна гэсэн дүгнэлт хийжээ. Уур амьсгалын өөрчлөлтийн улмаас дэлхийн олон бүс нутагт хэт халалт, хэт хүйтрэлт, хүчтэй хар шуурга, аадар бороо, үер, хөрсний гулгалт зэрэг байгаль цаг уурын гаралтай гамшигт болон аюулт үзэгдлийн тоо, давтамж ихээхэн нэмэгдэж байгааг удаа дараа анхааруулсаар байна.

Уур амьсгалын өөрчлөлт нь Монгол орны цаг агаар, бэлчээр, ургамлын гарцад ч хүчтэй нөлөөлж буйг манай мэргэжлийн байгууллагууд, цаг уур, хөдөө аж ахуйн салбарын эрдэмтэд, судлаачид удаа дараагийн судалгааны үр дүн, дүгнэлтдээ тусгаж, энэ талаар анхааруулж, сэрэмжлүүлж ирсэн билээ. Өнгөрсөн 2023 оны зун Улаанбаатар хот, Төв, Сэлэнгэ, Өвөрхангай аймгийн нутгаар удаа дараа орсон аадар бороо, тохиосон үер, 2023-2024 оны өвлийн улиралд нийт нутгаар орсон ахиу цас, огцом хүйтрэлт нь 12-14 жилд нэг удаа тохиож буй байгалийн гамшигт үзэгдэл юм. Олон улсын байгууллагууд, судлаачдын гаргаж буй таамаглалаас үзвэл өвлийн улиралд хэт хүйтрэх, зуны улиралд зарим бүс нутгаар хэт халалт тохиох, үүний улмаас огцом хүчтэй аадар бороо орж, үер буух эрсдэл нэмэгдсээр байна.

Өнгөрсөн өвөл, хаврын улиралд тохиож буй зудын улмаас 2024 оны 3 дугаар сарын 10-ны өдрийн байдлаар 4.0 сая орчим толгой мал хорогдсон гэж ОБЕГ-аас мэдээлж байна. Ирэх 4-5 дугаар сард тохиох хаврын салхи шуурганы улмаас турж эцсэн мал сүрэг нэмж хорогдох магадлал маш өндөр байдаг. Иймээс өвөл, хаврын улирал өндөрлөсний дараа 2024 оны эцэст нийт малын хорогдлын тоо 2009-2010 оны зудын хохирлын хэмжээтэй дүйцэж ч болзошгүй байна. Үүнээс үүдэн өнгөрсөн онд 8.9 хувийн бууралттай гарсан хөдөө аж ахуйн салбар 2024 онд ч мөн адил ихээхэн бууралттай гарч, нийт эдийн засгийн өсөлтөд таагүй нөлөө үзүүлэх магадлал өндөр боллоо.

Зураг 1. Монгол Улсын 2023 оны эдийн засгийн өсөлт, ДНБ-д салбаруудын эзлэх хувь, оролцоо

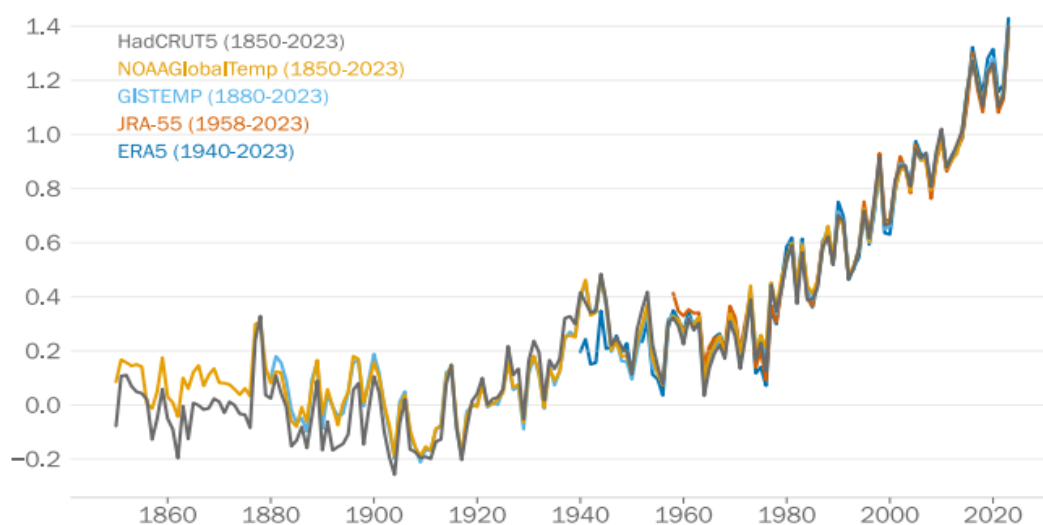
Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн хороо, Нийгэм, эдийн засгийн 2023 оны урьдчилсан гүйцэтгэл

Сүүлийн 20 гаруй жилийн хугацаанд Монгол орны нутгаар олон аймаг, сумдын нутгийг хамарсан гурван ч удаагийн зуд тохиож, олон тооны мал сүрэг хорогдсон, тухайлбал, 2003-2023 оны хооронд хорогдсон нийт малын зүй бусын хорогдол 36.4 сая толгойд хүрсэн байна.

Мал аж ахуйн салбарыг цаашид байгаль цаг уурын өөрчлөлт, эрсдэлийг даван туулах чадвартай, уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицсон, бэлчээрийн даацдаа тохирсон аж ахуй болгон хөгжүүлэхгүй бол жил тутамд учирч буй өвөлжилтийн хүндрэл, тодорхой давтамжтай тохиож буй зудын улмаас малчин өрхийн амьжиргаа доройтож, улмаар хөдөөгийн ядуурлыг үүсгэх гол хүчин зүйл болж байна.

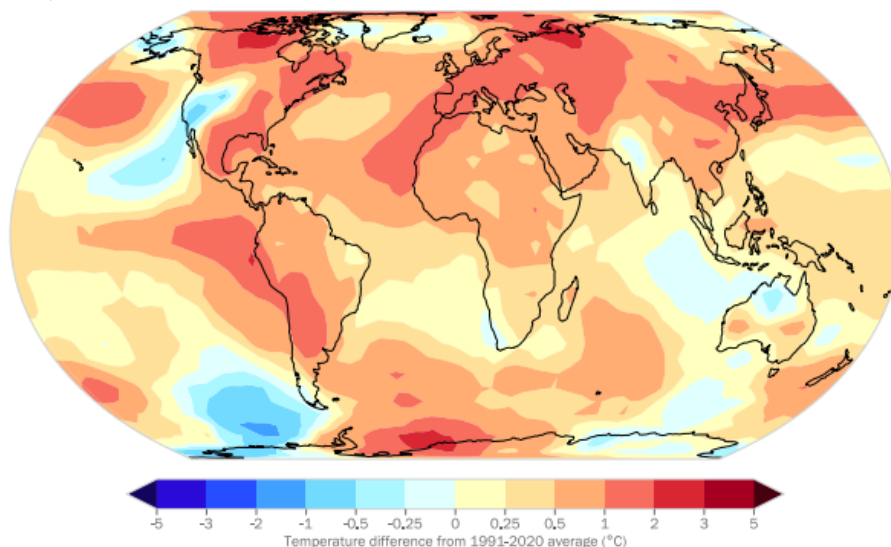
Иймээс УИХ-ын сонгуулийн дараа эмхлэн байгуулагдах Засгийн газрын 2024-2028 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрт дээрх асуудлаар тодорхой зорилтуудыг тусган хэрэгжүүлэх, малын индексжүүлсэн даатгалын хамрах хүрээг өргөжүүлэх зэрэг бодлогын олон талын арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

Зураг 2. Дэлхийн дундаж температурын өөрчлөлт (1850-1900 оны дундажтай харьцуулсан)

Уур амьсгалын өөрчлөлтийн улмаас дэлхийн агаарын дундаж температур улам бүр нэмэгдэж байна.

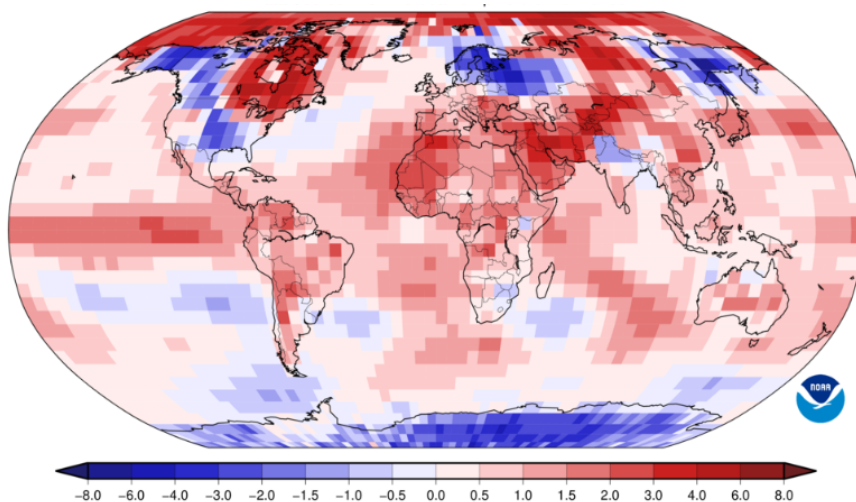
Зураг 3. Дэлхийн гадаргын температурын өөрчлөлт (1991-2020 оны дундаж температурт орсон өөрчлөлт)

Эх сурвалж: WMO Provisional State of Global Climate Report 2023.

2023 он нь сүүлийн жилүүдэд тохиосон хамгийн халуун жилүүдийн нэг болсон. 2023 оны тодорхой саруудын дэлхийн агаарын дундаж температур олон жилийн рекордыг эвдэж байгааг Дэлхийн цаг уурын байгууллагаас мэдээлж байна. 2024 оны 1 дүгээр сарын хувьд ч зарим бүс нутагт хэт халалт тохиосоор байна.

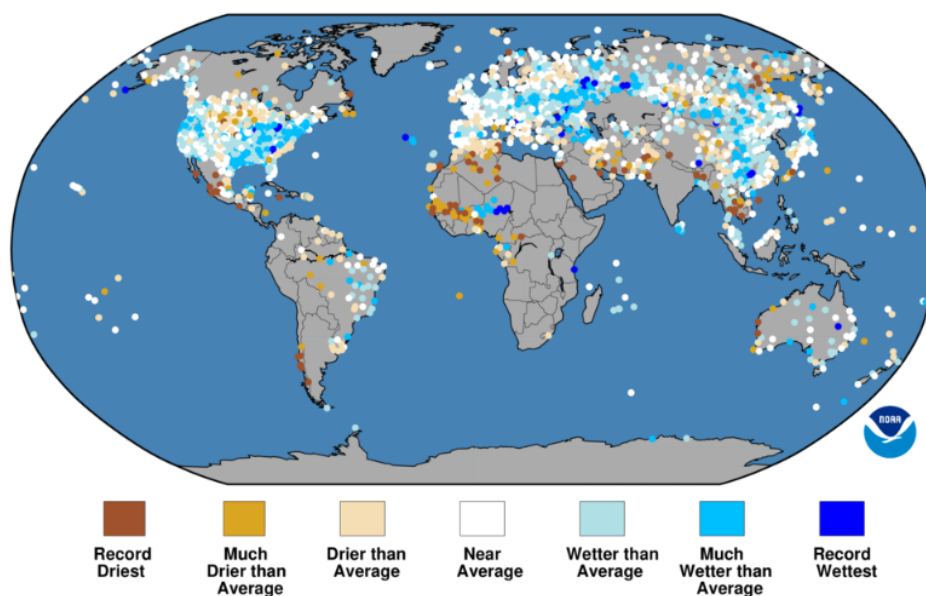
Зураг 4. Эх газар, далай тэнгисийн температур, 2024 оны 1 дүгээр сарын дунджаар

Эх сурвалж: NOAA GlobalTemp v6.0.0-20240208

2024 оны 1 дүгээр сарын байдлаар Азийн бүс нутаг, үүний дотор Монгол орны нутгаар олон жилийн дунджаас ахиу хур тунадас, цас оржээ.

Зураг 5. 2024 оны 1 дүгээр сарын хуурай газрын хур тунадасны хувь

Эх сурвалж: www.ncei.noaa.gov/access/monitoring/ghcn-gridded-products/#global-maps-select

Хүснэгт 2. Уур амьсгалын өөрчлөлтийн улмаас Азийн бүс нутгийн орнуудын газар тариалангийн салбарт учирч болзошгүй эрсдэлийн таамаглал, таримал ургамлын төрөл зүйлээр, улс орноор

Projected impacts of climate change to agriculture and food systems in sub-regions of Asia IPCC-AR5 studies

South East Asia						East Asia					
Country/Region	Commodity	Temp.	Prec.	Impact on production yield	Projected year	Country/Region	Commodity	Temp.	Prec.	Impact on production yield	Projected year
Cambodia	Rice	+1°C		▼ 45%	2080	China	Corn			▽ 3–12%	2100
				▽ 4%			Soya			▽ 7–19%	
NW Vietnam	Agriculture	+1°C		▼	2050 & 2100	China	Grain		+100 mm	△ 1.31%	2100
Vietnam	Rice			▽ 5.5–8.5%			Crops			▼ 0.1–0.52%	
NE Thailand	Rice	+	+	▽	2080	North China	Grain			▽ 1.74%	
				▼ 14%			Grain			△ 3%	
				▼ 10%		Maize	+1.32°C	+30 mm	▽ 17%	2030	
				▲ 2.6%		Grain	+100 mm	▽ 0.59–1.19%			
Philippines	Crops	+1°C		▲ 22.7%	2080 & 2100	South China	Grain		+100 mm	▽ 3%	
	SE Asia (5 countries)			Livestock			▽			2080	
						NE China	Maize	+1.32°C	+30 mm	▽ 22%	2030
							SW China			Maize	
						Mongolia	Wheat			▲	
						Japan	Rice	+1°C		▽	
						Rep. of Korea	Aquaculture				
						Rep. of Korea (Yellow Sea)	Rice			▽ >25%	End of 21st century
							Maize			▽ 10–20%	End of 21st century
						Rep. of Korea (Strait)	Potato	+1°C		▽ 30%	End of 21st century
						Fisheries	▽			End of 21st century	
						D.P.R. of Korea	Fisheries			△	2030
						Rep. of Korea	Fisheries			△	
						Rep. of Korea	Seaweed/Fish/Shrimp/Abalone			▼	

South Asia					
Country/Region	Commodity	Temp.	Prec.	Impact on production yield	Projected year
India	Rice/Wheat/Pluses/Coarse cereals			▽ 2.3%	2030
				▽ 8.62%	2050
Rajasthan (India)	Wheat/Barley/Maize			▲	2050
India	Rice			▽ 10–30%	
Hyderabad (India)	Maize	+1°C, +2°C, +4°C		△ 25–70%	
North India	Rice			△	2030
South India	Rice			▽ 5–17%	
Bangladesh	Rice			▽ 12.1–17%	
	Wheat			▽ 12.4–61%	
Bhutan Med latitude	Rice			▽ 6.7%	2050
Bhutan Med latitude	Rice			▽ 12.6%	2050
Sri Lanka	Rice			▽ 3.6–19.8%	
	Tea			▽ 8–17%	2050–2070
South Asia Bangladesh/India/Pakistan	Rice			▽ Up to 5%	2040
South India (other than Bangladesh/India/Pakistan)	Wheat			▽ 5 to 10%	2040
Trishuli River, Nepal	Fisheries			▲	

Central Asia					
Country/Region	Commodity	Temp.	Prec.	Impact on production yield	Projected year
West Kazakhstan	Wheat			▽ 1.9%	
Kazakhstan	Barley			▽ 4.8%	
	Wheat		+1 mm	Increase export by 0.7% Decrease import by 1.7%	
	Wheat		+1°C	Increase export by 21.9% Decrease import by 49.4%	
Kazakhstan semi-arid & sub-humid region	Crops			△	
Tajikistan	General			Negative impact (80–157%)	
	Potato			△ Increase	
	Cotton			▽ Decrease	
	Wheat			No change	
Kyrgyzstan	Crops			△ Increase	

Direction of change: △ Increase ▽ Decrease

● RCP4.5 ● RCP6.0 ● RCP8.5 ● No RCP analysis

Эх сурвалж: <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/chapter/chapter-10/>

1.5. МОНГОЛ УЛСЫН ГАДААД ХУДАЛДАА, МАКРО ЭДИЙН ЗАСАГТ ДУНД ХУГАЦААНД ҮЗҮҮЛЖ БОЛЗОШГҮЙ НӨЛӨӨЛӨЛ

Хэдийгээр бид макро эдийн засгийн загвар ашиглан өнгөрсөн жилүүдийн тоо мэдээлэлд тулгуурлан таамаглал боловсруулж байгаа хэдий ч макро эдийн засгийн загварт үл тооцогдож буй гадаад, дотоод хүчин зүйл, эрсдэлээс хамаарч бодит үр дүн төсөөллөөс өөр үр дүнд хүрэх боломжтой. Ийнхүү нөлөөлж болзошгүй үндсэн хүчин зүйлс нь:

- Олон улсын улс төр, геополитикт гарч буй томоохон өөрчлөлт, хуваагдлын сөрөг үр дагавар;
- БНХАУ-д тулгарч байгаа эдийн засгийн хүндрэлүүд, АНУ болон Өрнөдийн орнуудын зүгээс Хятад улсын технологийн салбарт тавьж байгаа хориг хязгаарлалтуудын улмаас Хятад улсын аж үйлдвэр, технологийн салбарт өсөлт удаашрах эрсдэл;
- Уур амьсгалын өөрчлөлт, дулаарлын улмаас Монгол орны нутагт цаашид тохиох байгаль цаг уурын гамшигт болон аюулт үзэгдлийн тоо, давтамж улам бүр нэмэгдэх;
- Манай улсад хэрэгжүүлж байгаа болон хэрэгжүүлэхээр төлөвлөж буй эрчим хүч, төмөр зам, хилийн боомтын томоохон төслүүд дотоод, гадаадын ямар нэгэн шалтгаанаар удаашрах, тасалдах эрсдэл оршиж байна.

Үүний улмаас төрөөс тавьж буй дунд, урт хугацааны хөгжлийн зорилтуудын хэрэгжилт хойшлох, удаашрах эрсдэлтэй.

Монгол Улсын макро эдийн засгийн өнгөрсөн 30 жилийн түүх, албан ёсны статистикийн тоо баримтуудаас авч үзэхэд, энэ талаар судалгаа хийсэн гадаад, дотоодын эрдэмтэд судлаачдын олон удаагийн судалгаа, шинжилгээний үр дүн, дүгнэлтээс үзэхэд Монгол Улсын эдийн засаг нь:

- Уул уурхайн салбарын үйлдвэрлэл, экспортоос хэт өндөр хамааралтай;
- Түүхий эдийн үнэ, ханшийн савалгаанаас ихээхэн хамааралтай;
- БНХАУ, үүний дотор Өвөр Монголын Өөртөө Засах орны эдийн засгийн өсөлт, түүхий эдийн эрэлтээс өндөр хамааралтай;
- Байгаль цаг уурын нөхцөл байдал, уур амьсгалын өөрчлөлтөөс мал аж ахуй, газар тариалангийн салбар хамааралтай, нэн эмзэг;
- Хөрш орнуудтай холбогдож буй дэд бүтцийн хөгжил сул зэрэг олон талын эрсдэл, сул талуудтай байна.

Иймээс бид макро эдийн засгийн дунд хугацааны төсөөллийг боловсруулахдаа зөвхөн макро эдийн засгийн загвараас гарсан үр дүнг шууд авч ашиглах нь учир дутагдалтай, өнөөгийн гадаад эдийн засаг, геополитикийн, өөрчлөгдөж буй байгаль цаг уурын нөхцөл байдал зэрэг олон талын үзүүлэлтийг харгалзан үзэж байж макро эдийн засгийн таамаглалыг хэд хэдэн хувилбараар боловсруулах шаардлагатай байна.

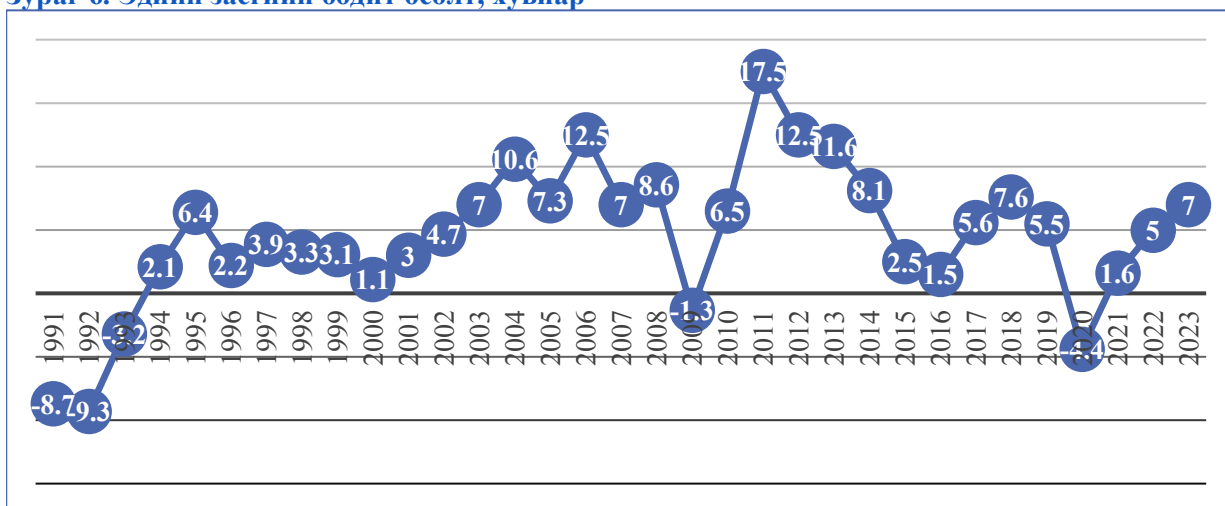
2.1. МАКРО ЭДИЙН ЗАСГИЙН НӨХЦӨЛ БАЙДАЛ

Монгол Улсын эдийн засгийн нөхцөл байдал сүүлийн хоёр жилийн хугацаанд дэлхийн нийтийг хамарсан Ковид-19 цар тахлын дараа сэргэсэн хэдий боловч бодит эдийн засагт уул уурхайн салбарын эзлэх хувийн жин өндөр хэвээр, эдийн засгийн өсөлт уул уурхайн бүтээгдэхүүний экспортын өсөлтөөс хамааралтай, дэлхийн зах зээлийн гол түүхий эдийн бараа, бүтээгдэхүүний үнийн өсөлтийн нөлөөлөл хүчтэй, мөчлөг дагасан эдийн засгийн бодлого хэрэгжүүлж ирсэн байна.

Бодит сектор, эдийн засгийн өсөлт

Монгол Улсын эдийн засгийн бодит өсөлт Ковид-19 цар тахлын үед буюу 2020 онд 4.4 хувиар унаж байсан бол 2021 онд 1.6 хувь, 2022 онд 5 хувь, 2023 онд 7.1 хувийн өсөлттэй болж аажмаар сэргэж (Зураг 6) эхэлжээ.

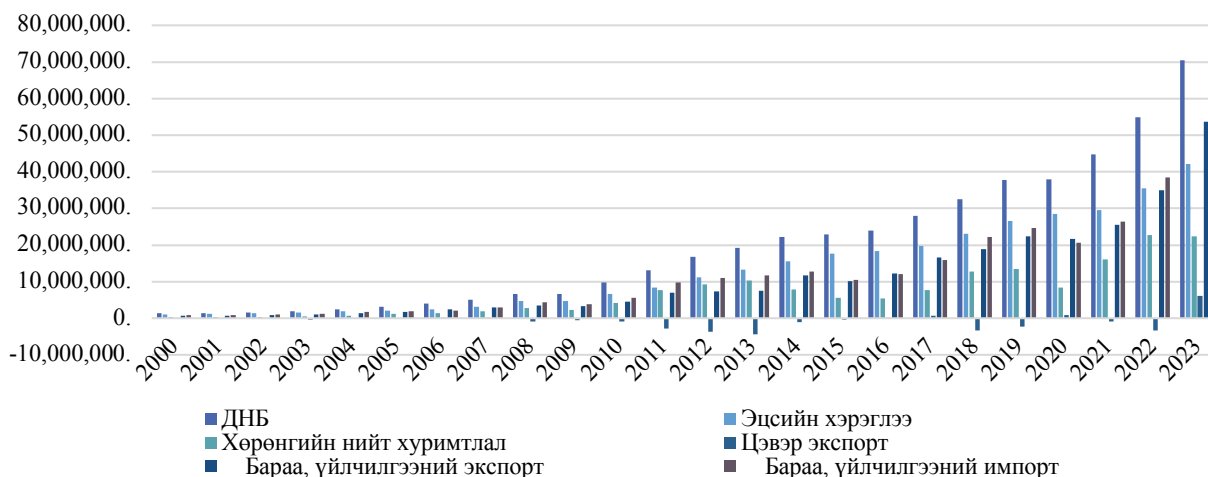
Зураг 6. Эдийн засгийн бодит өсөлт, хувиар

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хороо (2024)

ДНБ-ийг эцсийн хэрэглээний аргаар тооцож үзэхэд 2023 оны байдлаар 70,444 тэрбум төгрөг болж, үүнээс 42,087 тэрбум төгрөг нь эцсийн хэрэглээ буюу нийт зардал, 22,384 тэрбум төгрөг нь хөрөнгийн хуримтлал, 53,730 тэрбум төгрөг нь бараа, үйлчилгээний экспорт, 47,678 тэрбум төгрөг нь бараа, үйлчилгээний импортоос бүрдэж байна. Эдийн засгийн бодит өсөлт 7.0 хувьтай гарсан нь цэвэр экспорт 6,051 тэрбум төгрөг болсонтой холбоотой байна.

Зураг 7. ДНБ эцсийн ашиглалтын аргаар, жилээр, сая төгрөгөөр

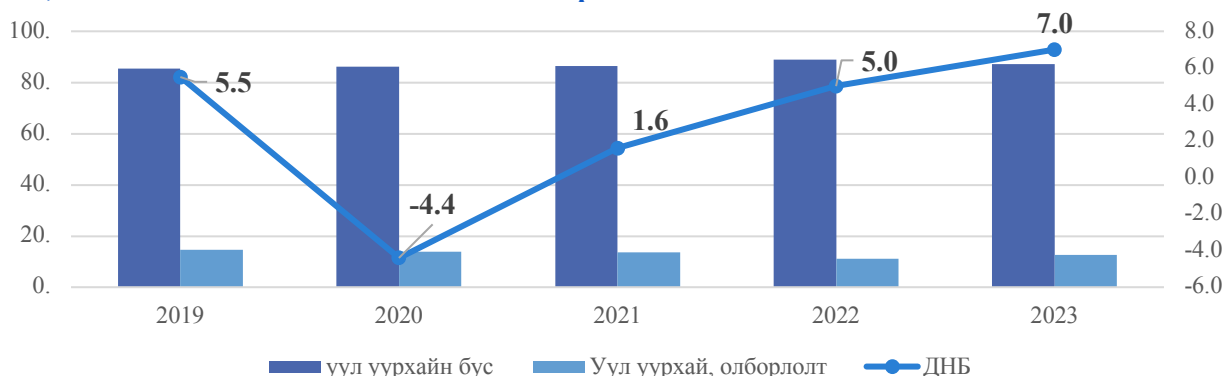

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хороо (2024)

2022, 2023 оны эдийн засгийн өсөлтийг ДНБ-ийн салбар бүрээр харьцуулж үзэхэд (Хавсралт 1) уул уурхайн салбарын олборлолт 2.6 хувиар, тээвэр болон агуулахын үйл ажиллагаа 1.8 хувиар тус тус өссөн нь голлох нөлөө үзүүлсэн байна. Манай улсын эдийн засгийн бүтцэд уул уурхайн салбарын эзлэх хувь өндөр, харин бусад салбарын эзлэх хувийн жин харьцангуй бага бөгөөд энэ нь эдийн засгийн өсөлтийг хангахад уул уурхайн бус салбарын нөлөөлөл сул хэвээр байгааг харуулж байна.

ДНБ-ийн бүтцэд уул уурхайн салбарын эзлэх хувийн жин өнгөрсөн 2019-2023 онд 11.0-14.6 хувь байсан бол уул уурхайн бус салбарын эзлэх хувийн жин 85.4 хувиас 89.0 хувь хооронд хэлбэлзэж байна. Эндээс харахад цар тахлын жилүүдийн үед уул уурхайн салбарын үйлдвэрлэл бага зэрэг буурсан боловч сүүлийн жилүүдэд идэвхжих хандлагатай байна. Энэ нь Оюу толгойн далд уурхайн үйлдвэрлэл эхэлсэн, хил гааль, боомтын үйл ажиллагаа сэргэсэнтэй холбоотой байна.

Зураг 8. ДНБ-ний өсөлт ба уул уурхайн болон уул уурхайн бус салбарын ДНБ-д эзлэх хувийн жин, 2019-2023 оны жилийн эцсийн байдлаар

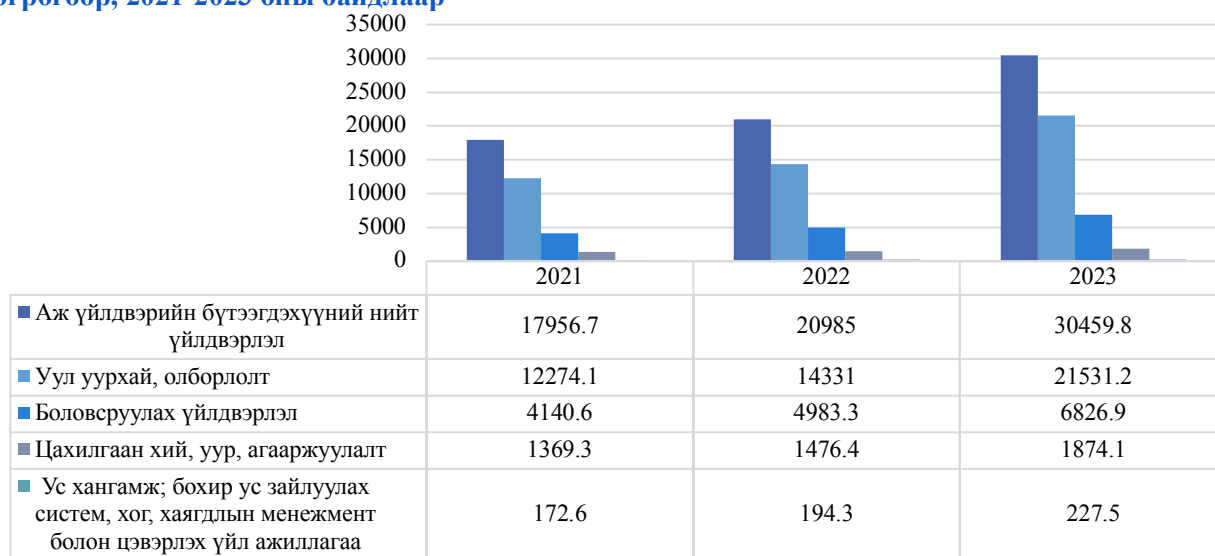
Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хороо (2024)

Эдийн засгийн бүтцэд уул уурхайн салбарын эзлэх хувийн жин хэвээрээ байгаа нь цаашид бүтцийн өөрчлөлтийн бодлогыг улам эрчимжүүлэх, ингэснээр уул уурхайн бус салбаруудыг хөгжүүлэх, тухайлбал, хөдөө аж ахуй, аялал жуулчлал, аж үйлдвэрийн салбарыг хөгжүүлэхэд анхаарч, эдийн засгийг төрөлжүүлэн солонгоруулах бодлогын чиглэлийг урт хугацаанд эрчимтэй авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай байгаа нь харагдаж байна. Энэ нь макро эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийг хангахын тулд гадаад зах зээлээс хараат бус байх, үндэсний орлого нь зөвхөн газрын доорх эрдэс баялаг, ашигт малтмалын олборлолт болон тэдгээр бүтээгдэхүүний дэлхийн зах зээлийн үнийн өсөлтөөс хэт хараат

байдлаас гарахад чухал ач холбогдолтой болно. Нөгөө талаар Үндэсний хуримтлалыг эрчимтэй бий болгох, цаашид нэмүү өртөг бий болгоход чиглэсэн аж үйлдвэрийн салбаруудыг хөгжүүлэхэд бодлогын хувьд анхаарах хэрэгтэйг харуулна.

Аж үйлдвэрийн салбарын нийт бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл 2021 оны байдлаар 17,956.7 тэрбум төгрөгтэй тэнцэж байсан бол 2022 онд өмнөх оноос 16.9 хувиар өсөж 20,985 тэрбум төгрөг, 2023 онд өмнөх оноосоо 45.2 хувиар өсөж 30,459.8 төгрөг (Зураг 9) тус тус болсон байна. Аж үйлдвэрийн салбарын үйлдвэрлэлийн өсөлтөд нөлөөлсөн гол хүчин зүйл бол уул уурхайн салбарын олборлолтын үйлдвэрлэл бөгөөд 2021 онд 12,274.1 тэрбум төгрөг, 2022 онд өмнөх оноос 16.8 хувиар өсөж 14,331 тэрбум төгрөг, 2023 онд өмнөх оноос 50.2 хувиар өсөж 21,531.2 тэрбум төгрөг тус тус болсон байна.

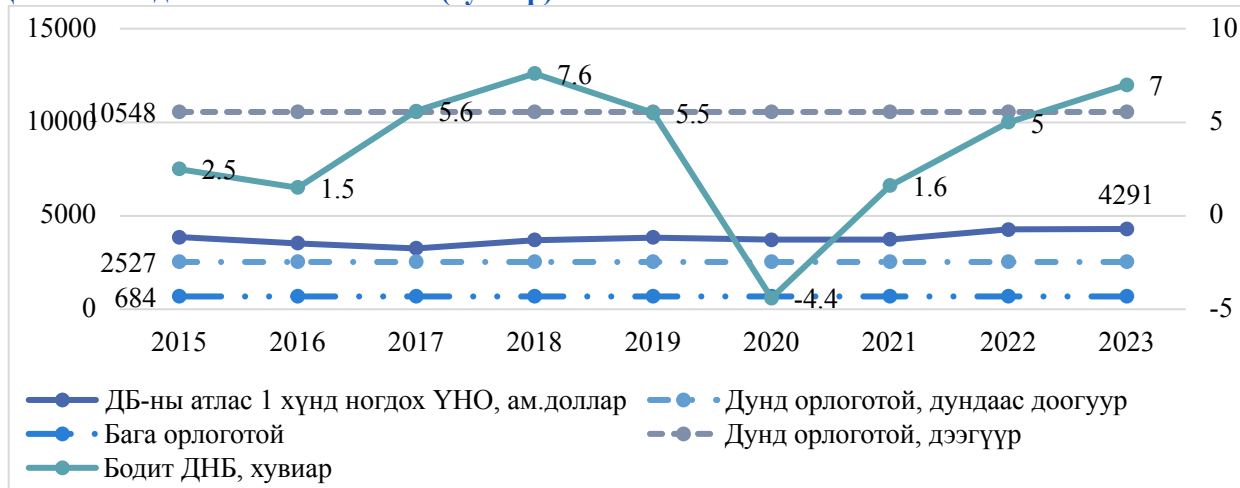
Зураг 9. Аж үйлдвэрийн салбарын бүтээгдэхүүний нийт үйлдвэрлэлийн хэмжээ, тэрбум төгрөгөөр, 2021-2023 оны байдлаар

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хороо (2024)

Дэлхийн банкны аргачлалаар тооцсон нэг хүнд ногдох үндэсний нийт орлого (ҮНО)-ын хэмжээ манай улсын хувьд сүүлийн жилүүдэд ойролцоогоор 4,200 ам.доллар орчим байгаа нь дунд, гэхдээ дундаас доогуур орлоготой ангиллаас дээгүүр орлоготой ангилалд багтаж байна. Нэг хүнд ногдох ҮНО-ын хэмжээ 5,000 ам.доллар хүрэхгүй байгаа нь иргэдийн орлогын түвшин бага байгааг харуулж буй бөгөөд эдийн засаг өссөн ч иргэдийн орлогод нөлөө багатайг илтгэж байна.

Зураг 10. Дэлхийн банкны атлас аргаар тооцсон нэг хүнд ногдох ҮНО-ын хэмжээ (ам.доллар), ДНБ-ийн бодит өсөлтийн хэмжээ (хувиар)

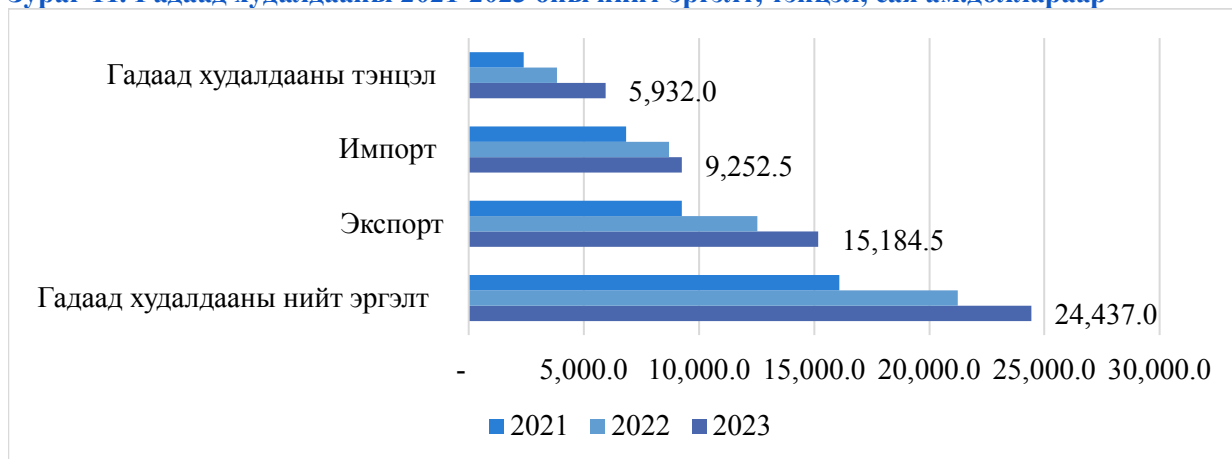
Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хороо (2024)

Монгол Улсын хувьд нэг хүнд ногдох ҮНО нь урт хугацаанд тогтвортой хадгалагдаж байгаа нь гол анхаарах асуудлын нэг болж байна.

Төлбөрийн тэнцэл, гадаад худалдаа

Манай улсын гадаад худалдааны нийт бараа эргэлтийн хэмжээ 2023 оны урьдчилсан гүйцэтгэлээр өмнөх оны мөн үеэс 3,192 сая ам.доллараар өсөж 24,437 сая ам.долларт хүрсэн байна.

Зураг 11. Гадаад худалдааны 2021-2023 оны нийт эргэлт, тэнцэл, сая ам.доллараар

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хороо (2024)

Үүнд экспорт 21 хувиар буюу 2,644 сая ам.доллар, импорт 6 хувиар буюу 548 сая ам.доллараар өссөн нь нөлөөлж, худалдааны тэнцэл 5,932 сая ам.долларын ашигтай гарчээ.

Төлбөрийн урсгал тэнцэл

Манай улсын нийт экспортын хэмжээ 2023 оны урьдчилсан гүйцэтгэлээр өнгөрсөн оны мөн үеэс 21 хувиар буюу 2,646 сая ам.доллараар өсөж 15,184 сая ам.долларт хүрсэн бөгөөд уул уурхайн бүтээгдэхүүний экспорт нь нийт экспортын 93 хувийг бүрдүүлж байна. Экспортын хэмжээ мөнгөн дүнгээр өссөн боловч өмнөх онуудтай харьцуулахад жилийн өсөлтийн хэмжээ өмнөх жилүүдээс буурчээ. Өмнөх онтой харьцуулахад экспортын жилийн өсөлт 2022 онд 35.6 хувь гарч байсан бол 2023 онд 21.1 хувийн өсөлттэй байна.

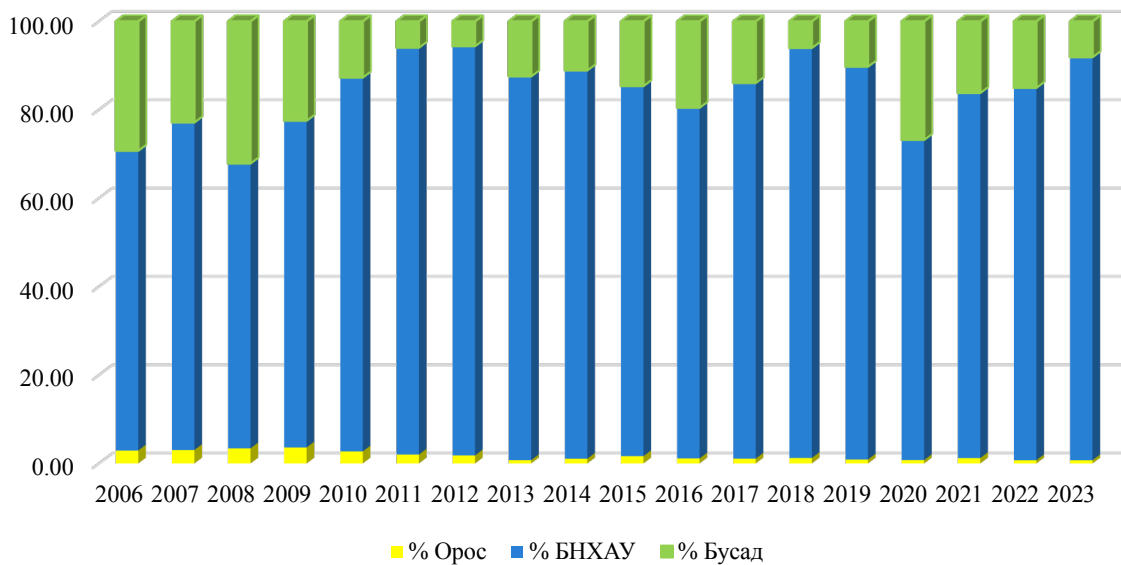
Зураг 12. Экспортын хэмжээ (сая ам.доллар), экспортын жилийн өөрчлөлт (хувиар)

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хороо (2024)

Энэ нь 2020, 2021 онд гарсан цар тахлын нөлөөлөл, бодит хэмжээний өсөлтөөс хамаарсан динамик нөлөөл зэргээс шалтгаалсан гэж үзэж байна.

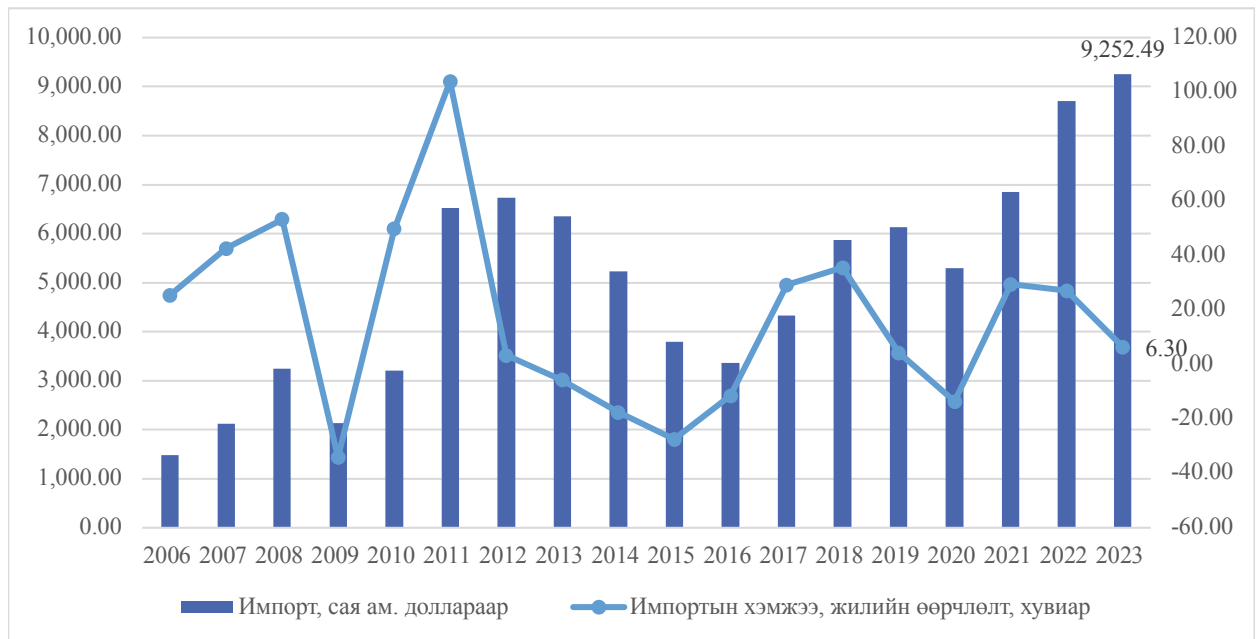
Зураг 13. Экспортын хэмжээнд гадаад худалдааны түншлэгч орнуудын эзлэх хувь

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хороо (2024)

Нийт экспортын хэмжээг гадаад худалдааны түнш орнуудаар задалж үзвэл дийлэнх хувь нь хөрш орнууд буюу ОХУ, БНХАУ-д ногдож байгаа бөгөөд тэр дундаа нийт экспортын 92 хувийг БНХАУ эзэлж байна.

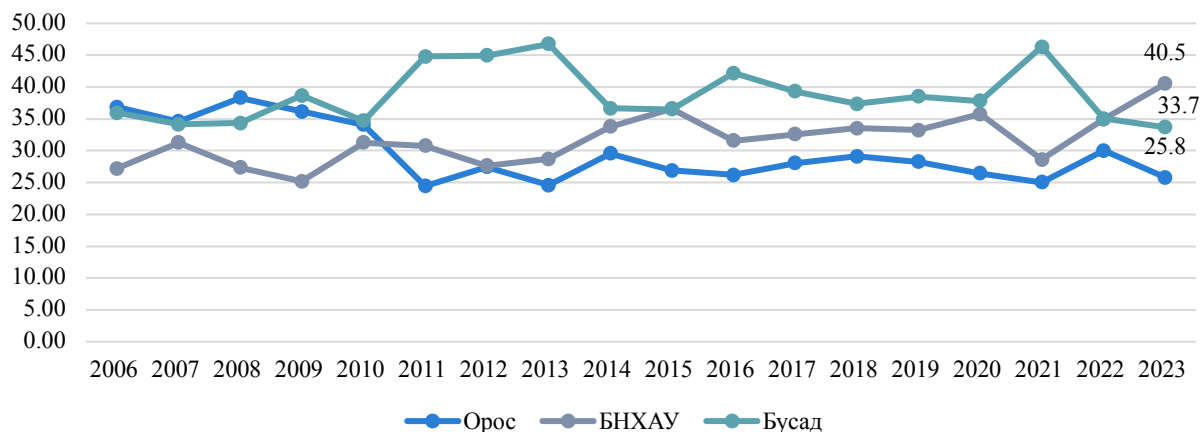
Зураг 14. Импортын хэмжээ, сая ам.доллараар

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хороо (2024)

Гадаад худалдааны энэхүү бүтцийн гажуудал болон нэг улсаас ихээхэн хамааралтай байдал олон жил үргэлжилж байна. 2023 оны байдлаар 9,253 сая ам.долларын барааг гадаад орнуудаас импортолсон бөгөөд цар тахлаас хойш сүүлийн хоёр жилийн хугацаанд мөнгөн дүнгээр өссөн боловч өмнөх жилтэй харьцуулахад өсөлтийн хувь нь буурсан байна. Цаашид импортын нийт хэмжээ 10 тэрбум ам.доллараас давах хандлага ажиглагдаж байна.

Зураг 15. Импортын хэмжээнд гадаад худалдааны түншлэгч орнуудын эзлэх хувь

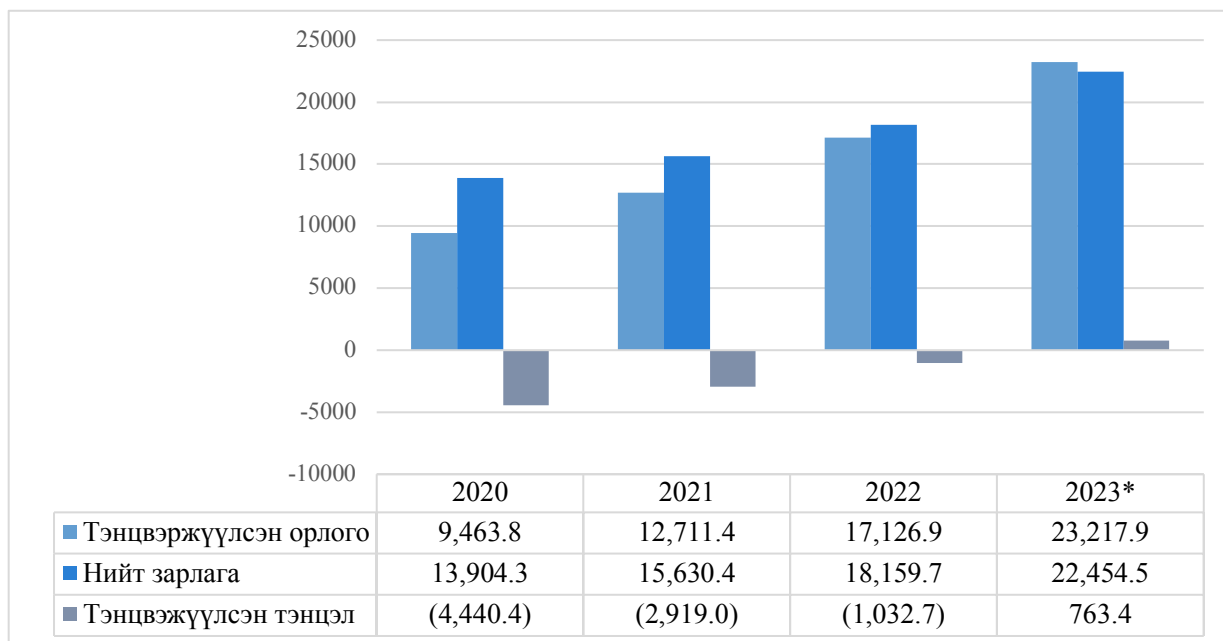
Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хороо (2024)

Импортын хэмжээг улс орнуудаар авч үзвэл 25 гаруй хувийг ОХУ, 30-40 гаруй хувийг БНХАУ, 35-45 гаруй хувийг Европын улс орнууд болон бусад улс орнууд эзэлж байна. Харин 2023 оны байдлаар нийт импортын 25.8 хувийг ОХУ, 40.5 хувийг БНХАУ, 33.7 хувийг Европын улс орнууд болон бусад улс эзэлж байна.

2.2. НЭГДСЭН ТӨСВИЙН ТӨЛӨВ БАЙДАЛ

Улсын нэгдсэн төсвийн нийт орлого, тусламжийн хэмжээ 2023 оны урьдчилсан гүйцэтгэлээр 24.3 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх оноос 31.3 хувь буюу 5.8 их наяд төгрөг, тэнцвэржүүлсэн орлого, тусламжийн хэмжээ 23.2 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх оноос 35.6 хувь буюу 6.1 их наяд төгрөгөөр тус тус нэмэгдсэн байна.

Зураг 16. Улсын нэгдсэн төсвийн 2020-2023 оны тэнцвэржүүлсэн орлого, нийт зарлага, тэнцвэржүүлсэн тэнцэл, тэрбум төгрөгөөр

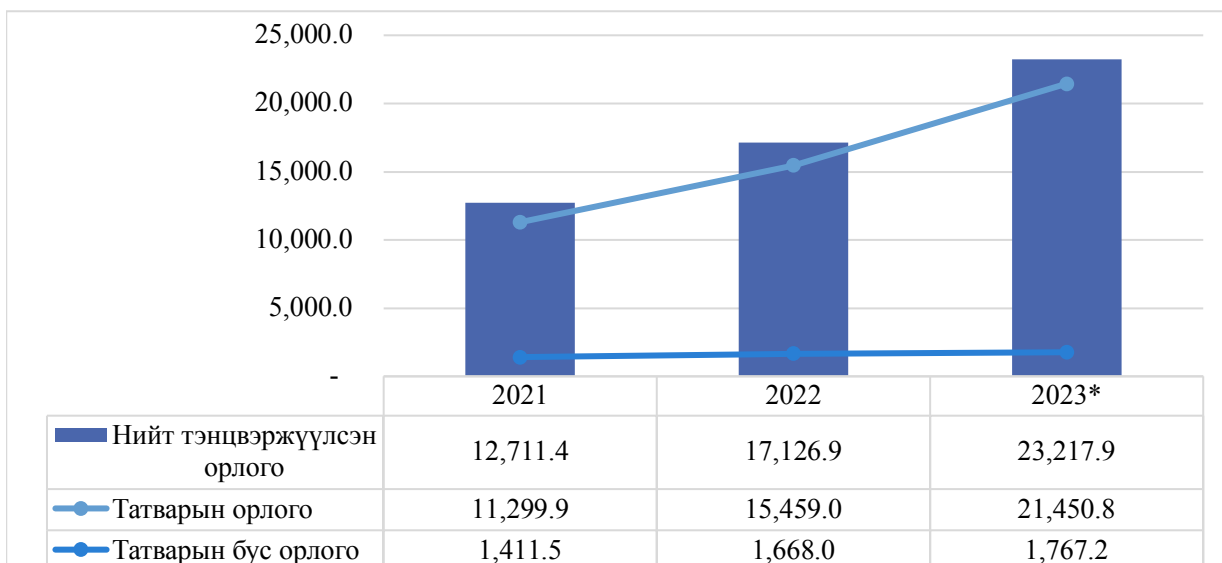
Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хороо (2024)

2023 оны хувьд тэнцэл ашигтай гарсан нь сүүлийн дөрвөн жилд анх удаагийн тохиолдол юм. Цаашид энэ үзүүлэлт хэвээр хадгалагдах боломж бага байгаа нь төсвийн тогтвортой байдлын хүрээний гол асуудал гэж үзэж болно.

Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн нийт орлого, тусламж

Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн тэнцвэржүүлсэн орлого 2021 онд 12,711.4 тэрбум төгрөг, 2022 онд 17,126.9 тэрбум төгрөг, 2023 онд 23,217.9 тэрбум төгрөг болсон байна.

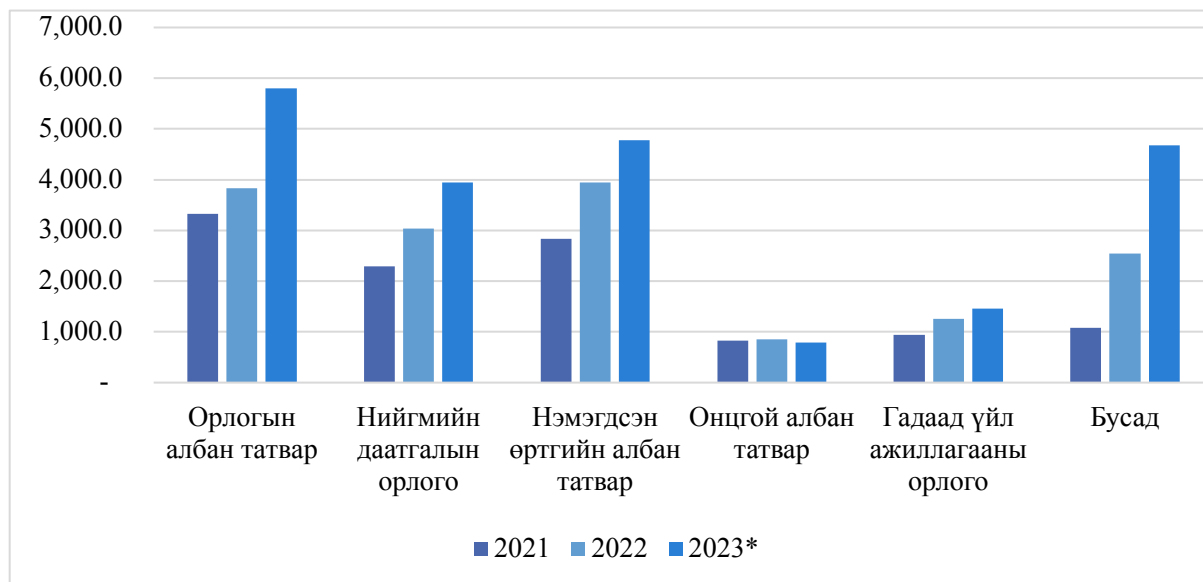
Зураг 17. Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн 2021-2023 оны тэнцвэржүүлсэн орлого, татварын болон татварын бус орлого, тэрбум төгрөгөөр

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хороо (2024)

Нийт орлогод эзлэх татварын орлогын хэмжээ 90.0-92.3 хувь байна.

Зураг 18. Нэгдсэн төсөвт 2021-2023 онд төвлөрсөн татварын орлого, нэр төрлөөр, тэрбум төгрөгөөр

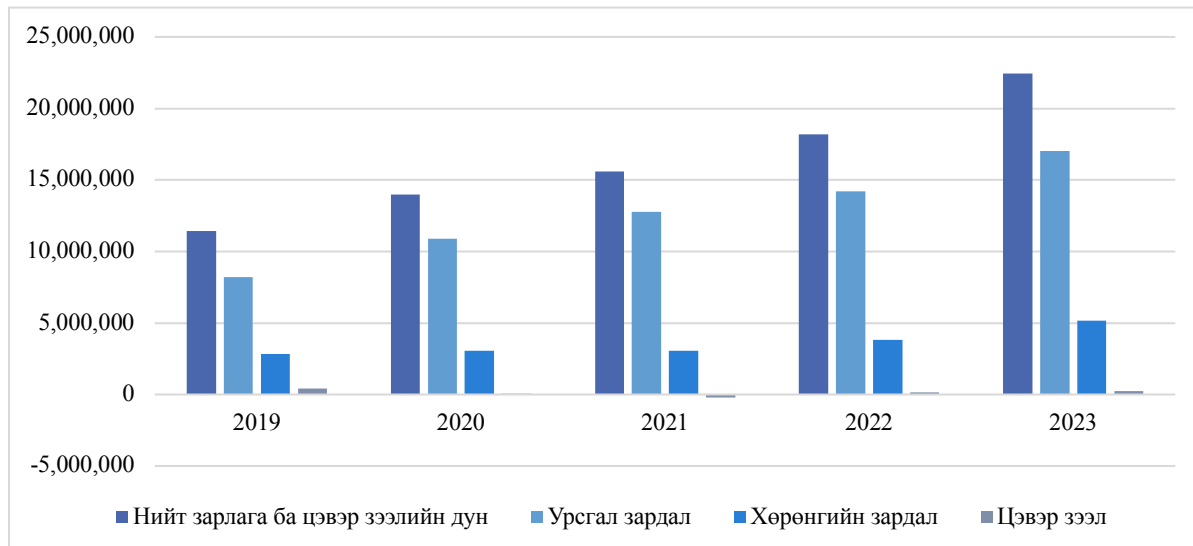
Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хороо (2024)

Татварын нийт орлого 2023 оны урьдчилсан гүйцэтгэлээр 21.5 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх оноос 6.0 их наяд төгрөгөөр буюу 38.8 хувиар өсөхөд орлогын албан татварын орлого 2.0 их наяд төгрөг буюу 51.6 хувиар, ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөр 1.8 их наяд төгрөгөөр буюу 2.0 дахин, нийгмийн даатгалын орлого 904.6 тэрбум төгрөгөөр буюу 29.8 хувиар, нэмэгдсэн өртгийн албан татвар 827.2 тэрбум төгрөг буюу 21.0 хувиар тус тус өссөн нь голлон нөлөөлжээ. Харин онцгой албан татвар 57.8 тэрбум төгрөг буюу 6.8 хувиар буурсан байна.

Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн зарлага, цэвэр зээлийн дүн

Монгол Улсын төсвийн орлого нэмэгдэж байгаа, гадаад орчны таатай зурвас үе таарч байгаа зэрэг нь төсвийн зарлагын тэлэх бодлого хэрэгжүүлэх нөхцөл байдлыг бий болгохоор байгаа юм.

Зураг 19. Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн 2019-2023 оны нийт зарлага ба цэвэр зээлийн дүн, тэрбум төгрөг

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хороо (2024)

Төсвийн нийт зарлага, эргэж төлөгдөх цэвэр зээлийн хэмжээ 2023 онд 22.5 их наяд төгрөгт хүрч, тэнцвэржүүлсэн тэнцэл 763.4 тэрбум төгрөгийн ашигтай гарсан. Гэхдээ сүүлийн 5 жилд төсвийн зарлага бараг хоёр дахин өссөнийг дээрх зургаас харж болно. Энэ нь бид өмнөх байдлаараа эрдэс бүтээгдэхүүний үнээс хамаарсан өсөлтийг шууд дагаж төсвийн зарлагыг нэмэгдүүлдэг, мөн цар тахал гэх мэт хямралаас шалтгаалан төсвийг дураараа өсгөх хандлагатай хэвээр байгааг харуулж байгаа юм.

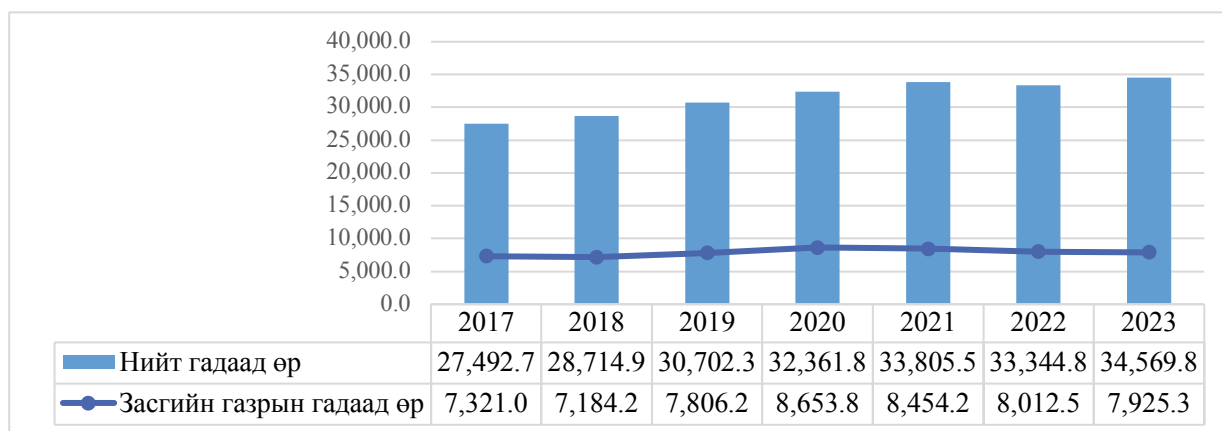
Ийнхүү төсвийн зарлага нэмэгдсэн нь 2023 онд Засгийн газрын зүгээс төсвийн орлого өссөнөөс үүдэн төсвийн зарлагыг тэлэх бодлого хэрэгжүүлж, төсвийн нэмэгдсэн орлогыг төрийн албан хаагчдын цалинг нэмэх, дуусаагүй хөрөнгө оруулалтын төсөл, арга хэмжээг хэрэгжүүлж дуусгах арга хэмжээг авсантай холбоотой гэж үзэж байна. Энэ нь эдийн засгийн бодлогын хувьд Засгийн газрын хэрэглээг нэмэгдүүлж эрэлтийг дэмжиж байгаа хэдий боловч инфляцыг өсгөх сөрөг нөлөөллийг бий болгосон гэж үзэж байна.

Засгийн газрын өр

Монгол Улсын Засгийн газрын гадаад өрийн хэмжээ 2020 онд 8.6 тэрбум ам.доллартай тэнцэж байсан бол 2020-2021 онд буурч 2023 оны жилийн эцсийн байдлаар 7.9 тэрбум ам.долларт хүрсэн байна. Үүнд нөлөөлсөн хүчин зүйл нь өндөр дүнтэй Засгийн газрын гадаад үнэт цаасны төлбөрийг төлж барагдуулсан явдал юм.

ДНБ-д эзлэх улсын өр болон Засгийн газрын өрийн хувь хэмжээ өмнөх жилүүдтэй харьцуулахад буурч байгаа боловч өндөр дүнтэй богино хугацаатай гадаад үнэт цаасны өрийн үлдэгдэл төсвийн төлбөрийн чадварт голлон сөргөөр нөлөөлж байгаа нь ажиглагдаж байна. Зарим тохиолдолд, тухайлбал төсвийн орлого өндөр байх үед их дүнтэй гадаад үнэт цаасны төлбөрийг барагдуулах арга хэмжээ авбал эдийн засагт эерэг нөлөө бий болгох боломж бүрдэнэ.

Зураг 20. Монгол Улсын нийт болон Засгийн газрын гадаад өр (2017-2023 оноор), сая ам.доллараар

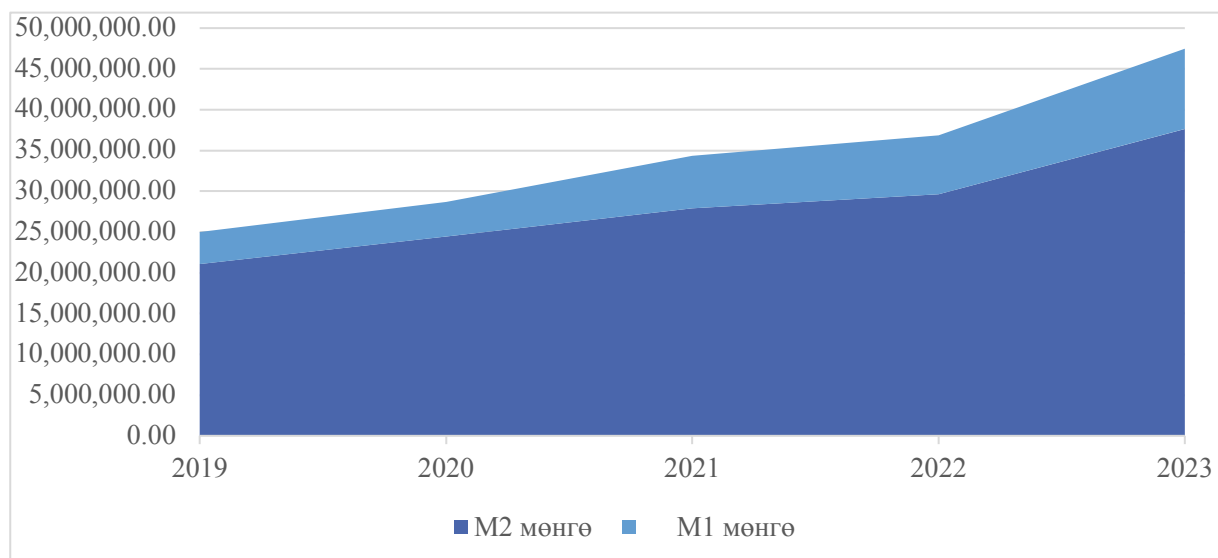
Эх сурвалж: Монголбанк (2024)

Эдийн засагт дэлхийн зах зээлийн гол бүтээгдэхүүний үнийн өсөлтийн хэлбэлзэл болон олон улсын хөрөнгийн зах зээл дэх хүүгийн түвшин, гадаад зээлийн эх үүсвэр нэн шаардлагатай хэвээр байгаа тохиолдолд манай улсын гадаад өрийн дарамт үргэлжлэх хандлага байсаар байна.

2.3. МӨНГӨНИЙ СЕКТОР БУЮУ МӨНГӨНИЙ БОДЛОГО

Мөнгөний нийлүүлэлт буюу M2 мөнгө өмнөх оны мөн үеэс 26.8 хувиар өсөж 37.6 их наяд төгрөгт хүрчээ. Тодруулбал, жилийн өөрчлөлтийн 15.2 нэгж хувийг төгрөгийн хадгаламж, 8.7 нэгж хувийг төгрөгийн харилцах, 2.4 нэгж хувийг гадаад валютын харилцах, 0.3 нэгж хувийг гадаад валютын хадгаламж, 0.3 нэгж хувийг хадгаламжийн байгууллагаас гадуурх мөнгөний өсөлт тус тус бүрдүүлж байна.

Зураг 21. Мөнгөний нийлүүлэлт (2019-2023 он), сая төгрөг

Өмнөх сартай харьцуулахад M2 мөнгө 6.3 хувиар өссөн нь иргэдийн төгрөгийн хадгаламж, хувийн байгууллагын төгрөгийн болон гадаад валютын хадгаламж нэмэгдсэн нь голлон нөлөөлжээ. Улсын байгууллага болон хувийн байгууллагын гадаад валютын харилцах буурсан байна.

Нийт хадгаламжийн хэмжээ 22.1 их наяд төгрөг байгаагаас 81.6 хувь буюу 18.0 их наяд төгрөг нь иргэдийн, 18.4 хувь буюу 4.1 их наяд төгрөг нь байгууллагын хадгаламж байна. Мөн нийт хадгаламжийн 22.6 хувь нь гадаад валютын хадгаламж байгаа бөгөөд байгууллагын хадгаламжийн 31.7 хувийг, иргэдийн хадгаламжийн 20.5 хувийг гадаад валютын хадгаламж бүрдүүлжээ (Монголбанкны мэдээлэл, 2024).

Мөнгөний нийлүүлэлтийг байршуулалт талаас нь авч үзвэл, Төв банк болон хадгаламжийн байгууллагуудын дотоод цэвэр активын дүн 28.7 их наяд төгрөг, гадаад цэвэр активын дүн 8.9 их наяд төгрөгтэй тус тус тэнцэж байна. M2 мөнгөний жилийн өсөлтийн 21.7 нэгж хувийг гадаад цэвэр актив, 5.1 нэгж хувийг дотоод цэвэр актив эзэлж байна.

Банкуудын зээл өмнөх оны мөн үеэс 23.3 хувиар өсөж 27.1 их наяд төгрөгт хүрчээ. Тодруулбал, жилийн өсөлтийн 11.2 нэгж хувийг хэрэглээний болон хадгаламж барьцаалсан, 3.1 нэгж хувийг худалдааны, 3.1 нэгж хувийг бусад, 2.3 нэгж хувийг ипотекийн, 2.2 нэгж хувийг боловсруулах үйлдвэрлэлийн, 1.1 нэгж хувийг уул уурхай, олборлолтын, 0.6 нэгж хувийг тээвэр, агуулахын, 0.3 нэгж хувийг барилгын, 0.3 нэгж хувийг санхүүгийн болон даатгалын үйл ажиллагаа салбарын зээл бүрдүүлж байна. Мөн зээлийн үлдэгдлийн 6.1 хувь нь гадаад валютаар олгосон зээл байна. Тайлант сард банкууд 4,416.6 тэрбум төгрөгийн зээл олгосон ба 3,525.7 тэрбум төгрөгийн зээл эргэн төлөгдөж, өмнөх сараас зээлийн үлдэгдэл 505.7 тэрбум төгрөг буюу 1.9 хувиар өсжээ.

Нийт зээлийн 4.7 хувь буюу 1,264.0 тэрбум төгрөг анхаарал хандуулах, 7.5 хувь буюу 2,032.1 тэрбум төгрөг чанаргүй зээл байна. Чанаргүй зээлийн 17.9 хувийг барилгын, 17.2 хувийг уул уурхай, олборлолтын, 16.8 хувийг боловсруулах, 14.0 хувийг худалдааны, 7.5 хувийг цалингийн зээл тус тус эзэлж байгаа бөгөөд нийт чанаргүй зээлийн 9.0 хувь нь гадаад валютаар олгосон зээл байгаа юм.

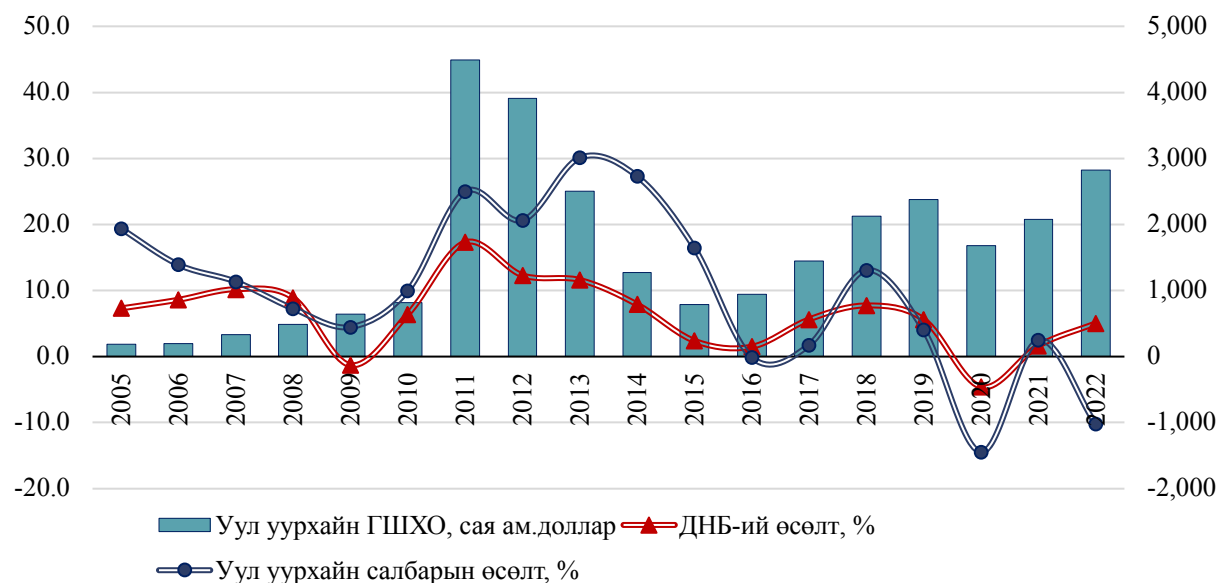
ГУРАВ. МОНГОЛ УЛСЫН ЭДИЙН ЗАСГИЙН ЦААШДЫН ТӨЛӨВ, УЧИРЧ БОЛОХ ЭРСДЭЛ

Монгол Улсын эдийн засгийн өсөлт 2023 онд өндөр, макро эдийн засгийн гол үзүүлэлтүүд ихээхэн эерэг гарсан. Гэхдээ энэ нь эдийн засгийн нөхцөл байдал бүрэн сайжирсан гэсэн үг биш юм. Энэ нь хүн амын амьжиргаа, ядуурал, хөдөлмөрийн зах зээл, банкны салбар дахь чанаргүй зээл, бизнесийн зээлийн өсөлт гэх мэт олон үзүүлэлтээр илэрч байна. Нөгөө талаас энэ өсөлт нь баталгаатай, тогтвортой өсөлт бас биш юм. Иймд бидний зүгээс Монгол Улсын эдийн засгийн цаашдын төлөв байдалд анхаарахын зэрэгцээ учирч болох дараах эрсдэлүүдийг онцолж байна.

3.1. ЭДИЙН ЗАСГИЙН ӨСӨЛТИЙН ТОГТВОРГҮЙ БАЙДАЛ

Сүүлийн 30 гаруй жилийн эдийн засгийн өсөлтийн хандлага нь ерөнхийдөө тогтворгүй гэсэн төлөв байдлыг харуулдаг. Энэ хугацаанд бидний бий болгож чадаагүй зүйл нь тогтвортой өндөр өсөлтийн асуудал юм. 2023 оны эдийн засгийн өсөлт 7.0 хувьтай гарахад уул уурхай, тээвэр, үйлчилгээ гэсэн хэдхэн салбар голлох нөлөө үзүүлсэн байна. Сүүлийн 10 жилийн эдийн засгийн өсөлт, бууралт нь уул уурхайн салбарын гарц, бүтээгдэхүүний үнээс ихээхэн хамааралтай болсон нь гол эрсдэл юм.

Зураг 22. ДНБ-ий өсөлт, Уул уурхайн салбарын үйлдвэрлэлийн өсөлт, Уул уурхайн салбарт оруулсан ГШХО

Эх сурвалж: СЭЗИС (2024). Уул уурхайн салбар, түүнд оруулсан гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын Монгол Улсын нийгэм, эдийн засагт үзүүлэх нөлөө. Судалгааны тайлан.

Энэхүү эрдсийн бүтээгдэхүүн, гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтаас хамаарсан өсөлт нь сүүлийн 10 гаруй жилд хэрхэн өөрчлөгдөж байсан нь эрсдэл ямар их болохыг харуулна. Монгол Улсын хувьд тогтвортой эдийн засгийн өсөлт хэмээх ойлголт бий болж чадаагүй, урт хугацааны тогтвортой өсөлтийг бий болгох нөхцөл ийг бүрдээгүй байгаа нь манай эдийн засгийн гол хэв шинж, төлөв байдлын илэрхийлэл болж байна.

Тиймээс Дэлхийн банкны зүгээс Монгол Улсыг “эрчимтэй боловч тэнцвэргүй өсөлттэй” хэмээн тодотгож, “Монгол Улсын эдийн засгийн өсөлт эрчимжиж буй хэдий ч жигд бус, уул уурхайн салбарт голлон түшиглэсэн бөгөөд уул уурхайн бус салбарын идэвхжил сул байна” гэж тодорхойлжээ. (Дэлхийн банк, 2023/11, хууд. 10). Дэлхийн банкнаас 2022 онд биднийг тодорхойлж байсан “Шуурган дунд зүг чигээ олохуй” (Дэлхийн банк, 2022/4) гэсэн

хандлага өөрчлөгдөж буй ч эдийн засгийн өсөлт тэнцвэртэй бус, эмзэг байгааг анхаарах шаардлагатай.

Монгол Улсын эдийн засгийн өнөөгийн байдал нь тодорхой хугацааны сэргэлт бөгөөд нийт иргэд, аж ахуйн нэгжийн хувьд хүртээмжтэй өсөлт болж чадаагүй, энэ нь цаашид хадгалагдах эсэх нь эргэлзээтэй байна. Иймд бидний ойрын жилүүдийн зорилт нь 2023 оны хүрсэн түвшнийг алдахгүй байх явдал юм. Ингэснээр тогтвортой өсөлтийн суурийг бий болгож, цаашид хүртээмжтэй өсөлтийн нөхцөлийг хангах боломжтой.

3.2. ЭДИЙН ЗАСГИЙН БҮТЭЦ

Эдийн засаг тогтворгүй бөгөөд эмзэг байгаагийн длы нэг гол шалтгаан нь эдийн засгийн бүтцийн асуудал юм. 1990 оноос хойш эдийн засгийн нөхцөл байдал бүтцийн хувьд ихээхэн сул болсон бөгөөд цөөн салбараас хамаарал өндөртэй эдийн засаг болж хувирсан.

Зураг 23. Эдийн засагт голлох салбаруудын эзлэх хувь

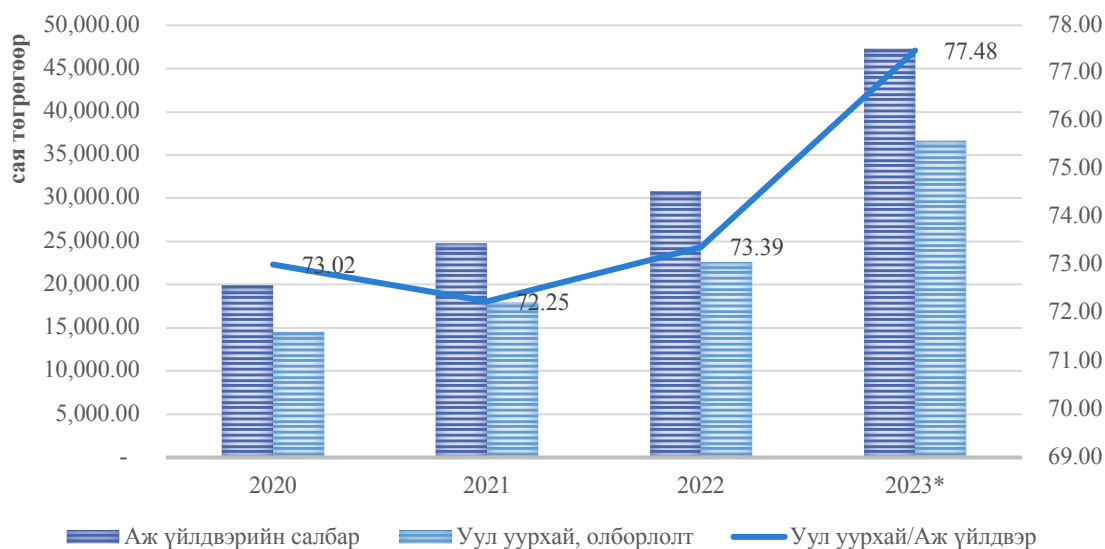

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хороо (2024)

2023 оны байдлаар эдгээр салбар нь нийт эдийн засгийн 48.1 хувийг эзэлж байна. Үүн дээр үйлчилгээний бусад салбар нэмэгдвэл эдийн засгийн дийлэнх хувийг олборлолт, үйлчилгээний салбар эзлэх болов.

Эдийн засгийн 50 хувийг гурван салбар бүрдүүлж байгаа бөгөөд эдгээр салбарын эрсдэл өндөр, нэгнээсээ хамаарах хамаарал өндөртэй юм. 2023 оны эдийн засгийн өсөлтийн урьдчилсан гүйцэтгэл 7.0 хувь гарсныг салбарын бүтцээр авч үзвэл, ХАА 1.3 хувь, уул уурхай, олборлолт 2.6 хувь, үйлчилгээний салбар 4.3 хувь, үүний дотор тээвэр, агуулах 1.8 хувийг эзэлж байгаа нь эдийн засгийн өсөлтийг уул уурхайн салбар тодорхойлж байгааг илтгэнэ. Үүнээс гадна эдийн засгийн бүтцийн дараагийн нэг гажуудал нь аж үйлдвэрийн салбарын бүтэц юм. Энэ салбарт уул уурхайн салбарын эзлэх хувийн жин жил ирэх бүр нэмэгдэж байгаа нь салбарын нөлөөллийн түвшнийг илэрхийлэх бас нэг үзүүлэлт юм.

Зураг 24. Аж үйлдвэрийн салбарын үйлдвэрлэл, уул уурхайн олборлолт, оны үнээр

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хороо (2024)

Аж үйлдвэрийн салбарын үйлдвэрлэл, уул уурхайн олборлолт жилээс жилд өсөх хандлагатай байгаа бөгөөд аж үйлдвэрийн салбарт уул уурхайн салбарын эзлэх хувь 2021-2023 онд 72.2-77.5 хувь болж өссөн. 2024 он болон дунд хугацааны эдийн засгийн төлөв байдалд уул уурхайн салбарын өнөөгийн нөхцөл байдал хадгалагдах эсэх болон ХАА-н салбар, ялангуяа мал аж ахуйн салбарт хоёр жил дараалан тохиож буй хүндрэлийг сайтар харгалзан үзэх шаардлагатай. Эдийн засгийн өсөлтөд учирдаг бас нэг эрсдэл нь эрчим хүчний эх үүсвэр, хангамжийн асуудал юм.

Хүснэгт 3. Эрчим хүчний импорт

Үзүүлэлт	2021		2022		2023	
	Тоо хэмжээ	Үнийн дүн /сая \$/	Тоо хэмжээ	Үнийн дүн /сая \$/	Тоо хэмжээ	Үнийн дүн /сая \$/
Цахилгаан эрчим хүч, сая кв.цаг	1823.1	160.2	2107.4	182.3	2426.9	189.4

Өнөөдөр Монгол Улс ОХУ-аас эрчим хүч импортолж байгаагийн дээр энэ нь эдийн засгийн өсөлтийг хязгаарлах нэг гол хүчин зүйл болж байгаа нь анхаарах шалтгаан юм.

3.3. ГАДААД ХУДАЛДАА, ЭРДСИЙН БҮТЭЭГДЭХҮҮНИЙ ҮНЭ

Эрдсийн бүтээгдэхүүний олборлолт, экспорт нь манай эдийн засгийн өсөлт, валютын нөөц, төлбөрийн тэнцэл, төсвийн орлого, гэх мэт бүхий л хүчин зүйлсийн шалтгаан болж байгааг бид харлаа. Иймд гадаад худалдааны асуудлыг хөндөх нь зүйн хэрэг юм.

Монгол Улсын гадаад худалдаа

2023 онд макро эдийн засгийн нөхцөл ихээхэн эерэг болсон нь уул уурхайн салбар, нүүрсний экспорттой шууд хамааралтай. Үүнээс шалтгаалж гадаад худалдааны нийт эргэлт 24.4 тэрбум ам.доллар, экспорт 15.2 тэрбум ам.доллар, импорт 9.3 тэрбум ам.доллар болж, төлбөрийн тэнцэл 5.9 тэрбум ам.долларын ашигтай гарчээ.

Хүснэгт 4. Нүүрсний олборлолтын хэмжээ, мянган тонн

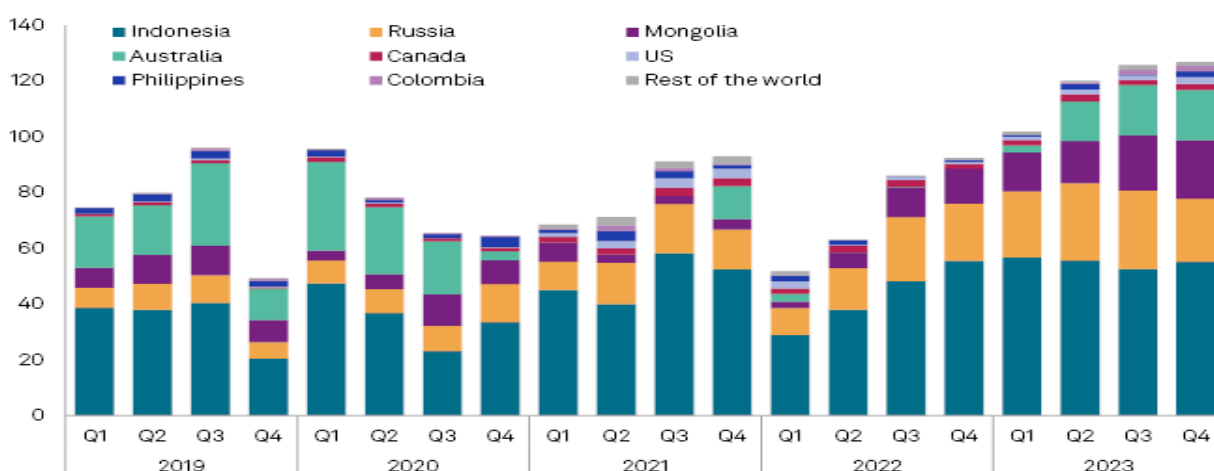
Бүтээгдэхүүн	2022		2023		Өөрчлөлт	
	XII	I-XII	XII	I-XII	Дүн	Хувь
Чулуун нүүрс	5,271.0	29,672.0	7,181.0	69,586.0	39,914.0	2.3 дахин
Хүрэн нүүрс	935.0	7,536.0	1,230.0	11,606.0	4,070.0	54.0
Баяжуулсан нүүрс	490.0	3,405.0	444.0	6,979.0	3,578.0	2 дахин

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хороо (2024)

Харин өмнөх хэсэгт дурдсан уул уурхайн салбарын өсөлт, нөлөөлөл болон дээрх хүснэгт дэх үйлдвэрлэлийн хэмжээ хэр тогтвортой, юунаас шалтгаалж энэхүү өсөлт гарсан гэдэг нь эдийн засгийн эрсдэлийг тодорхойлох гол үзүүлэлт юм.

Энэ нь БНХАУ-ын хувьд 2019 оноос хойш нүүрсний дотоодын үйлдвэрлэл нь буурсан, импорт дээд хэмжээндээ хүрсэн таатай нөхцөл байдалтай холбоотой юм.

Зураг 25. БНХАУ-ын нүүрсний импорт, улсаар

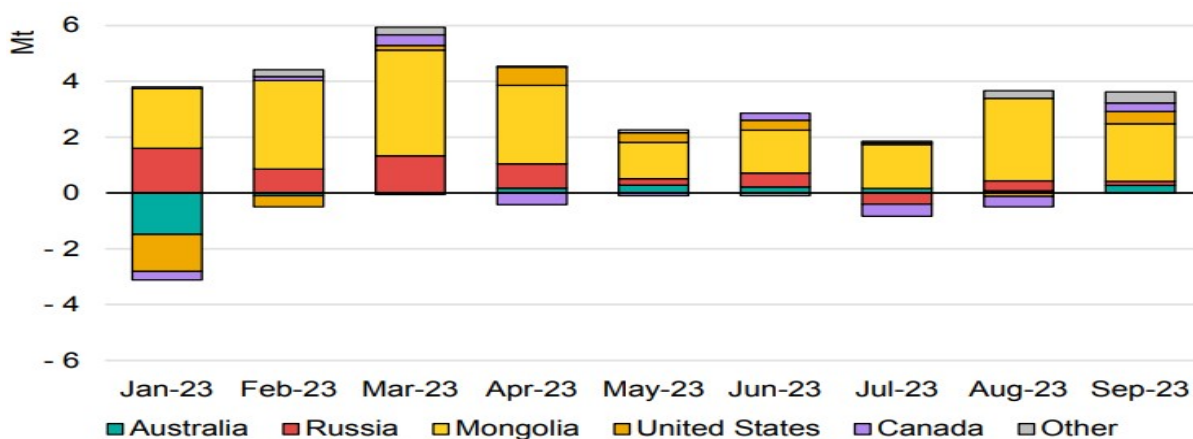

Эх сурвалж: S&P Global (2024). Global Market Intelligence.

<https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/news-insights/latest-news-headlines/china-s-coal-imports-to-stay-high-in-2024-after-record-breaking-q4-2023-80251799>

Дээрх зургаас харахад энэ нөхцөл байдалтай давхцаж Монгол Улсаас импортлох нүүрсний хэмжээ өссөн нь харагдаж байна. Олон Улсын Эрчим хүчний агентлагаас гаргасан тайланд Монгол Улсын эдийн засгийн өсөлтийг тодорхойлж буй гол эрдэс болон түүний эрэлтийн хандлагын талаарх мэдээллийг мөн дээрхтэй ойролцоо байдлаар харуулсныг дараах зурагт харуулав.

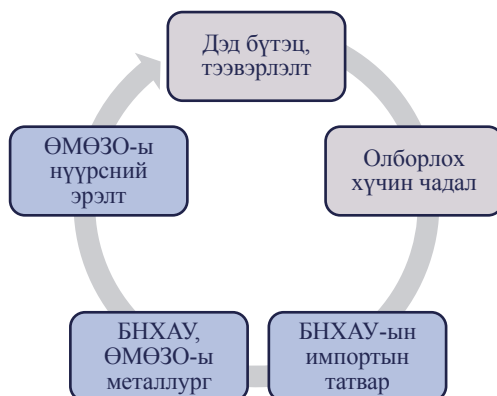
Зураг 26. Хятадын нүүрсний импортод 2023 онд сар бүр гарсан өөрчлөлт, гарал үүслээр

Эх сурвалж: International Energy Agency (2023). Analysis and forecast to 2026.

2023 онд нүүрсний экспорт ихээхэн нэмэгдсэн шалтгааныг эндээс харах боломжтой. Үүний зэрэгцээ БНХАУ-ын ӨМӨЗО-ы эдийн засаг, гангийн үйлдвэрлэл, уул уурхайн салбарын эрдсийн бүтээгдэхүүний эрэлтийн байдал эергээр нөлөөлжээ. Энэ нөхцөл байдал цаашид хэрхэх вэ? гэдэг нь манай эдийн засгийн өсөлтийн хувьд гол асуудал юм. Бидний зүгээс энэ нөхцөл байдлыг гадаад болон дотоод орчны дараах хүчин зүйлсээс шалтгаална гэж үзэж, нарийвчлан судлах шаардлагатай.

Зураг 27. Нүүрсний экспортын өсөлтийн шалтгаан

Эх сурвалж: Төсвийн тогтвортой байдлын зөвлөл (2024)

Эдгээрээс биднээс шалтгаалах, эс шалтгаалах асуудал байгааг харж болох бөгөөд аль ч талд тодорхой эрсдэл байгаа юм. Ялангуяа БНХАУ-н эдийн засгийн нөхцөл байдал, гангийн үйлдвэрлэлтэй холбоотой асуудал ихээхэн нөлөөтэй байх болно.

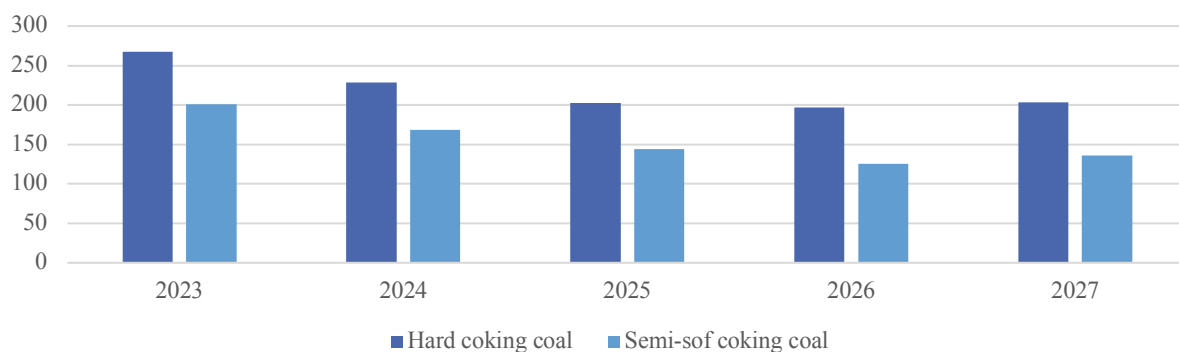
Дэлхийн зах зээл дээрх эрдсийн бүтээгдэхүүний үнэ

Энэхүү тайлангийн эхний хэсэгт дурдсан олон улсын нөхцөл байдал, хөрш орнуудаас хамаарах эдийн засаг, улс төрийн нөхцөл байдал, үнийн өөрчлөлт зэргээс шалтгаалж Монгол Улсын эдийн засагт сөрөг нөлөө үзүүлэх магадлал өндөр юм. Иймд үнийн эрсдэлийг тодорхойлох хүрээнд үнийн талаар зарим мэдээлэл орууллаа.

Учир нь, эрдсийн бүтээгдэхүүний үнэ нь Монгол Улсын эдийн засаг төдийгүй төсөвт учирах гол эрсдэл юм. Олон улсын байгууллагуудын таамаглалаас харахад нүүрсний үнийн төлөвт нэлээд сөрөг хандлага ажиглагдаж байгаа бөгөөд үүнийг дараах шалтгаанаар тайлбарлаж байна. Үүнд:

- Дэлхийн геополитикийн нөхцөл байдал
- Орос-Украины дайн, Ойрхи Дорнодын хурцадмал нөхцөл байдал
- БНХАУ-ын эдийн засагт гарч байгаа хүндрэл, эргэлзээтэй нөхцөл байдал гэх мэт үзүүлэлтийг онцолж болохоор байна.

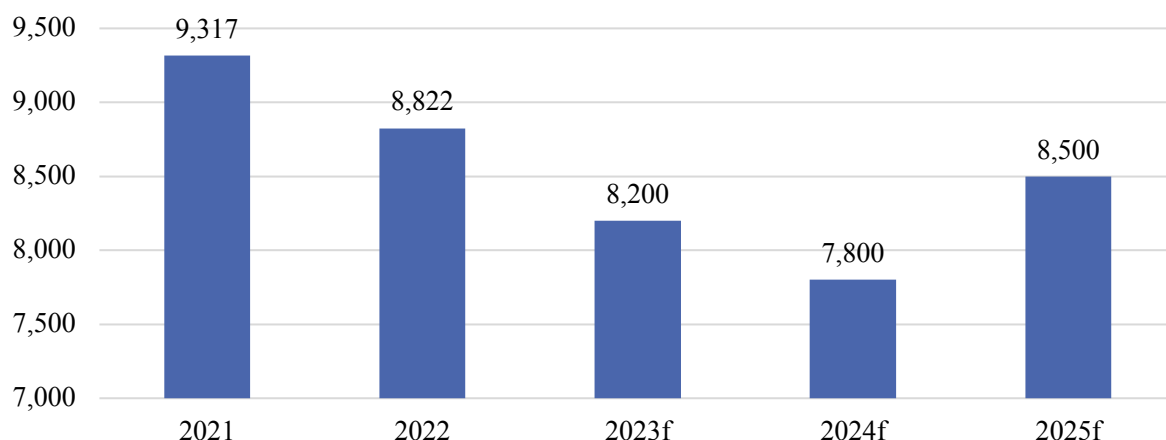
Зураг 28. Коксжих нүүрсний 2023-2027 оны таамаглал, төрлөөр

Эх сурвалж: Statista (2024). <https://www.statista.com/>

Монгол Улсын 2024 оны төсөвт тэнцвэржүүлсэн байдлаар нүүрсний үнийг 182.5 ам доллар хэмээн таамагласан нь энэ жилийн хувьд тооцсон нүүрсний үнийн таамаглалаас доогуур байгаа нь богино хугацаанд эрсдэл тулгарахгүй мэт харагдаж байгаа боловч дунд хугацааны хувьд өөрчлөлт гарахгүй гэсэн үг биш юм.

Зураг 29. Дэлхийн банкнаас гаргасан зэсийн үнийн таамаглал

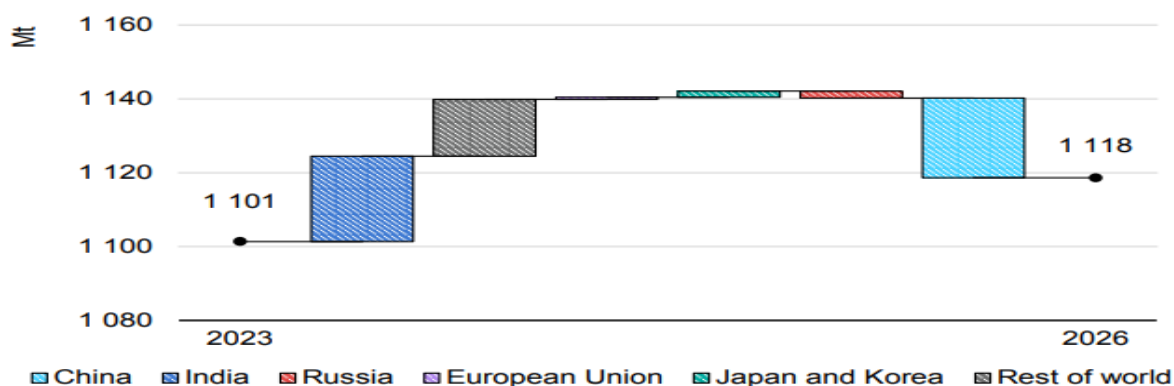

Эх сурвалж: WBG (2022). Drivers of aluminum and copper prices

Монгол Улсын 2024 оны төсөвт тэнцвэржүүлсэн байдлаар зэсийн үнийг 7386.6 ам.доллар гэж тооцсон нь Дэлхийн банкны таамаглалаас доогуур байгаа юм. Зэсийн үнийн хувьд эрсдэл харьцангуй бага гэж ойлгож болох бөгөөд цаашид өсөх хандлагатай гэж таамаглаж байгаа нь эрсдэлийн хувьд нүүрстэй харьцуулахад бага гэсэн дүгнэлтэд хүргэж байна.

Харин Олон улсын эрчим хүчний агентлагаас гаргасан тайлангаас харахад сэргээгдэх ба цөмийн эрчим хүчний эх үүсвэрийн эрэлт нэмэгдэх хандлага ажиглагдаж байна.

Зураг 30. Коксжих нүүрсний хэрэглээний 2023-2026 оны өөрчлөлт, бүс нутгаар

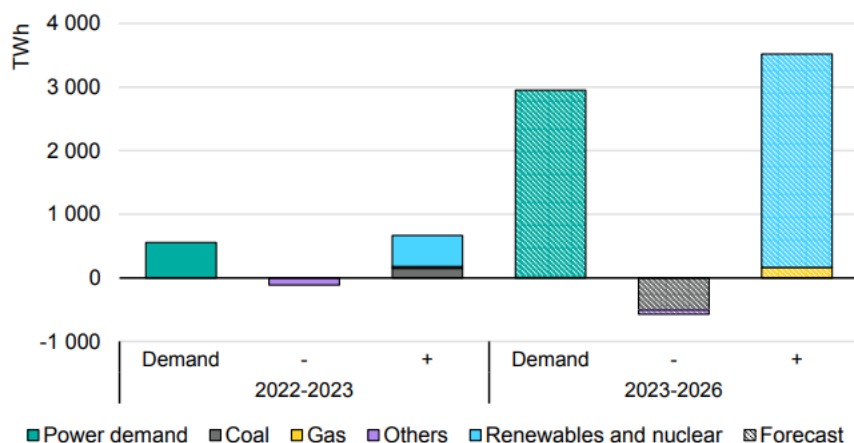

Эх сурвалж: International Energy Agency (2023). Coal 2023 Analysis and forecast to 2026.

Ирэх жилүүдэд гангийн хэрэглээний дэд бүтэцтэй холбоотой хөрөнгө оруулалт буурах хандлагатай байгаа тул Хятадын эрчим хүчний салбарын нүүрсний хэрэглээ үйлдвэрлэлийн нийт үйл ажиллагаатай нийцнэ гэж хүлээхээргүй байна.

Олон Улсын эрчим хүчний агентлагийн үзэж байгаагаар нүүрсний эрэлт ойрын ирээдүйд хэвийн байх боловч энэ нөхцөл байдлыг хадгалах гол хүчин зүйл нь БНХАУ-ын бус, Энэтхэг улсын эрэлт хэмээн тодорхойлсныг анхаарах нь зүйтэй юм.

Зураг 31. Дэлхийн эрчим хүчний эрэлт, эх үүсвэрийн өөрчлөлт, 2022-2026 он

Эх сурвалж: International Energy Agency (2023). Coal 2023 Analysis and forecast to 2026.

Энэ хандлагыг дээр дурдагдсан коксжих нүүрсний хэрэглээ, БНХАУ-ын эдийн засгийн нөхцөл, импортын хандлагатай хамтад нь авч үзвэл Монгол Улсын эрчим хүчний болон коксжих нүүрсний хувьд эрсдэлтэй гэсэн хандлагаар төлөвлөлтөд хандах нь зүйтэй гэж үзэж байна.

3.4. ТӨСВИЙН ГОЛЛОХ ЭРСДЭЛ

Монгол Улсын эдийн засгийн түүхэн хөгжил, өнөөгийн байдал болон олон улсын хандлагаас харахад төсвийн хүрээнд томоохон эрсдэлүүд байгаа гэж үзэх үндэслэлтэй төдийгүй тэдгээрийг харгалзах шаардлагатай юм. Энд эдийн засгийн нөхцөл байдал, төсвийн хоорондын хамаарал, төсвийн бодлогын хувьд учирч болох гол эрсдэлийг тоймлон авч үзлээ.

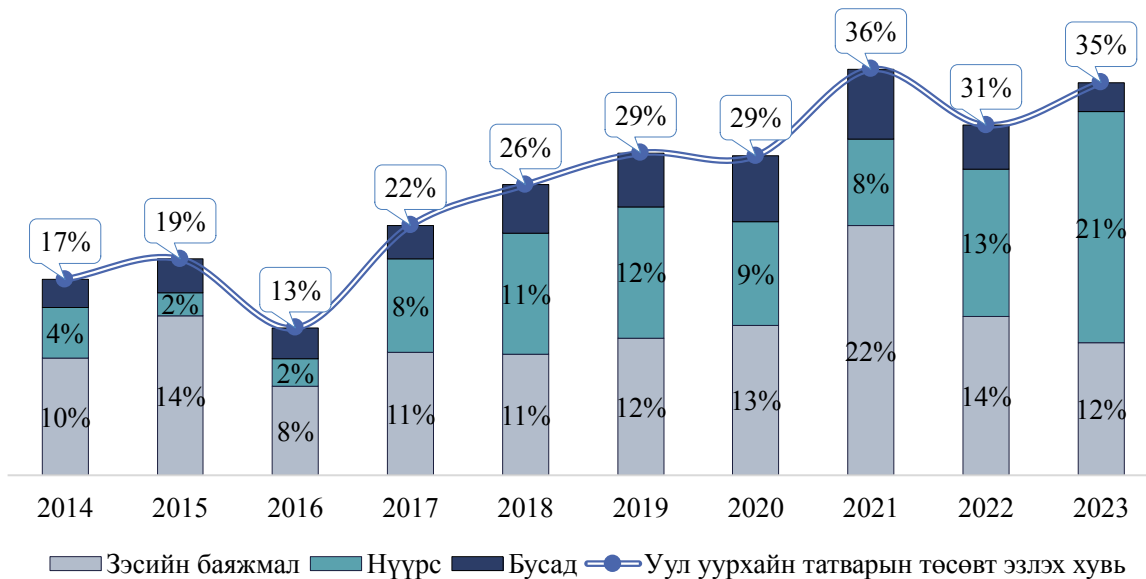
Төсвийн орлого уул уурхайн салбараас хамаарах хамаарал

Хүснэгт 5. Төсөвт 2014-2023 онд төвлөрүүлсэн уул уурхайн салбарын татварын орлого, тэрбум төгрөгөөр (татварын төрлөөр)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Уул уурхайн салбарын төлсөн татвар	1,097.8	1,155.4	767.7	1,622.9	2,393.6	3,138.8	2,699.4	4,609.2	5,355.1	8,090.7
АМНАТ	614.0	610.2	288.7	847.8	1,046.6	1,425.7	1,218.2	1,586.4	2,912.5	4,150.6
ААНОАТ	212.3	261.7	225.8	443.7	653.1	869.2	659.4	1,504.7	1,110.2	2,176.0
Бусад	271.5	744.1	253.3	331.5	693.9	843.9	821.8	1,518.1	1,332.5	1,764.1

Эдийн засаг өсөж буй нөхцөл байдал нь төсвийн орлогыг уул уурхайн салбараас ихээхэн хамааралтай болгож байгаа нь гол асуудал юм. Эрдэс баялгийн, ялангуяа нүүрсний салбарт тодорхой сөрөг нөлөө бий болоход Монгол Улсын хувьд 2014-2016 оны үед бий болсон төсвийн хүндрэлтэй адил эрсдэлтэй тулгарах юм.

Зураг 32. Төсвийн орлогод уул уурхайн салбарын орлогын эзлэх хувь

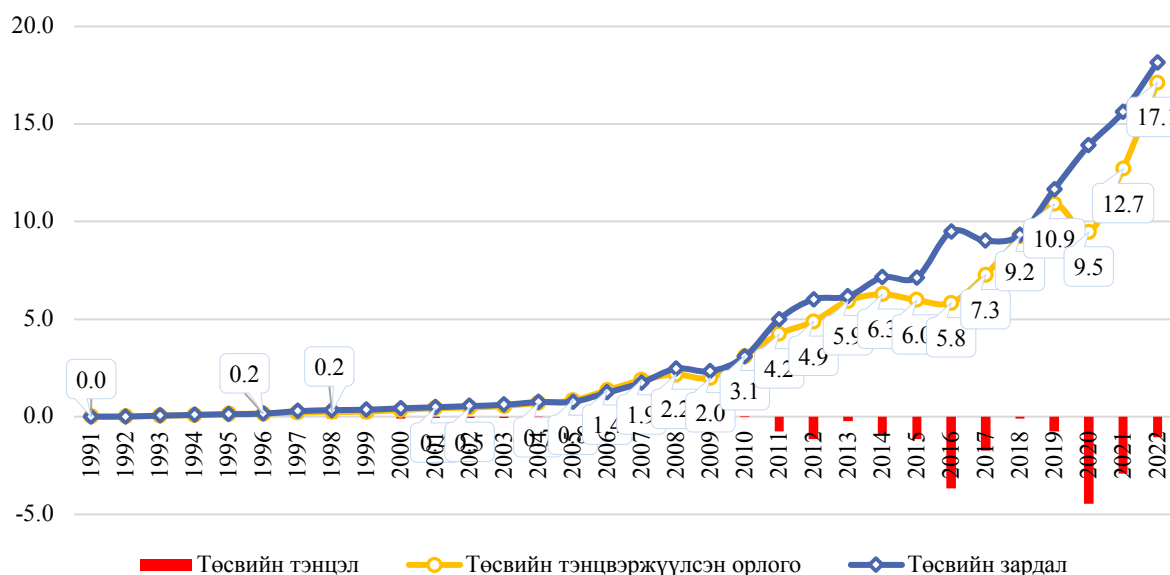
Эх сурвалж: СЭЗИС (2024). Уул уурхайн салбар, түүнд оруулсан гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын Монгол Улсын нийгэм, эдийн засагт үзүүлэх нөлөө. Судалгааны тайлан.

Төсвийн орлогод уул уурхайн салбарын эзлэх хувь нэмэгдсээр байгаа нь энэхүү эрсдэлийн түвшнийг илэрхийлнэ. Тиймээс бодит байдалд гарцаагүй мөчлөг сөрсөн төсвийн бодлогыг хэрэгжүүлэх шаардлагатай юм.

Төсвийн зарлагын тэлэлт, алдагдал

Эдийн засгийн өсөлт тогтвортой бус, эмзэг, төсвийн орлогод уул уурхайн салбарын эзлэх хувийн жин нэмэгдэж байгаа гэх мэт эргэлзээтэй нөхцөл байдлын дунд Монгол Улс төсвийн зарлагыг эрчимтэй нэмэгдүүлж байгаа нь дараагийн гол эрсдэл юм.

Зураг 33. Төсвийн зарлага, орлого, тэнцэл

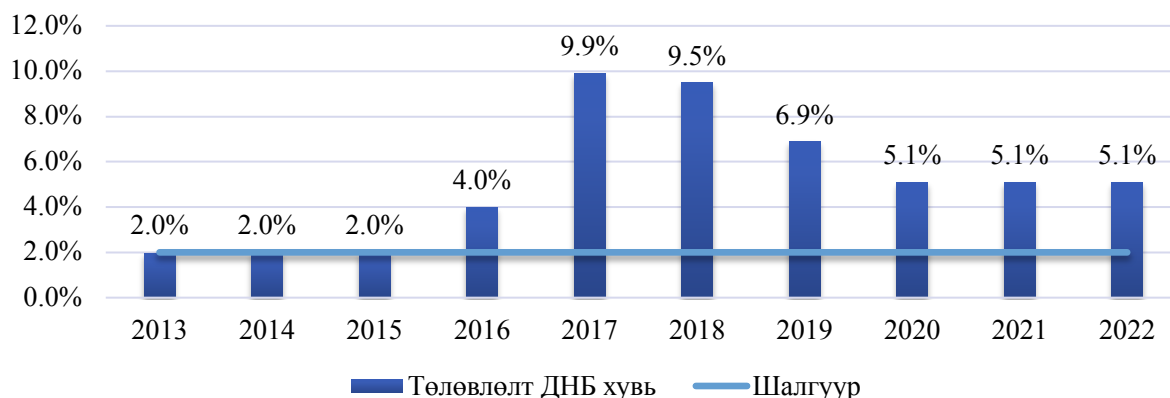

Эх сурвалж: (Судалгааны баг, 2023)

Төсвийн энэ өндөр тэлэлтийн нөгөө талд дээрх хүчин зүйлсээс гадна нь бүтцийн гажуудал, хэт халамжийн бодлого, хөдөлмөрийн зах зээл, санхүүгийн салбар дахь зээлийн өсөлт, бүтэц гэх мэт олон хүчин зүйлийг харгалзан үзвэл зайлшгүй гэж үзэж болох зардлаас бусад чиглэлд төсвийн тэлэлтийг хязгаарлах шаардлагатай нь харагдана. Үүн дээр урт хугацааны

хөгжлийн бодлого, ҮАБ-ын үзэл баримтлалд нийцүүлэн Монгол Улс ойрын ирээдүйд төсвийн бага тэлэлттэй байж, эдийн засгийн суурийг тэтгэх татварын бодлогын шинэчлэлд анхаарлаа хандуулах нь зүйтэй юм.

Зураг 34. Төсвийн тэнцлийн бодлогын хэрэгжилт

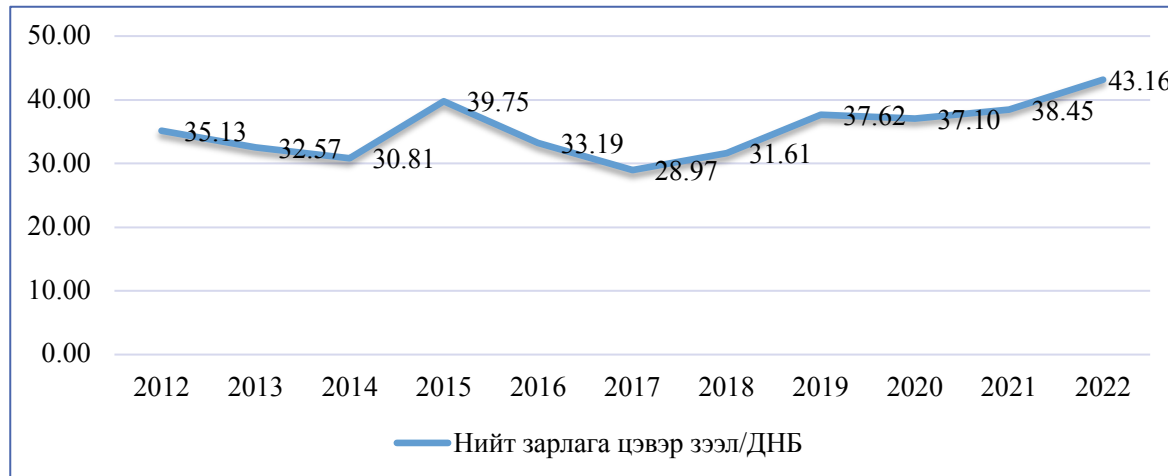

Эх сурвалж: (Судалгааны баг, 2023)

Төсвийн зарлагын өндөр тэлэлт нь алдагдал, өрийн хэмжээнд шууд нөлөөлж, улс орны санхүүгийн нөхцөл байдлыг дордуулах гол шалтгаан болж байна. Тиймээс төсвийн зарлагыг хөгжлийн бодлого, эдийн засгийн зорилго, зорилтуудад түлхүү чиглэсэн байдлаар дунд, урт хугацаанд сөрөг нөлөө багатай байхаар төлөвлөх нь чухал юм.

Ингэхгүйгээр үргэлжилсэн төсвийн тэлэлт нь төрийн оролцоог улам нэмэгдүүлэх, төсвийн бодлогын үр ашигт сөрөг нөлөө үзүүлэх магадлал өндөр байна.

Зураг 35. Эдийн засаг дахь төрийн оролцоо, хувиар

Эх сурвалж: (Судалгааны баг, 2023)

Төсвийн зарлагын өсөлт нь уул уурхайн бус ДНБ-ны өсөлтөөс өндөр гүйцэтгэлтэй байна. 2016 онд 31.0 хувиар, 2020 онд 21.1 хувиар давж гарсан нь эхний жилд эдийн засгийн уналтыг сөрөх¹, дараагийн удаад цар тахлын шалтгаантай хэмээн тайлбарладаг.

Ямар ч шалтгаантай байсан энэ нь эдийн засгийн аливаа гэнэтийн нөлөөлөлд хариу үйлдэл үзүүлэх чадварын түвшнийг илэрхийлэх бөгөөд эерэг үзүүлэлт биш юм.

¹ Тухайн үед эдийн засгийн уналтын эсрэг төсвийн тэлэх бодлого явуулж, эдийн засгаа хамгаалах байдлаар тайлбарлаж байсан. Үүнтэй адил хандлагыг өнөө ч зарим улс төрийн хүрээнийхэн гаргасаар байдаг.

Үүний нөлөөгөөр төсвийн алдагдал, өр, төрийн оролцооны түвшин нэмэгдэх зэрэг сөрөг үзэгдлүүд бий болж байна (Судалгааны баг, 2023, хууд. 30). Энд дурдсанчлан төсвийг аливаа гэнэтийн нөлөөнд бэлэн байх, эрсдэлийг бууруулах талаас нь харах нь зүйтэй юм.

Дүгнэлт

Дотоод эдийн засгийн хувьд дараах дүгнэлтүүдийг хийж болохоор байна. Үүнд:

- Сүүлийн 30 жилийн эдийн засгийн нөхцөл байдлын гол сургамж нь эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг бий болгож чадаагүй явдал юм. Эдийн засаг уул уурхайн салбараас хамаарах хамаарал улам нэмэгдэж байгаа нь эрсдэл нэмэгдэх гол нөхцөл болж байна. Иймд эдийн засгийн бүтцийн асуудал нь шинэ эрсдэлийг бий болгож байгаа хэрэг юм. Тодруулбал, уул уурхайн салбараас хэт өндөр хамааралтай, эрчим хүч зэрэг эдийн засгийн өсөлтийг тэтгэх дэд бүтцийн салбарын хөгжил доогуур гэх мэт сул талууд бий болжээ.
- Эдийн засгийн тогтвортой өсөлт хадгалагдахгүй байгаа болон бусад шалтгаантайгаар нэг хүнд ногдох ҮНӨ-ын хэмжээ урт хугацаанд нэг түвшинд хадгалагдах нь “дундаж орлогын хавх” хэмээх үзэгдлийг бий болгох нөхцөлийг бүрдүүлж байгаа нь анхаарах дараагийн асуудал юм.
- Төлбөрийн тэнцэл 2023 онд эерэг гарсан ч 2024 оны эхний сарын байдлаар алдагдалтай болж эхэлсэн нь төлбөрийн тэнцлийн эерэг хандлагыг хадгалахыг эргэлзээтэй болгож байна. Үүний зэрэгцээ гадаад худалдаанд импорт нэмэгдэх хандлагатай байгаа нь худалдааны дансны өндөр ашгийг бууруулах эрсдэл байгааг харуулж байна.
- Гадаад худалдааны тэнцэл, эрдсийн бүтээгдэхүүний экспортын эерэг байдал нь тогтвортой хадгалагдах магадлал өндөр биш байх нь бүх үзүүлэлтээс харагдаж байна.
- Төсвийн мөчлөг сөрсөн бодлого хэрэгжээгүй явдал нь дараагийн нэг гол асуудал юм. Монгол Улсын эдийн засгийн суурь нөхцөл, бүтцийг ажиглавал мөчлөг сөрсөн төсвийн бодлого хэрэгжүүлэх шаардлага өндөр байгааг илэрхийлнэ. Гэтэл төсвийн хэт тэлэх бодлого хэрэгжүүлэх нь эрсдэлийг улам нэмэгдүүлэх нөлөөтэй.
- Улсын төсвийн орлого уул уурхайн салбараас өндөр хамааралтай, тухайн салбарын орлого нь нийгмийн шинжтэй халамж, тэтгэвэр тэтгэмжийг санхүүжүүлэх эх үүсвэр болж байгаа нь томоохон эрсдэл үүсгэх магадлалтай байна.

Зөвлөмж

- Эдийн засгийн нөхцөл байдлыг 2023 оны түвшинд хадгалах нь цаашдын гол зорилт болох бөгөөд төсвийн бодлогод голлох нөлөө үзүүлнэ.
- Эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг бий болгох, хүрээмжтэй өсөлтийг хангахын тулд төсвийн тэлэлтийг бууруулж, төрийн оролцоог багасгах нь хувийн хэвшлийн хөгжлийг дэмжиж, эдийн засгийн бүтцэд эергээр нөлөөлнө.
- Төсвийн бодлогыг мөчлөг сөрсөн байдлаар хэрэгжүүлэх нь чухал. Төсвийг зайлшгүй шаардлагатай өөрчлөлтөөс бусад тохиолдолд тэлэхгүй байлгах нь эрсдэлийг бууруулах гол нөлөөтэй.

4.1. МАКРО ЭДИЙН ЗАСГИЙН ҮНДСЭН ҮЗҮҮЛЭЛТҮҮД

Дэлхийн банкнаас 2022 онд хэрэгжүүлсэн “Монгол Улсын Төсвийн Тогтвортой Байдлын Зөвлөлийн институцийн чадавхыг бэхжүүлэх SGM 11-002” төслийн 2 дахь бүрэлдэхүүн хэсэгт хамаарах тайланд дурдсанаар дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдэл боловсруулахад шаардагдах макро эдийн засаг болон төсөвтэй холбоотой үзүүлэлтүүд (хувьсагчид)-ийг дараах байдлаар тодорхойлжээ. Үүнд:

1. Макро-эдийн засгийн мэдээлэл (ирэх 3 жилээр, мөн жилээр тооцох боломжтой)
 - a. Салбараар тооцсон бодит ДНБ-ий (үйлдвэрлэлийн аргаар) төсөөлөл
 - b. Бодит ДНБ, зарлагын бүрэлдэхүүн хэсгүүдээр
 - c. Нэрлэсэн ДНБ-ий төсөөлөл, бүрэлдэхүүн хэсгүүдээр
 - d. Экспортын гол нэрийн бүтээгдэхүүн (зэс, нүүрс, төмрийн хүдэр, алт)-ий тоо хэмжээ, үнийн төсөөлөл
 - e. Гадаад валютын ханшийн төсөөлөл
2. Төсвийн орлогын мэдээлэл (ирэх 3 жилээр, мөн жилээр тооцох боломжтой)
 - a. Нийт орлогын нарийвчилсан төсөөлөл (нийт орлого ба буцалтгүй тусламж, тэнцвэржүүлсэн нийт орлого) болон орлогын төрлөөр (аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татвар, хувь хүний орлогын албан татвар, нийгмийн даатгалын шимтгэл, үл хөдлөх хөрөнгийн татвар, НӨАТ, онцгой албан татвар, гадаад худалдааны татвар, бусад татвар, татварын бус орлого)
 - b. Уул уурхайн орлого (ашигт малтмалаар), түүхэн болон ирээдүйн төсөөлөл
3. Төсвийн зарлагын мэдээлэл (ирэх 3 жилээр, мөн жилээр тооцох боломжтой)
 - a. Нийт зардал ба цэвэр зээлийн төсөөлөл
 - b. Урсгал зардал (цалин хөлс, бусад орлого, татаас ба шилжүүлэг, хүүгийн төлбөр)-ын төсөөлөл
 - c. Хөрөнгийн зардлын төсөөлөл
 - d. Зээлийн болон эргэн төлөлтийн төсөөлөл
 - e. ТӨҮГ -уудад олгох шилжүүлэг
4. Өрийн болон сангуудын мэдээлэл (ирэх 3 жилээр, мөн жилээр тооцох боломжтой)
 - a. Засгийн газрын өрийн (гадаад, дотоод) төсөөлөл
 - b. Гадаад, дотоод зээлийн хүүгийн төлбөрийн төсөөлөл
 - c. Төсвийн тогтворжуулалтын сан, Ирээдүйн өв сангийн орлого, зарлага, үлдэгдлийн төсөөлөл багтана (Гардинер, П., 2021, хууд. 32).

Бид дээрх 4 бүлгийн 15 үзүүлэлтээс өгөгдлийн сангийн боломж, цаг хугацааны хүчин зүйл зэргээс шалтгаалан дараах 4 бүлгийн 10 үзүүлэлтийг сонгон авч ирэх 3 жилээр таамаглал боловсруулав. Үүнд

1. Макро-эдийн засгийн мэдээлэл
 - a. Бодит ДНБ-ий (үйлдвэрлэлийн аргаар) төсөөлөл
 - b. Нэрлэсэн ДНБ-ий төсөөлөл, бүрэлдэхүүн хэсгүүдээр
 - c. Экспортын гол нэрийн бүтээгдэхүүн (зэс, нүүрс, төмрийн хүдэр, алт)-ий тоо хэмжээ, үнийн төсөөлөл
 - d. Гадаад валютын ханшийн төсөөлөл
2. Төсвийн орлогын мэдээлэл
 - a. Нийт орлогын нарийвчилсан төсөөлөл (нийт орлого ба буцалтгүй тусламж, тэнцвэржүүлсэн нийт орлого)
 - b. Уул уурхайн орлого (ашигт малтмалаар), түүхэн болон ирээдүйн төсөөлөл

3. Төсвийн зарлагын мэдээлэл
 - a. Нийт зардал ба цэвэр зээлийн төсөөлөл
 - b. Хөрөнгийн зардлын төсөөлөл
 - c. Урсгал зардал (цалин хөлс, бусад орлого, татаас ба шилжүүлэг, хүүгийн төлбөр)-ын төсөөлөл
4. Өрийн мэдээлэл
 - a. Засгийн газрын өрийн (гадаад, дотоод) төсөөллийг багтаав.

4.2. ТААМАГЛАЛ БОЛОВСРУУЛСАН АРГАЧЛАЛ

Макро эдийн засгийн таамаглал боловсруулахдаа:

- (1) *Хазайлтгүй байх (unbiasedness)*: Таамаглал болон биелэлийн зөрөөний хүлээгдэх утга 0 байх буюу таамаглал аль нэг тал руу (давах эсвэл дутах) хазайхгүй байх зарчим. Судалгаанаас үзэхэд төсөв боловруулах зорилгоор Засгийн газрын боловсруулсан таамаглал бодит байдлаас давах хандлагатай байдаг (Annet (2006) & Pina and Venes (2011)). Үүнээс гадна голлон нөлөөлөх хувьсагчдыг тооцохгүйгээр, эсвэл хувьсагчид хоорондын хамаарлыг буруу тооцон үнэлгээ хийснээс энэ зарчим алдагддаг.
- (2) *Үр ашигтай буюу рационал байх (efficiency)*: Таамаглал боловсруулахдаа тухайн үед бэлэн байсан бүх мэдээллийг оновчтой ашиглах зарчим.
- (3) *Ончтой байх (accuracy)*: Таамагласан болон биелсэн утгууд тоон дүнгээрээ ойролцоо байх болон чиг хандлагын хувьд нийцтэй байх гэсэн гурван зарчмыг урьтал болгон мөрдөх нь зүйтэй гэжээ (Leal et al. (2008)).

Хөгжингүй орнуудад макро эдийн засгийн таамаглал боловсруулахад эдийн засаг-математикийн загвар ашигладаг бөгөөд загварын давуу тал нь онолын үндэслэл бүхий туршигдсан аргачлалд суурилсан, өөр хоорондоо нийцтэй, бүтэн (дутуу юмгүй) таамаглал боловсруулах боломж олгодогт оршино². Загварт үндэслэн таамаглал боловсруулахдаа:

- (1) *Макро-төсөв нэгдмэл буюу интегригед*: Төсвийн талаар дэлгэрэнгүй тусгасан макро эдийн засгийн нэгдмэл загварыг ашиглан тооцоолол хийх;
- (2) *Давтамжтай буюу интератив*: Төсвийн болон макро хувьсагчдын хамаарлыг үнэлсэн дэд загвар, макро хувьсагчдыг тооцон гаргадаг суурь загвар хоёрыг хослуулан нэг загвараас гарсан үр дүнг нөгөө загварт уншуулах замаар тогтворжих хүртэл нь давтах гэсэн үндсэн хоёр аргачлалыг ашиглаж байна (Leal et al. (2008)). Аль ч тохиолдолд:

$$\begin{cases} \mathbb{E}_t[F_{t+1}] = f\mathbb{E}_t[M_{t+1}] + F_t^* \\ \mathbb{E}_t[M_{t+1}] = m_1(L)M_t + m_2(L)F_t \end{cases}$$

гэсэн хэлбэр бүхий бүтцийн тэгшитгэлийг үнэлэх шаардлага үүсдэг байна.

Энд $\mathbb{E}_t[\cdot]$ -ээр t хугацаан дахь математик дундаж операторыг, (L) -ээр лаг буюу хоцрогдол операторыг, f, m_1, m_2 тус бүр коэффициентын векторуудыг, M -ээр макро эдийн засгийн хувьсагчдын векторыг, F -ээр төсвийн хувьсагчдын векторыг тус тус тэмдэглэв (Leal et al. (2008)).

Энэ жилийн хувьд бид таамаглал боловсруулахдаа эхний буюу макро-төсөв нэгдмэл загварт суурилах аргачлалыг сонгов. Энэ хүрээнд макро-төсөв нэгдмэл байх дөрвөн загварыг судалж үзсэний үндсэн дээр тэдний дотроос:

² Хувьсагч тус бүрийг нэг бүрчлэн үнэлэх нь харилцан хамаарлыг тооцохгүй байх сул талтай.

- (1) ОУВС-аас 2014 оноос хэрэглэж эхэлсэн байгалийн баялагтай, бага дунд орлоготой орнуудын эдийн засгийн өсөлт, хөрөнгө оруулалт болон өрийн динамикийг судлахад зориулан хөгжүүлсэн [DIGNAR](#) загвар (Melina et al. (2016));
- (2) Үндэсний Баялгийн Засаглалын Хүрээлэнгээс 2016 онд Монголын эдийн засагт зориулан Монголын эдийн засаг, төсвийн тогтвортой байдлын талаар урт хугацааны үнэлгээ, шинэ нөхцөл байдал болон бодлогын хувилбарын тогтвортой байдалд хэрхэн нөлөөлөхийг тооцох зорилгоор боловсруулсан [Mongolia Macro-Fiscal Model](#) загвар (Baksa et al. 2016)-ыг сонгон авч ажиллуулав.

Хүснэгт 6. Сонгосон загваруудын мэдээлэл

Загвар	Эх сурвалж	Төрөл	Хэрэглэгдэхүүн	Систем	Монголд хэрэглэгдэж байсан эсэх
DIGNAR-19	IMF	DSGE	Toolbox with codes and description.	Matlab23, Dynare 4.5.6, MS Excel, Windows, Mac	Li et al. (2017)
Mongolia Macro-Fiscal Model 2017	NRGI	Semi-structural	Toolbox with codes and description	Matlab17, Iris 2014, MS Excel, Mac Wind	Designed for Mongolia

Эх сурвалж: Загваруудын мэдээлэлд тулгуурлан боловсруулав.

DIGNAR загварын хувьд 2019 оныг суурь он гэж авсан бөгөөд загварыг ажиллуулахдаа:

- 1) Холбогдох программ хамгамжуудыг олж зүгшрүүлэх, туршилт хийх;
- 2) Шаардлагатай өгөгдлүүдийг тодорхойлж цуглуулах;
- 3) 2019 оныг суурь болгон Монголын өгөгдөлд үндэслэн тохируулга хийх (calibration);
- 4) Гадаад хүчин зүйлс буюу экзоген 14 хувьсагчдын түүхэн динамикт тулгуурлан ирэх гурван жилийн таамгийг боловсруулж оруулах;
- 5) Уул уурхайн салбарын экспортын мэдээлэлд үндэслэн, загварын онцлогт тохируулан уул уурхайн бүтээгдэхүүний экспортын багц хэмээх шинэ бүтээгдэхүүн үүсгэх;
- 6) Загвараа ажиллуулан нэр бүхий 21 макро, төсвийн хувьсагчийн 2020-2027 оны төсөөллийг гаргах;
- 7) 2020-2023 оны загварын төсөөллийг бодит биелэлттэй харьцуулах ажлыг гүйцэтгэв.

Харин макро, уул уурхай, төсөв гэсэн гурван үндсэн хэсэг бүхий NRGI-MMFM-ийн хувьд:

- 1) Холбогдох программ хамгамжуудыг олж суулгах, туршилт хийх;
- 2) Шаардлагатай өгөгдлүүдийг тодорхойлж, цуглуулах;
- 3) Макро хэсгийн суурь өгөгдлийг 2015 оноос 2023 он болгон засварлах, ийнхүү өгөгдөл шинэчилсэнтэй холбоотойгоор тэгшитгэлүүдийн коэффициентийг дахин үнэлэх, макро хэсэгт Хятад, АНУ, Европын холбооны өсөлт, инфляцын төсөөлөл, зэс, төмрийн хүдрийн үнийн төсөөллийг боловсруулах;
- 4) Уул уурхайн салбарт үйл ажиллагаа явуулж байсан зургаан том аж ахуйн нэгжийн гүйцэтгэл болон төсөөлөлд суурилсан байсан хэсгийг тус салбарын гол бүтээгдэхүүн болох алт, зэс (тунгаамал болон баяжмал), нүүрс (хүрэн болон чулуун) болон төмрийн хүдэр гэсэн дөрвөн бүтээгдэхүүнд суурилсан болгож өөрчилсөн. Улмаар бүтээгдэхүүн тус бүрийн олборлолт болон үнийн таамгийг эконометрикийн шинжилгээнд тулгуурлан боловсруулах;
- 5) Уул уурхайн хэсгийг дээрх байдлаар өөрчилсөнтэй холбогдуулан тус салбараас төсөвт оруулах орлогыг дахин тооцох. төсвийн бусад орлого болон зардлыг мөн 2015 оноос хойшхи өгөгдлөөр дахин шинэчлэх ажлуудыг хийсэн болно³.

³ NRGI-MMFM-ийн уул уурхайн хэсгийг бид нэлээд өөрчилсөн тул энэ хувилбарыг NRGI-FSC-24 хэмээн нэрлэв.

Уул уурхайн секторын төсөөлөл

Аль аль загварын хувьд уул уурхайн орлогын төслөөлөл чухал орц бөгөөд бид экспортод эзлэх жинг нь харгалзан үзээд алт, зэс, нүүрс болон төмрийн хүдэр гэсэн дөрвөн бүтээгдэхүүний экспортлох биет хэмжээ болон үнийн таамгийг дараах байдлаар боловсруулав.

Биет хэмжээний төсөөлөл: Уул уурхайн салбарын үйлдвэрлэлийн биет хэмжээний төсөөллийг бүтээгдэхүүн тус бүрээр нэг хувьсагчийн ARIMA загвар болон олон хувьсагчийн VAR загвар ашиглан үнэлэв. ARIMA загвар нь тухайн цувааны болон үлдэгдлийн өнгөрсөн үеийн утгуудаас хамааруулан ирээдүйн утгыг таамагладаг. Нүүрснээс бусад бүтээгдэхүүний олборлолтын биет хэмжээг тоо баримт, өгөгдлийн чанар, олдоцоос хамааран экспортын биет хэмжээтэй тэнцүү гэж үзээд экспортын биет хэмжээний сарын давтамжтай өгөгдөл ашиглан боловсруулав. Нүүрсний хувьд олборлолт болон экспортын биет хэмжээний тоон мэдээлэл олдох боломжтой тул нүүрсний олборлолтын сарын давтамжтай тоон мэдээллийг ашигласан.

Хувьсагчдын тайлбар:

- Нүүрсний биет хэмжээ (DL_COAL)-ний төсөөллийг боловсруулахдаа ОУВС-аас гаргадаг Австрали болон Өмнөд Африкийн нүүрсний үнийн индекс (DL_COAL_PRICE_INDX), БНХАУ-ын аж үйлвэрлэлийн өсөлт (DL_IP_CN)-ийн цувааг ашиглав.
- Зэс (DL_COPPER) болон төмрийн хүдэр (DL_IRON)-ийн төсөөллийг боловсруулахдаа дэлхийн зах зээл дээрх суурь металлын үнийн индекс (DL_BASE_METAL_INDX), БНХАУ-ын аж үйлвэрлэлийн өсөлт (DL_IP_CN)-ийн цувааг ашиглав.
- Алт (DL_GOLD)-ны олборлолтын төсөөллийг боловсруулахдаа дэлхийн зах зээл дээрх үнэт металлын үнийн индекс (DL_PRECOIUS_INDX) болон АНУ-ын бодлогын хүү (DL_FED_RATE)-ний цувааг тус тус ашиглав.

Дараах хэсэгт бүтээгдэхүүн тус бүрийн хувьд үнэлсэн VAR загварын тэшитгэлийн үр дүнг харуулж байна⁴.

Нүүрс:

$$DL_COAL = -0.06*DL_COAL(-1) + 0.03*DL_COAL(-2) + 0.02*DL_COAL_PRICE_INDX(-1) - 0.18*DL_COAL_PRICE_INDX(-2) - 0.04*DL_IP_CN(-1) - 0.04*DL_IP_CN(-2) + 0.03$$

$$DL_COAL_PRICE_INDX = -0.004*DL_COAL(-1) - 0.001*DL_COAL(-2) + 0.40*DL_COAL_PRICE_INDX(-1) + 0.03*DL_COAL_PRICE_INDX(-2) - 0.001*DL_IP_CN(-1) + 0.005*DL_IP_CN(-2) + 0.001$$

$$DL_IP_CN = -0.02*DL_COAL(-1) + 0.08*DL_COAL(-2) + 1.36*DL_COAL_PRICE_INDX(-1) - 0.77*DL_COAL_PRICE_INDX(-2) - 0.32*DL_IP_CN(-1) - 0.12*DL_IP_CN(-2) - 0.009$$

Зэс:

$$DL_COPPER = -0.37*DL_COPPER(-1) - 0.24*DL_COPPER(-2) + 0.34*DL_BASE_METAL_INDX(-1) - 0.04*DL_BASE_METAL_INDX(-2) + 0.02*DL_IP_CN(-1) + 0.04*DL_IP_CN(-2) + 0.005$$

$$DL_BASE_METAL_INDX = -0.007*DL_COPPER(-1) - 0.006*DL_COPPER(-2) + 0.33*DL_BASE_METAL_INDX(-1) - 0.02*DL_BASE_METAL_INDX(-2) + 0.01*DL_IP_CN(-1) + 0.002*DL_IP_CN(-2) + 0.002$$

$$DL_IP_CN = 0.04*DL_COPPER(-1) - 0.08*DL_COPPER(-2) + 0.65*DL_BASE_METAL_INDX(-1) - 0.0006*DL_BASE_METAL_INDX(-2) - 0.16*DL_IP_CN(-1) - 0.13*DL_IP_CN(-2) - 0.007$$

⁴ VAR загварын үнэлгээг боловсруулахдаа хувьсагчдаас лог-ялгавар хувиргалт авч суурин процесс болгон ашиглав. Хувьсагчдын лагийн тоог сонгохдоо мэдээллийн шалгуурын аргаар сонгов. Үнэлсэн тэгшитгэлүүдийн үлдэгдлүүдийн хооронд сериал корреляц байхгүй гэсэн тэг таамаглалыг хүлээн авсан болно.

Төмрийн хүдэр:

$$DL_IRON = -0.46*DL_IRON(-1) - 0.16*DL_IRON(-2) + 0.06*DL_BASE_METAL_INDX(-1) + 0.91*DL_BASE_METAL_INDX(-2) + 0.23*DL_IP_CN(-1) + 0.27*DL_IP_CN(-2) + 0.01$$

$$DL_BASE_METAL_INDX = -0.003*DL_IRON(-1) + 0.007*DL_IRON(-2) + 0.33*DL_BASE_METAL_INDX(-1) + 0.014*DL_BASE_METAL_INDX(-2) + 0.02*DL_IP_CN(-1) - 0.006*DL_IP_CN(-2) + 0.002$$

$$DL_IP_CN = -0.03*DL_IRON(-1) - 0.03*DL_IRON(-2) + 0.52*DL_BASE_METAL_INDX(-1) + 0.04*DL_BASE_METAL_INDX(-2) - 0.15*DL_IP_CN(-1) - 0.12*DL_IP_CN(-2) - 0.009$$

Алт:

$$DL_GOLD = -0.54*DL_GOLD(-1) - 0.39*DL_GOLD(-2) - 0.34*DL_GOLD(-3) - 0.04*DL_PRECOIUS_INDX(-1) - 0.02*DL_PRECOIUS_INDX(-2) - 0.01*DL_PRECOIUS_INDX(-3) - 0.6*DL_FED_RATE(-1) + 0.82*DL_FED_RATE(-2) + 0.3*DL_FED_RATE(-3) + 0.003$$

$$DL_PRECOIUS_INDX = 0.18*DL_GOLD(-1) - 0.43*DL_GOLD(-2) + 0.16*DL_GOLD(-3) + 0.13*DL_PRECOIUS_INDX(-1) - 0.09*DL_PRECOIUS_INDX(-2) - 0.1*DL_PRECOIUS_INDX(-3) - 1.9*DL_FED_RATE(-1) - 6.8*DL_FED_RATE(-2) + 2.3*DL_FED_RATE(-3) + 0.95$$

$$DL_FED_RATE = 0.004*DL_GOLD(-1) - 0.018*DL_GOLD(-2) - 0.019*DL_GOLD(-3) + 0.003*DL_PRECOIUS_INDX(-1) + 0.006*DL_PRECOIUS_INDX(-2) - 0.003*DL_PRECOIUS_INDX(-3) + 0.25*DL_FED_RATE(-1) + 0.07*DL_FED_RATE(-2) + 0.19*DL_FED_RATE(-3) - 0.001$$

Түүхий эдийн олборлолтын ARIMA загварын үр дүн**Хүснэгт 7. Зэсийн баяжмалын олборлолт: ARIMA (3, 4)**

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	4.76E-05	0.004024	0.011825	0.9906
AR(1)	-1.535668	0.085081	-18.04954	0.0000
AR(2)	-0.356073	0.161629	-2.203031	0.0286
AR(3)	0.299545	0.093123	3.216659	0.0015
MA(1)	0.107433	0.325995	0.329553	0.7421
MA(2)	-1.648684	6.022890	-0.273736	0.7845
MA(3)	-0.223234	1.310102	-0.170394	0.8649
MA(4)	0.764485	5.597105	0.136586	0.8915
SIGMASQ	210.6269	29.46363	7.148710	0.0000
R-squared	0.728261	Mean dependent var		0.014817
Adjusted R-squared	0.718289	S.D. dependent var		27.90226
S.E. of regression	14.80954	Akaike info criterion		8.310747
Sum squared resid	47812.31	Schwarz criterion		8.446538
Log likelihood	-934.2698	Hannan-Quinn criter.		8.365541
F-statistic	73.02996	Durbin-Watson stat		2.016219
Prob(F-statistic)	0.000000			

Хүснэгт 8. Алтны олборлолт: ARIMA (3, 2)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	1.080867	0.186911	5.782775	0.0000
AR(1)	1.424134	0.054322	26.21658	0.0000
AR(2)	-1.330330	0.073083	-18.20306	0.0000
AR(3)	0.446851	0.043792	10.20391	0.0000
MA(1)	-1.049428	0.064766	-16.20338	0.0000
MA(2)	0.893432	0.069707	12.81698	0.0000
SIGMASQ	1.181472	0.114221	10.34375	0.0000

R-squared	0.204513	Mean dependent var	1.087135
Adjusted R-squared	0.183013	S.D. dependent var	1.221365
S.E. of regression	1.103959	Akaike info criterion	3.069241
Sum squared resid	270.5571	Schwarz criterion	3.174202
Log likelihood	-344.4281	Hannan-Quinn criter.	3.111584
F-statistic	9.512376	Durbin-Watson stat	2.053082
Prob(F-statistic)	0.000000		

Хүснэгт 9. Төмрийн хүдрийн олборлолт: ARIMA (4, 4)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	2.376598	2.217936	1.071536	0.2851
AR(1)	0.510052	0.119120	4.281839	0.0000
AR(2)	-0.015068	0.028920	-0.521044	0.6029
AR(3)	-0.945877	0.030337	-31.17869	0.0000
AR(4)	0.498332	0.108253	4.603392	0.0000
MA(1)	-1.048931	0.110328	-9.507355	0.0000
MA(2)	0.318991	0.103942	3.068928	0.0024
MA(3)	0.638494	0.105556	6.048872	0.0000
MA(4)	-0.639725	0.066524	-9.616400	0.0000
SIGMASQ	10445.67	671.4455	15.55699	0.0000
R-squared	0.668124	Mean dependent var	2.614906	
Adjusted R-squared	0.654422	S.D. dependent var	177.8011	
S.E. of regression	104.5219	Akaike info criterion	12.19206	
Sum squared resid	2381612.	Schwarz criterion	12.34247	
Log likelihood	-1379.895	Hannan-Quinn criter.	12.25274	
F-statistic	48.76343	Durbin-Watson stat	2.005656	
Prob(F-statistic)	0.000000			

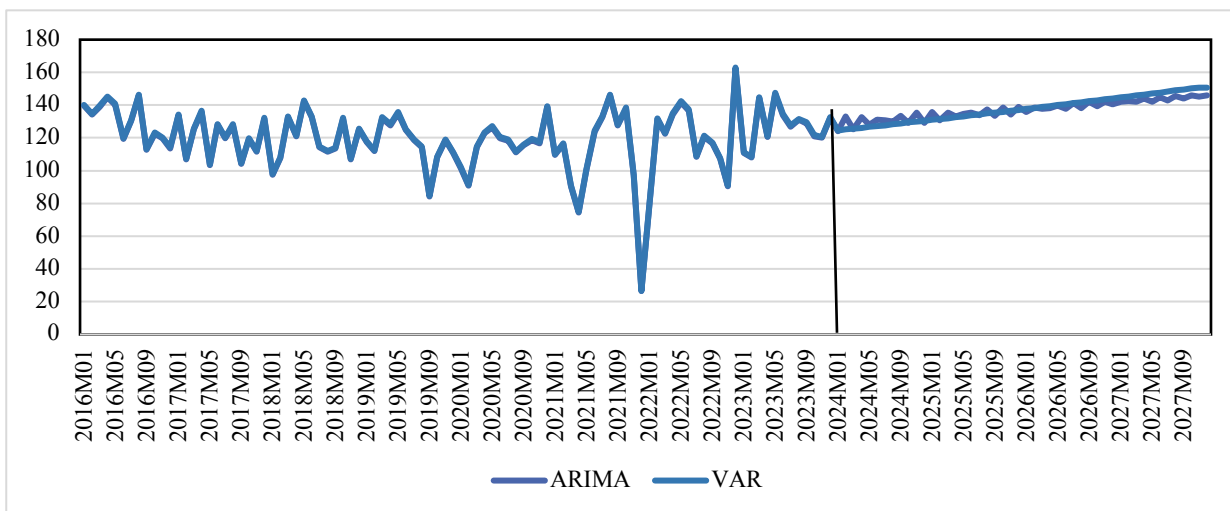
Хүснэгт 10. Нүүрсний олборлолт: ARIMA (3, 3)

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	17.33364	3.137202	5.525191	0.0000
AR(1)	0.561819	0.046832	11.99653	0.0000
AR(2)	-0.711247	0.037795	-18.81875	0.0000
AR(3)	0.763436	0.048671	15.68554	0.0000
MA(1)	-0.672821	19.06289	-0.035295	0.9719
MA(2)	0.672819	22.28291	0.030194	0.9759
MA(3)	-0.999998	61.03403	-0.016384	0.9869
SIGMASQ	350411.7	4570406.	0.076670	0.9389
R-squared	0.128436	Mean dependent var	22.00868	
Adjusted R-squared	0.106647	S.D. dependent var	635.1773	
S.E. of regression	600.3528	Akaike info criterion	15.68750	
Sum squared resid	1.01E+08	Schwarz criterion	15.78925	
Log likelihood	-2251.000	Hannan-Quinn criter.	15.72828	
F-statistic	5.894508	Durbin-Watson stat	1.973666	
Prob(F-statistic)	0.000002			

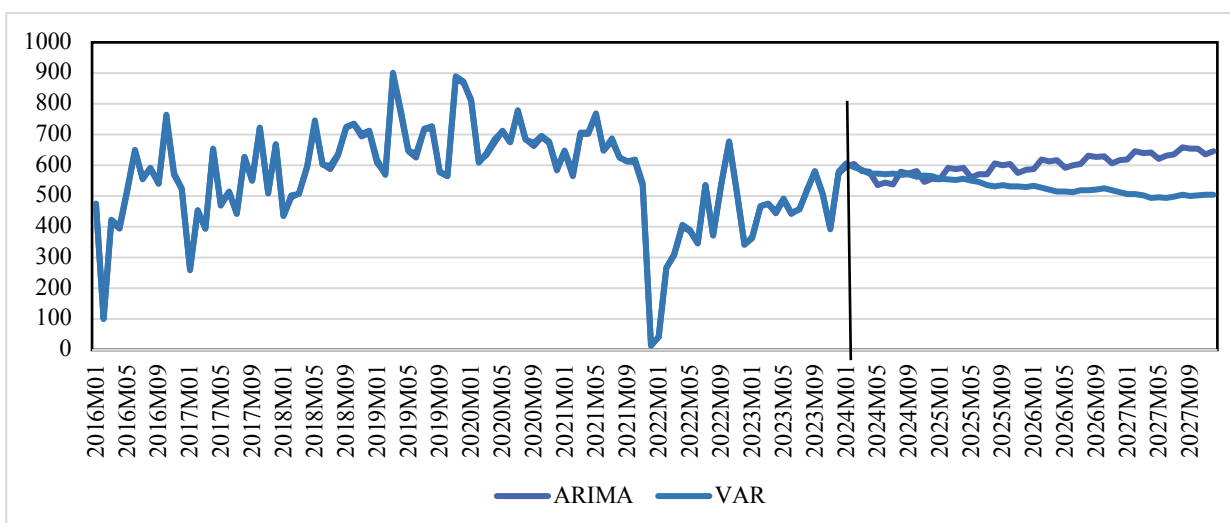
Нэг хувьсагчийн ARIMA загвар болон олон хувьсагчийн VAR загварын төсөөллийн үр дүнг дараах хэсэгт зургаар харуулав. Зэсийн баяжмалын олборлолт төсөөллийн хугацаанд алгуур нэмэгдэхээр байна. БНХАУ-ын аж үйлдвэрлэлийн салбарын өсөлт удаашрах хүлээлт олон улсын шинжээчдийн дунд үүсээд байгаа тул төмрийн хүдрийн олборлолтыг төсөөллийн хугацаанд аажмаар буурах VAR загварын үр дүнгээр авав. 2025 оноос Оюу

толгойн үйлдвэрлэл эрчимжих тэр дундаа зэсийн баяжмалын алтны агууламж нэмэгдэх хүлээлттэй байгаагаас үүдэн алтны олборлолтыг ARIMA загварын үр дүнгээр авлаа. Нүүрсний олборлолтыг 2024-2025 онд 2 загварын үр дүнгийн дунджаар, түүнээс хойш алгуур буурах байдлаар авч үзлээ.

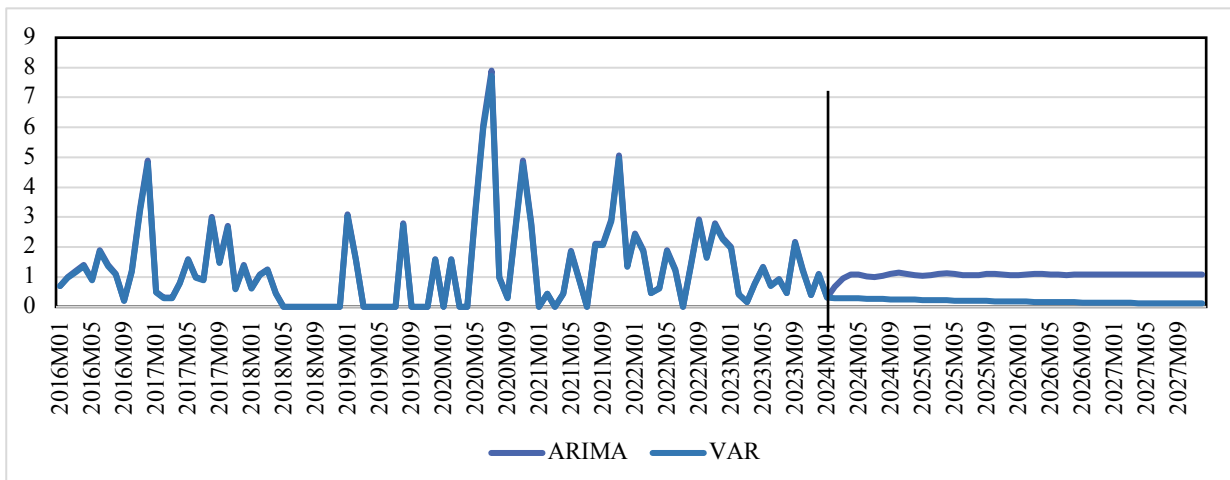
Зураг 36. Зэсийн баяжмал, мян.тн

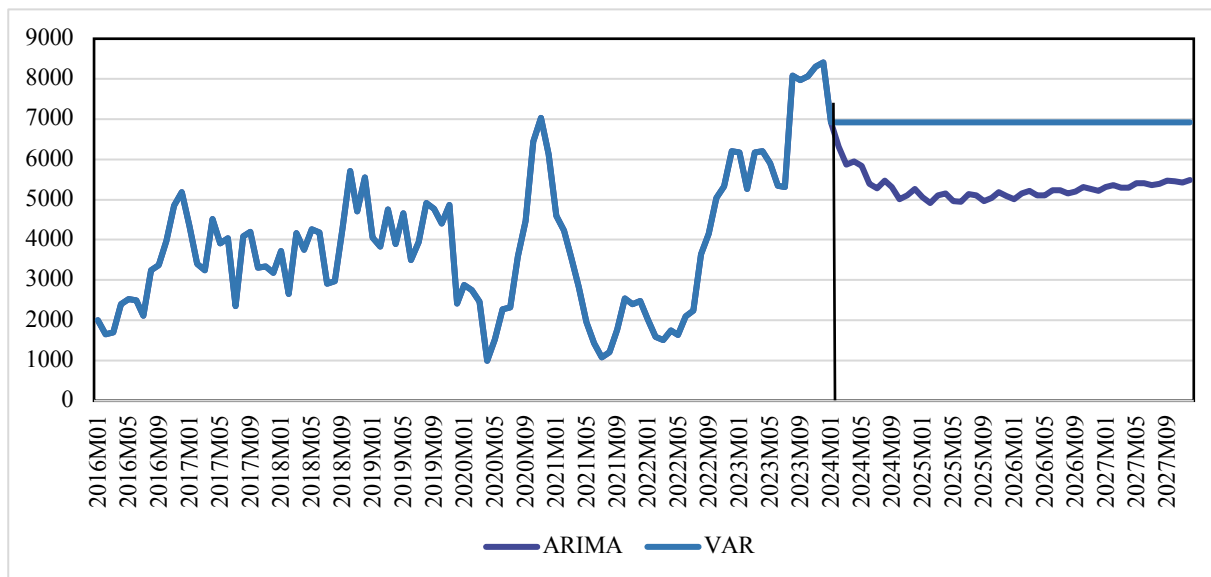
Зураг 37. Төмрийн хүдэр, мян.тн

Зураг 38. Алт, тн

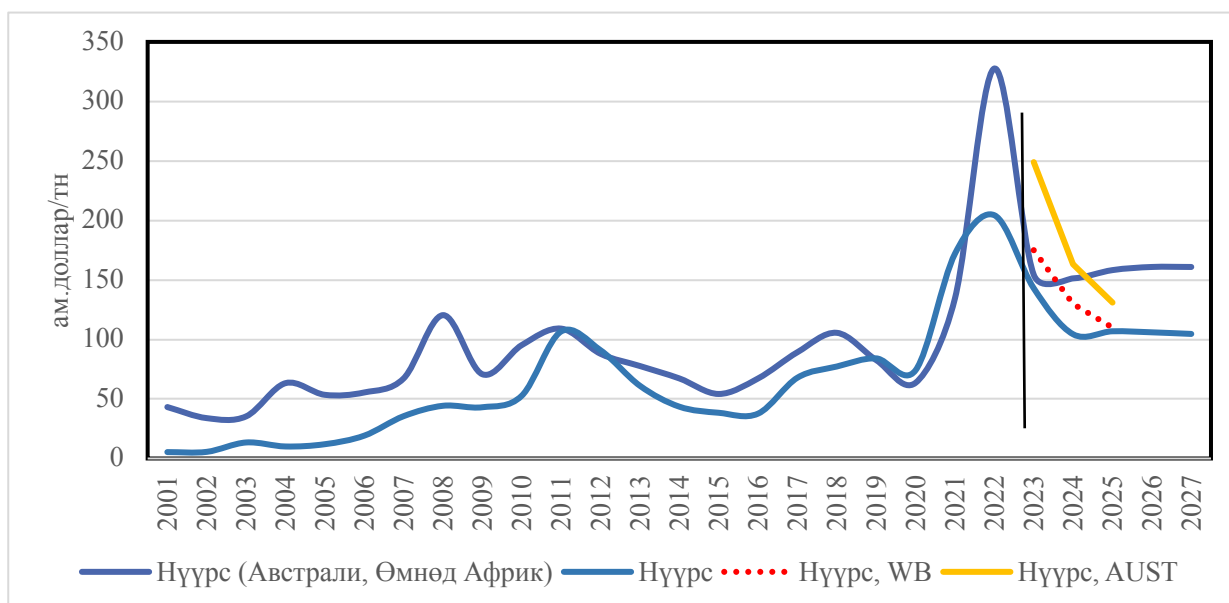

Зураг 39. Нүүрс, мян.тн

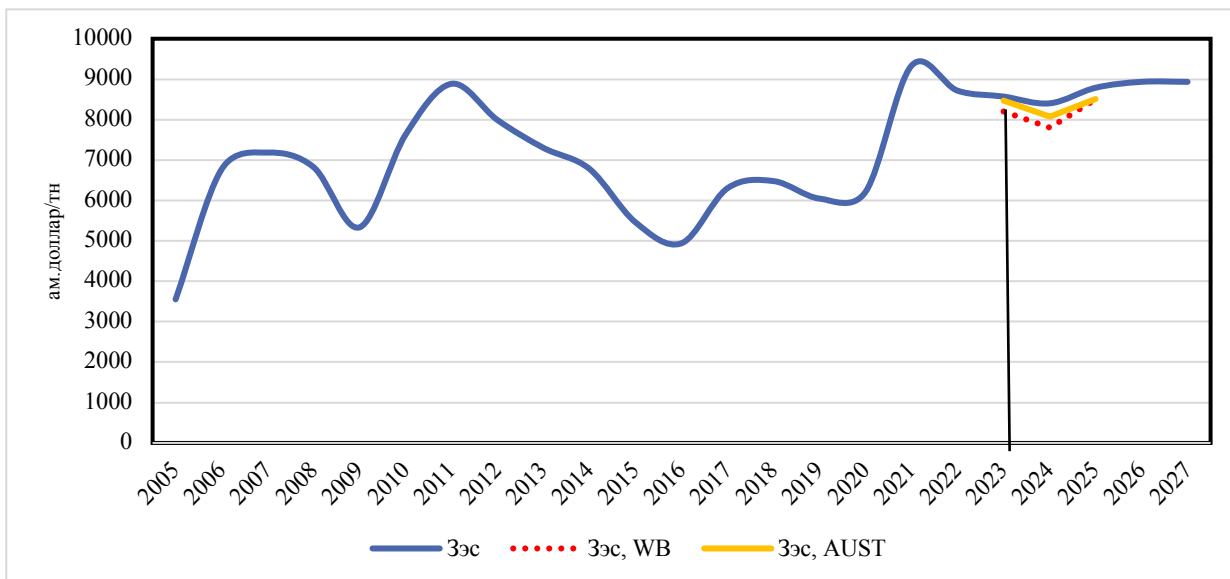
Үнийн төсөөлөл: Түүхий эдийн үнийн төсөөллийг NRG1 загварын аргачлал⁵ болон бусад байгууллагын төсөөлөлд үндэслэн боловсруулав. Тодруулбал, нүүрсний үнэ 2023 оны гүйцэтгэлээр 2022 оны өндөр өсөлттэй үеэсээ буурсан бөгөөд Дэлхийн банк болон Австралийн Аж үйлдвэр, шинжлэх ухаан, нөөцийн байгууллагаас гаргасан төсөөллөөр нүүрсний үнэ 2024-2025 онд буурах хүлээлттэй байна. Манай улсын хувьд нүүрсийг биржээр борлуулахтай холбоотойгоор түүхэн дунджаас бага зэрэг өндөр байхаар буюу нүүрсний үнийн төсөөллийг тонн тутам нь 100 ам.долларын орчимд байхаар авч үзлээ. Дэлхий нийтээр ногоон шилжилтэд анхаарал хандуулж байгаатай холбоотойгоор зэсийн эрэлт өндөр байх хүлээлттэй тул зэсийн үнэ 2025 оноос алгуур нэмэгдэхээр байна. БНХАУ-ын аж үйлдвэрийн салбарын өсөлт удаашралтай байгаагаас үүдэн төмрийн хүдрийн эрэлт буурах хүлээлттэй тул төмрийн хүдрийн үнэ төсөөллийн хугацаанд буурахаар байна.

Зураг 40. Нүүрсний үнэ, ам.доллар/тн

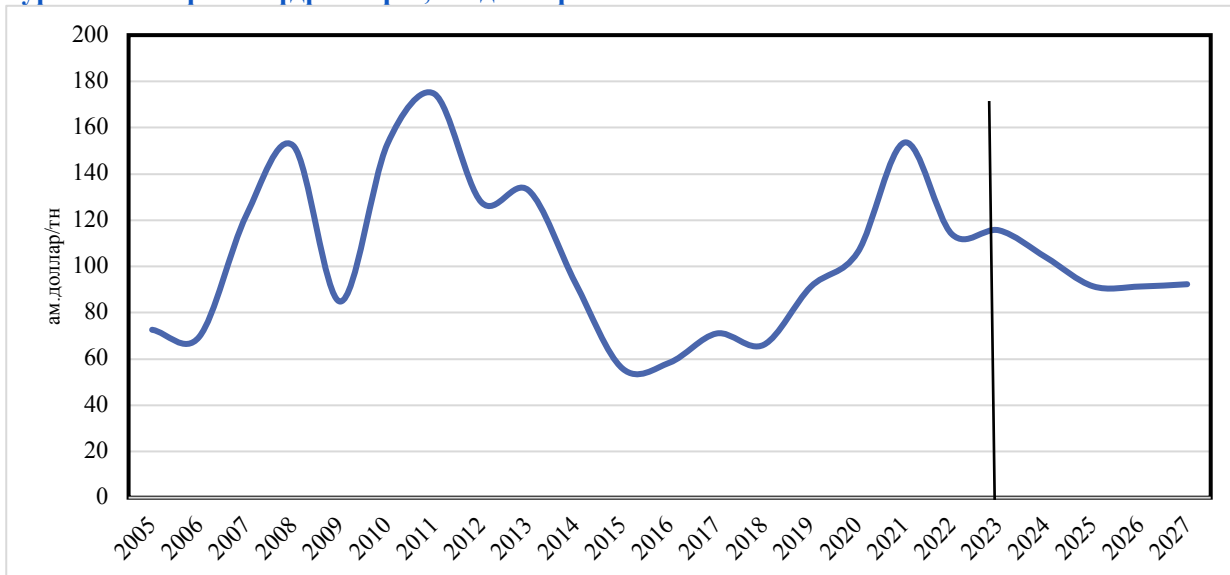

⁵ Зэсийн үнийг ашиглан энергийн бус түүхий эдийн үнийн индексийг тооцож, энэхүү индексээ ашиглан бусад түүхий эдийн үнийг тооцно.

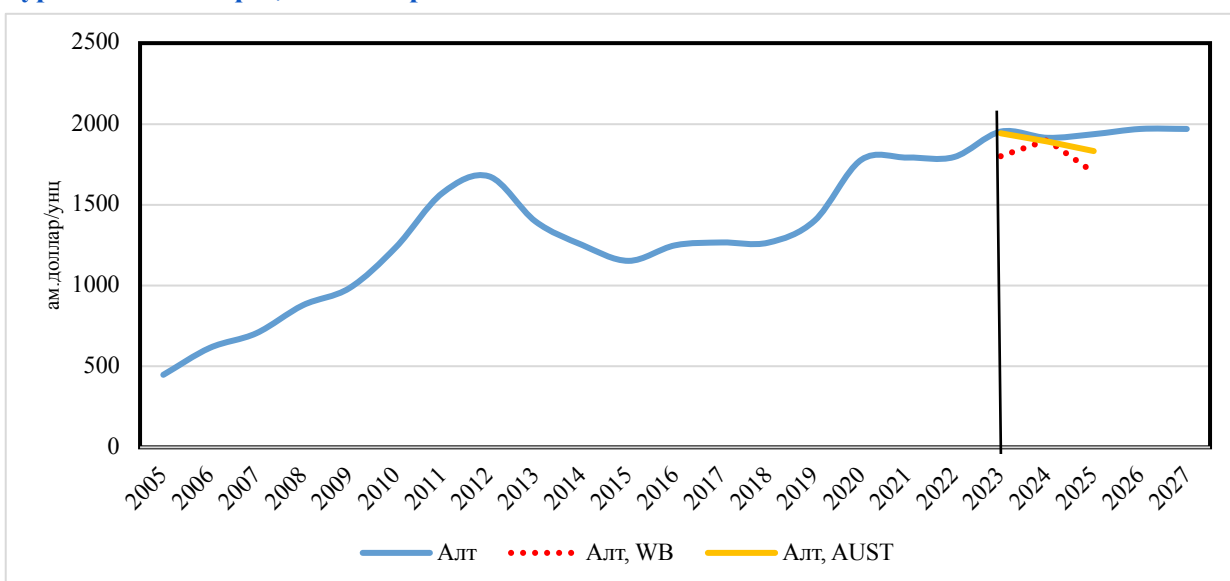
Зураг 41. Зэсийн үнэ, ам.доллар/тн

Зураг 42. Төмрийн хүдрийн үнэ, ам.доллар/тн

Зураг 43. Алтны үнэ, ам.доллар/унц

Бид дээр дурдсан таамаглал зохих 15 үзүүлэлтээс 10-ийг нь таамаглахдаа хоёр загварын хослолыг дараах байдлаар ашиглав.

Хүснэгт 11. Гардинерийн жагсаалт болон ТТБЗ-өөс гаргаж буй таамаглал

Төрөл	Хувьсагч	Модел 1 (DIGNAR)	Модел 2 (NRGI-FSC)
Макро	Бодит ДНБ-ий төсөөлөл	a	a
	Нэрлэсэн ДНБ	b	a
	Экспортын гол нэрийн бүтээгдэхүүн (зэс, нүүрс, төмрийн хүдэр, алт)-ий тоо хэмжээ, үнийн төсөөлөл	a, b	b, нүүрс, алтны үнийг загварын аргачлалыг ашиглан тооцсон.
	Гадаад валютын ханшийн төсөөлөл	b	a
Төсвийн орлого	Нийт орлогын нарийвчилсан төсөөлөл (нийт орлого ба буцалтгүй тусламж, тэнцвэр-жүүлсэн нийт орлого)	c	a
	Уул уурхайн орлого (ашигт малтмалаар), түүхэн болон ирээдүйн төсөөлөл	a	b
Төсвийн зарлага	Нийт зардал ба цэвэр зээлийн төсөөлөл	c	a
	Урсгал зардал (цалин хөлс, бусад орлого, татаас ба шилжүүлэг, хүүгийн төлбөр)-ын төсөөлөл	a (зарим нь c)	a
	Хөрөнгийн зардлын төсөөлөл	a, b	c
	Зээлийн болон эргэн төлөлтийн төсөөлөл	c	c
	ТӨҮГ-уудад олгох шилжүүлэг	c	c
Өр ба сангууд	Засгийн газрын өрийн (гадаад, дотоод) төсөөлөл	a, b	c
	Гадаад, дотоод зээлийн хүүгийн төлбөрийн төсөөлөл	c	c
	Төсвийн тогтворжуулалтын сан, Ирээдүйн өв сангийн орлого, зарлага, үлдэгдлийн төсөөлөл	c	c

Тайлбар: а) Загвараар тооцож гаргасан; б) Загварт гаднаас оруулж ашигласан; в) Аль нь ч биш буюу энэ төсөөлөл хийгдээгүй, ашиглагдаагүй.

4.3. DIGNAR ЗАГВАРЫН ТОХИРУУЛГА БА ЭКЗОГЕН ХУВЬСАГЧДЫН ТӨСӨӨЛӨЛ

Энэхүү загварын тохируулга нь үндэсний тооцоо, хүү, бүтцийн параметр, байгалийн нөөц болон төсөв гэсэн үндсэн 5 хэсгээс бүрддэг. DIGNAR-2019 нь ковидын онцлогийг тусгасан загвар тул тохируулга хийх суурь оныг 2019 оноор сонгосон. Хүснэгт 12-т Үндэсний тооцооны хэсгийн тохируулга утгуудыг харуулав. Тус хэсгийн тохируулгыг хийхдээ Үндэсний статистикийн хороо, Сангийн яам, Монголбанкны тоон мэдээллийн сан, Li, B. G., Gupta, P., J. Yu, (2017) нар болон олон улсын макро мэдээллийн CEICDATA сангийн тоон мэдээллийг ашигласан.

Хүснэгт 12. Үндэсний тооцооны хэсгийн тохируулга

Хувьсагчид	Тохируулга утга (хувиар)	Эх сурвалж
Эдийн засгийн өсөлт	5.5	Үндэсний статистикийн хороо
ДНБ-д экспортын эзлэх хувь	65.13	Үндэсний статистикийн хороо
ДНБ-д импортын эзлэх хувь	65.18	Үндэсний статистикийн хороо
ДНБ-д Засгийн газрын хэрэглээний эзлэх хувь	13.12	Үндэсний статистикийн хороо
ДНБ-д Засгийн газрын хөрөнгө оруулалтын эзлэх хувь	7.97	Үндэсний статистикийн хороо
ДНБ-д хувийн хөрөнгө оруулалтын эзлэх хувь	27.62	Үндэсний статистикийн хороо
ДНБ-д байгалийн нөөцийн нэмэгдсэн өртгийн эзлэх хувь	25.34	Үндэсний статистикийн хороо
ДНБ-д Засгийн газрын дотоод өрийн эзлэх хувь	1.23	Сангийн яам
ДНБ-д хувийн гадаад өрийн эзлэх хувь	74.24	Үндэсний статистикийн хороо
ДНБ-д Засгийн газрын хөнгөлөлттэй зээлийн эзлэх хувь	2.9	Сангийн яам
ДНБ-д Засгийн газрын гадаад арилжааны зээлийн эзлэх хувь	30.1	Сангийн яам, Үндэсний статистикийн хороо
ДНБ-д гадаад буцалтгүй тусламжийн эзлэх хувь	0	Монголбанк
ДНБ-д Засгийн газрын нийт орлогын эзлэх хувь	28.82	Сангийн яам
ДНБ-д гадаад тусламжийн эзлэх хувь	0.39	Ceicdata
Засгийн газрын нийт зардалд худалдааны салбарын эзлэх хувь	50	Li et al. (2017)
Өрхийн хэрэглээнд худалдааны салбарын эзлэх хувь	50	Li et al. (2017)
Худалдааны салбарын засгийн газрын зардалд байгалийн баялгийн бус худалдааны эзлэх хувь	50	Li et al. (2017)
Худалдааны салбарын өрхийн хэрэглээнд байгалийн баялгийн бус худалдааны эзлэх хувь	20	Li et al. (2017)

Дараах хүснэгтэд бодит хүүгийн хэсгийн тохируулга утгуудыг харуулав. Тус хэсгийн тохируулгын хийхдээ Үндэсний статистикийн хороо, Олон улсын мэдээллийн сан, Дэлхийн банкны тоон мэдээллийг ашиглав.

Хүснэгт 13. Бодит хүүгийн хэсгийн тохируулга

Хувьсагчид	Тохируулга утга (хувиар)	Эх сурвалж
Дотоодын бодит хүү	6.4	Дэлхийн банк
Хөнгөлөлттэй зээлд төлж буй бодит хүү	0	Li et al. (2017)
Гадаад эрсдэлгүй хөрөнгийн өгөөж (Америкийн Засгийн газрын бондын бодит хүү)	1.5	Morningstar, Дэлхийн банк
Засгийн газрын хөнгөлөлттэй зээлд төлж буй бодит хүү	2.9	Олон улсын валютын сан

Бүтцийн параметр болон байгалийн нөөцийн салбарын хэсгийн тохируулгыг Дэлхийн банк, Li et al. (2017), Үндэсний статистикийн хорооны Ажиллах хүчний судалгааны 2019 тайлан, Монголбанкны [Монгол Улсын өрхийн түүвэр судалгаа \(2023\)](#) судалгааг ашиглан хийсэн.

Хөдөлмөрийн зах зээлийн ирээдүйн хэрэглээгээ оновчилдог иргэдийн эзлэх хувийг түүвэр судалгаанд оролцсон дундаж, боломжийн, чинээлэг иргэдийн эзлэх хувийн нийлбэрээр тооцсон болно.

Хүснэгт 14. Бүтцийн параметрийн хэсгийн тохируулга

Хувьсагчид	Тохируулга утга	Эх сурвалж
Засгийн газрын хөрөнгө оруулалтын үр өгөөж	75	Дэлхийн банк
Хөдөлмөрийн зах зээлийн баян иргэдийн эзлэх хувь	35-50	Li et al. (2017)
Хөдөлмөрийн орлуулалтын мэдрэмж	0.53	Үндэсний статистикийн хороо
Худалдааны болон худалдааны бус салбарын орлуулалтын мэдрэмж	0.5	Li et al. (2017)
Худалдааны бус салбарын хөрөнгө оруулалтын тохируулгын зардлын параметр	25	Li et al. (2017)
Худалдааны салбарын хөрөнгө оруулалтын тохируулгын зардлын параметр	25	Li et al. (2017)
Худалдааны салбарын капиталын элэгдэл	10	Li et al. (2017)
Засгийн газрын капиталын элэгдэл	7	Li et al. (2017)

Дараах хүснэгтэд төсвийн болон байгалийн нөөцийн салбарын хэсгийн тохируулга утгуудыг харуулав. Тус хэсгийн тохируулгын хийхдээ Сангийн яамны тоон мэдээллийг ашиглав. Засгийн газрын дэд бүтэц ашигласны төлбөрийг татварын орлогын бусад төлбөр, хураамж хэсгийг нийт урсгал зардалд хувааж тооцов.

Хүснэгт 15. Төсвийн болон байгалийн нөөцийн салбарын хэсгийн тохируулга

Хувьсагчид	Тохируулга утга	Эх сурвалж
Засгийн газрын нийт орлогод эзлэх байгалийн нөөцийн орлогын хувь	6.5	Сангийн яам
Засгийн газрын нийт орлогод эзлэх Хүн амын орлогын албан татварын хувь	11.2	Сангийн яам
Засгийн газрын нийт орлогод эзлэх Хэрэглээний албан татварын хувь	31.7	Сангийн яам
Засгийн газрын дэд бүтцийг ашигласны төлбөр	11.1	Сангийн яам

Дээр дурдсанаас бусад энэхүү загварт ашигласан улаан болон цэнхэр өнгөөр тэмдэглэсэн тохируулга утгуудыг загварын анхны утгаар үлдээсэн болно.

DIGNAR-19 загварт байгалийн нөөцийн салбар, төсөв, нийтийн салбарын санхүүжилт, төлбөрийн баланс болон хөдөлмөрийн зах зээлтэй холбоотой нийт 5 бүлгийн 14 экзоген хувьсагч орц болж ашиглагдах бөгөөд үүнээс Засгийн газрын хөрөнгө оруулалт, хэрэглээ, шилжүүлэг, хөнгөлөлттэй зээл, ажилчдын гуйвуулга, экспорт, хөдөлмөрийн нийлүүлэлт зэрэг 7 хувьсагчийн 2024-2026 оны утгуудыг E-views програм ашиглан дараах AR болон ARMA, ARIMA буюу нэг хувьсагчийн хугацааны цувааны загварыг ашиглан таамагласан.

AR(p) загварын тэгшитгэл:

$$y_t = \mu + \varphi_1 y_{t-1} + \varphi_2 y_{t-2} + \dots + \varphi_p y_{t-p} + u_t$$

ARMA(p,q) загварыг тэгшитгэл:

$$y_t = \mu + \varphi_1 y_{t-1} + \varphi_2 y_{t-2} + \dots + \varphi_p y_{t-p} + \theta_1 u_{t-1} + \theta_2 u_{t-2} + \dots + \theta_q u_{t-q} + u_t$$

Харин d удаагийн ялгавар авсан хувьсагч дээр тулгуурласан ARMA(p,q) загварыг оригинал (ямар нэгэн хувиргалт хийгээгүй) хугацааны цувааны хувьд үнэлснийг ARIMA(p,d,q) загвар гэнэ. Мөн хувьсагчдын суурин эсэхийг өргөтгөсөн Дики Фуллер тест ашиглан шалгаж суурин бус хувьсагчдыг хувиргасан бөгөөд үнэлгээ хийсний дараа үлдэгдлийн шинжилгээг хийлээ.

Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн: Энэхүү загварын тохируулга болон экзоген хувьсагчдын ихэнх нь ДНБ-д эзлэх хувиар илэрхийлэгддэг. Иймээс ДНБ-ий өсөлтийг Дэлхийн банкны таамагласнаар 2024 онд 6.1, 2025 онд 6 хувь, 2026 онд 6 хувь харин инфляцыг Trade ecomomics-ийн таамагласнаар 2024 онд 8.7, 2025 онд 6.5 хувь, 2026 онд 6 хувь байна хэмээн төсөөлж нэрлэсэн ДНБ-ий 2024-2026 оны утгыг тооцоолсон.

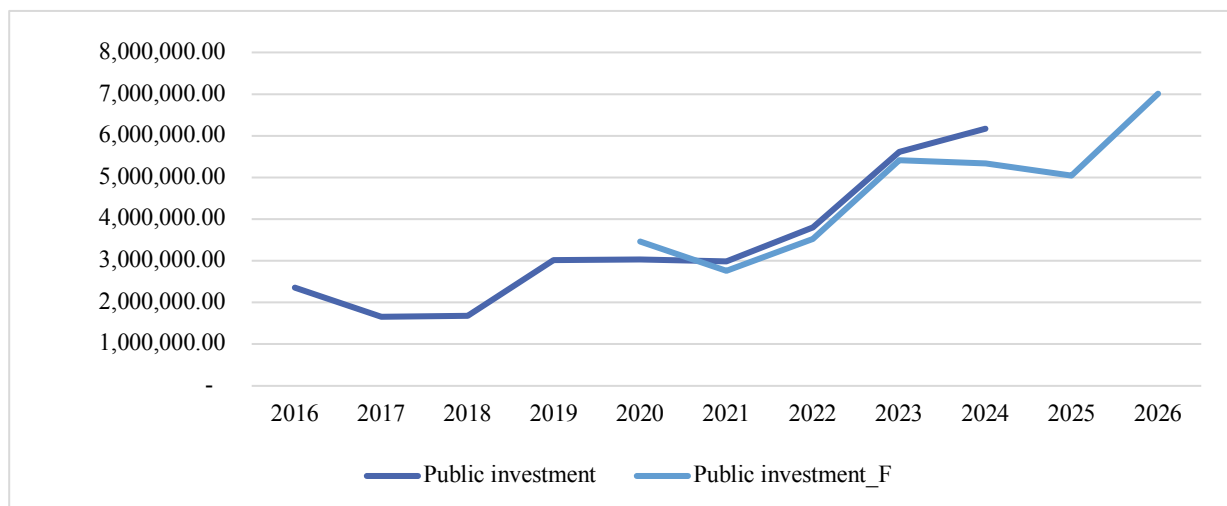
0. Байгалийн нөөцийн салбар

- *Байгалийн нөөцийн гарцын өсөлт:* Байгалийн нөөцийн ашиглалтын хэмжээг экспортын гол бүтээгдэхүүнүүд болох алт, зэс, төмрийн хүдэр, нүүрс гэсэн дөрвөн гол бүтээгдэхүүний гарцын өсөлтөөр тооцсон. 2024-2026 оны тоон утгуудыг NRG1 загварт ашигласан төсөөллөөр авлаа.
- *Нөөцийн үнэ:* Монгол Улсын экспортын гол бүтээгдэхүүний үнийн индексийг олон улсын түүхий эдийн үнийн индекст харьцуулж тооцсон. Гэсэн хэдий ч Монгол Улсын хувьд зөвхөн 2022-2023 оны мэдээлэл байгаа тул тус индексийг экспортын⁶ дундаж үнийн өсөлтөөр нэмэгддэг гэсэн таамаглал дэвшүүлж, 2019-2021 оны утгуудыг нөхөн тооцсон. Цаашлаад загварын мэдрэг байдлаас хамааран Ходрик-Прескоттын филтер ашиглан харьцангуй үнийн индексийн тренд болон шокийг салгаж тренд утгыг загвартаа оруулсан.

1. Төсвийн үзүүлэлтүүд

- *Засгийн газрын хөрөнгө оруулалт:* Энэхүү хувьсагч нь суурин бус байсан тул логарифм болон нэгдүгээр эрэмбийн ялгавар авч суурин болгоод AR(3) загвараар үнэлсэн. Энэхүү загварын таамаглалын sMAPE=8.03 байна. Засгийн газрын хөрөнгө оруулалт 2025 онд буурах, 2026 онд өсөх төлөвтэй байна.

Зураг 44. Засгийн газрын хөрөнгө оруулалтын төсөөлөл (2024-2026)

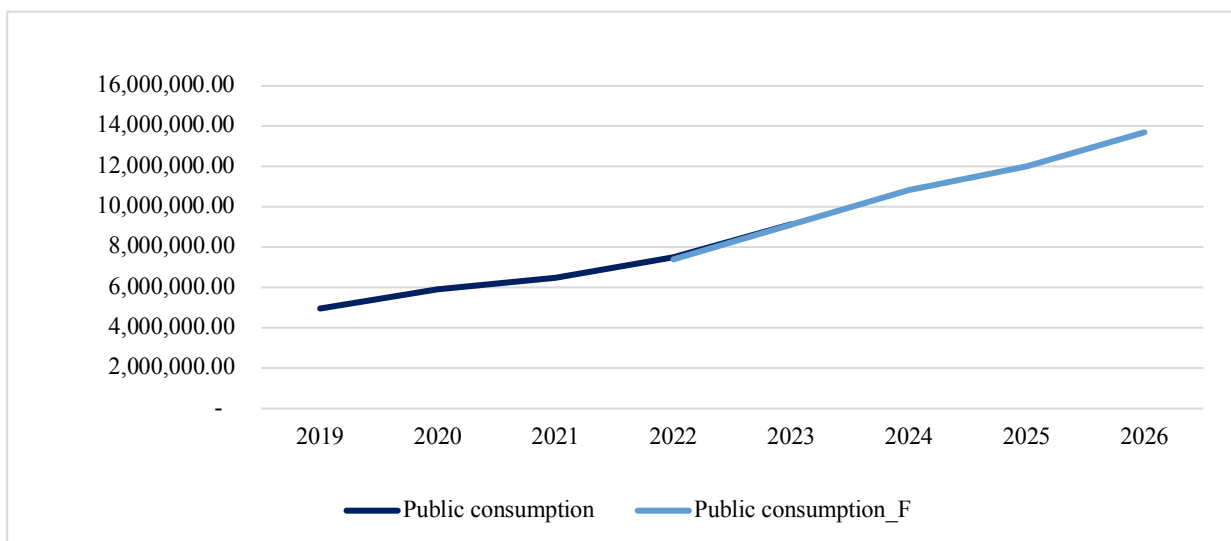

- *Засгийн газрын хөрөнгө оруулалтын өгөөж:* Засгийн газрын хөрөнгө оруулалтын үр өгөөжийг барилга болон тоног төхөөрөмжид оруулсан Засгийн газрын хөрөнгө оруулалтыг нийт Засгийн газрын хөрөнгө оруулалтад хувааж тооцсон.

⁶ Байгалийн нөөцийн үнийг экспортын гол дөрвөн бүтээгдэхүүний экспортод эзлэх хувиар багцалж дундаж үнийг тооцоолсон.

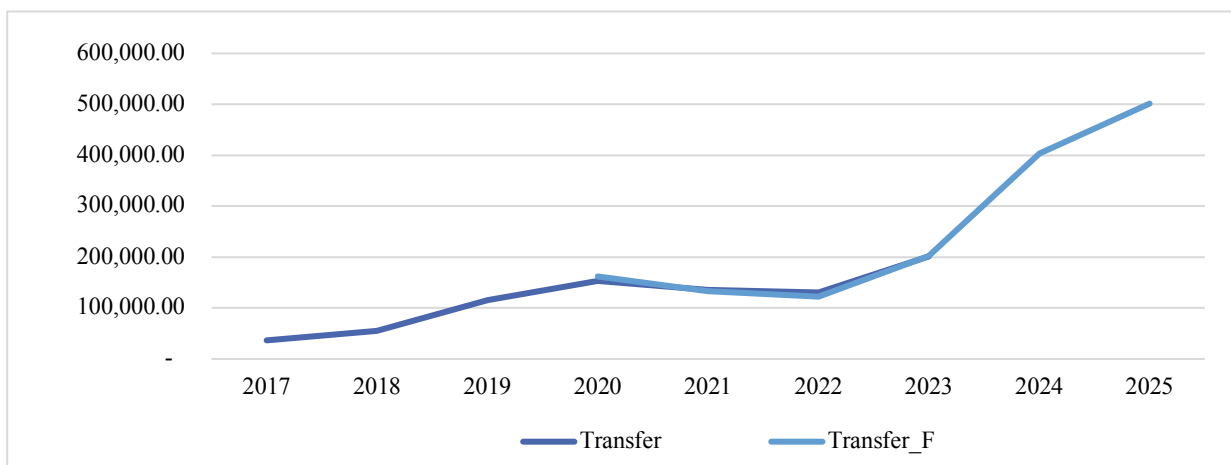
- *Засгийн газрын хэрэглээ:* Энэхүү хувьсагч нь суурин бус байсан тул логарифм болон нэгдүгээр эрэмбийн ялгавар авч суурин (стационар) болгож AR(2) загвараар үнэлсэн. Энэхүү загварын таамаглалын sMAPE=0.77 байна. Засгийн газрын хэрэглээ нь 2025-2026 онд өсөх төлөвтэй байна.

Зураг 45. Засгийн газрын хэрэглээний төсөөлөл (2024-2026)

- *Засгийн газрын шилжүүлэг:* Энэхүү хувьсагч нь суурин бус байсан тул логарифм болон нэгдүгээр эрэмбийн ялгавар авч суурин болгож AR(2) загвараар үнэлсэн ба таамаглалын sMAPE=3.54 байна. Засгийн газрын шилжүүлэгт тэтгэврээс бусад нийгмийн шилжүүлгийг оруулсан. Учир нь ахмад настны тэтгэвэр нь DIGNAR-19 моделийн хөдөлмөрийн зах зээлд загварчлагдаагүй болно.

Зураг 46. Засгийн газрын шилжүүлэг (халамж зардал)-ийн төсөөлөл (2024-2026)

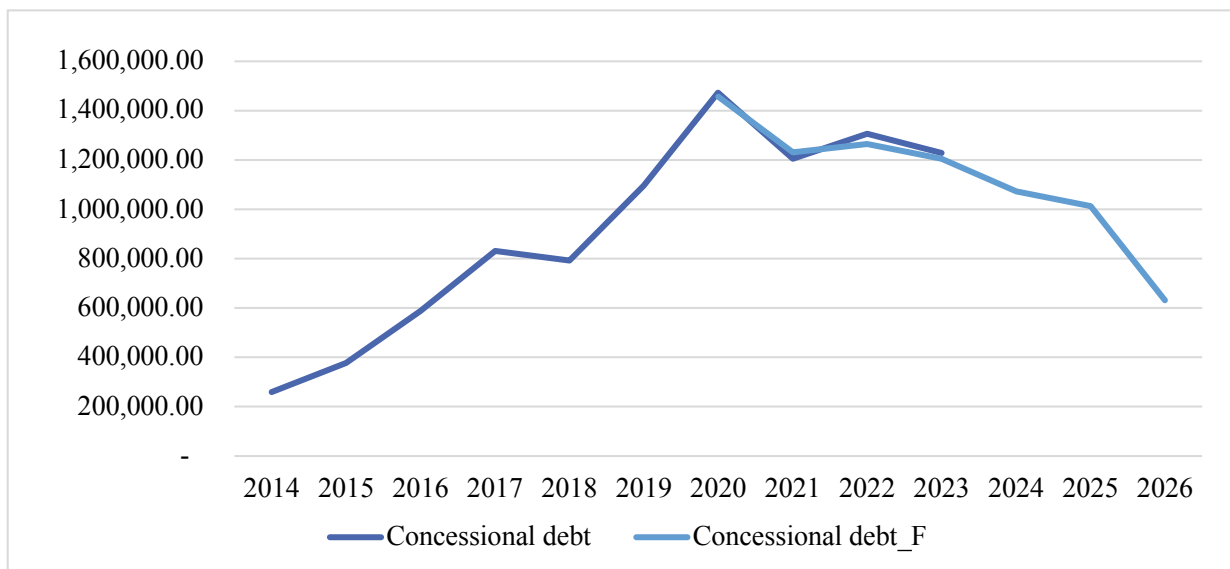
- *Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын өөрчлөлтийн хувь:* НӨАТ-ын татварын хувь хэмжээ нь 2019 оноос хойш өөрчлөгдөөгүй тул 2019-2026 оны татварын өөрчлөлтийн хувийг 0 байхаар загварт оруулсан.
- *Хүн амын орлогын албан татварын өөрчлөлтийн хувь:* 2023 онд ХАОАТ-ын хувь хэмжээг орлогын хэмжээнээс хамааруулан шатлалтайгаар тогтоосон бол 2024 онд хувиараа бизнес эрхлэгчдээс авах ХХОАТ-ыг 1 хувь болгож бууруулсан. Иймээс Монголбанкны өрхийн түүвэр судалгааны ядуу, эмзэг, дундаж, боломжийн, чинээлэг иргэдийн эзлэх хувь болон хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчид болон бусад ажилчдын тоог ашиглан жигнэсэн дундаж ХХОАТ-ыг ойролцоогоор тооцсон⁷.

⁷ Тус үзүүлэлтийг тооцоход шаардлагатай нарийн тоон мэдээлэл олдоогүй болно.

2. Нийтийн салбарын санхүүжилттэй холбоотой үзүүлэлтүүд

- *Буцалтгүй тусламжийн орлого:* Монголбанкны статистик тоон мэдээллийн санд мэдээлснээр 2019-2024 онд буцалтгүй тусламжийн орлого 0 байсан. Иймд буцалтгүй тусламжийн орлогыг 0 байхаар төсөөлөв.
- *ДНБ-д эзлэх хөнгөлөлттэй зээлийн хувь:* Энэхүү хувьсагч нь суурин бус байсан тул логарифм болон нэгдүгээр эрэмбийн ялгавар авч суурин болгож AR(4) загвараар үнэлсэн ба таамаглалын sMAPE=2.06 байна. Засгийн газрын хөнгөлөлттэй зээл нь 2025-2026 онд буурах төлөвтэй байна.

Зураг 47. Засгийн газрын хөнгөлөлттэй зээлийн төсөөлөл (2024-2026)

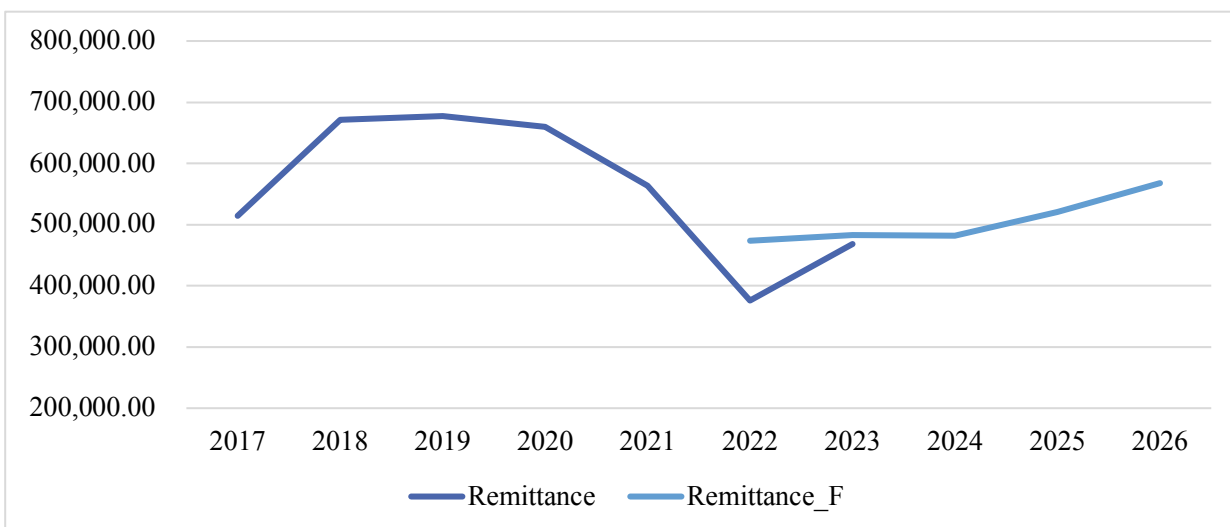

- *Эрсдэлийн урамшуулал:* Энэхүү үзүүлэлтийн 2019-2023 оны гүйцэтгэл болон 2024-2026 оны төсөөллийг Олон улсын валютын сангийн тооцооллоор авсан.

3. Төлбөрийн баланстай хамааралтай хувьсагчид

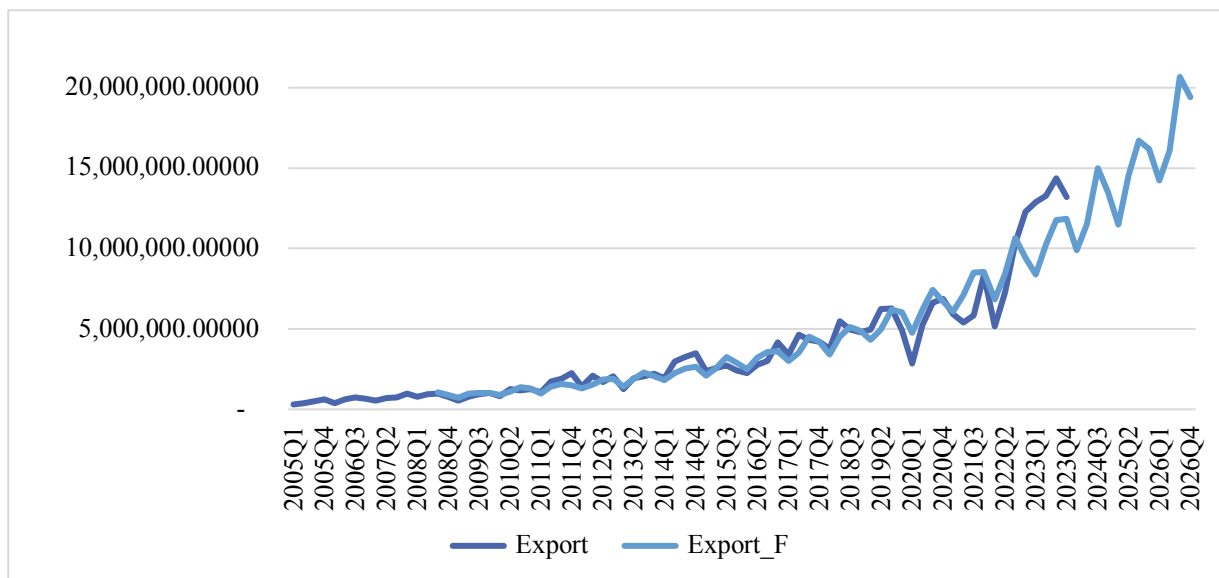
- *ДНБ-д эзлэх ажилчдад олгох мөнгөн гуйвуулгын хувь:* Энэхүү хувьсагч нь суурин бус байсан тул логарифм болон нэгдүгээр эрэмбийн ялгавар авч суурин болгож AR(2) загвараар үнэлсэн. Энэхүү загварын таамаглалын sMAPE=3.54 байна. Ажилчдад олгох мөнгөн гуйвуулга нь 2025-2026 онд бага зэрэг өсөх төлөвтэй байна.

Зураг 48. Ажилчдад олгох мөнгөн гуйвуулгын төсөөлөл (2024-2026)

- *ДНБ-д экспортын эзлэх хувь:* Экспортын 2024-2026 оны утгуудыг төсөөлөхдөө 2005-2023 оны улирлын тоон мэдээллийг ашиглав. Энэхүү хувьсагч нь суурин бус байсан тул логарифм болон нэгдүгээр эрэмбийн ялгавар авч суурин болгож ARMA(13,5) загвараар үнэлсэн. Загварын хувьсагчдын хоцрогдлын зэргийг Мэдээллийн шалгуурын аргаар тодорхойлсон ба таамаглалын sMAPE=15.22 байна. Экспортын хэмжээ 2025-2026 онд өсөх төлөвтэй байна.

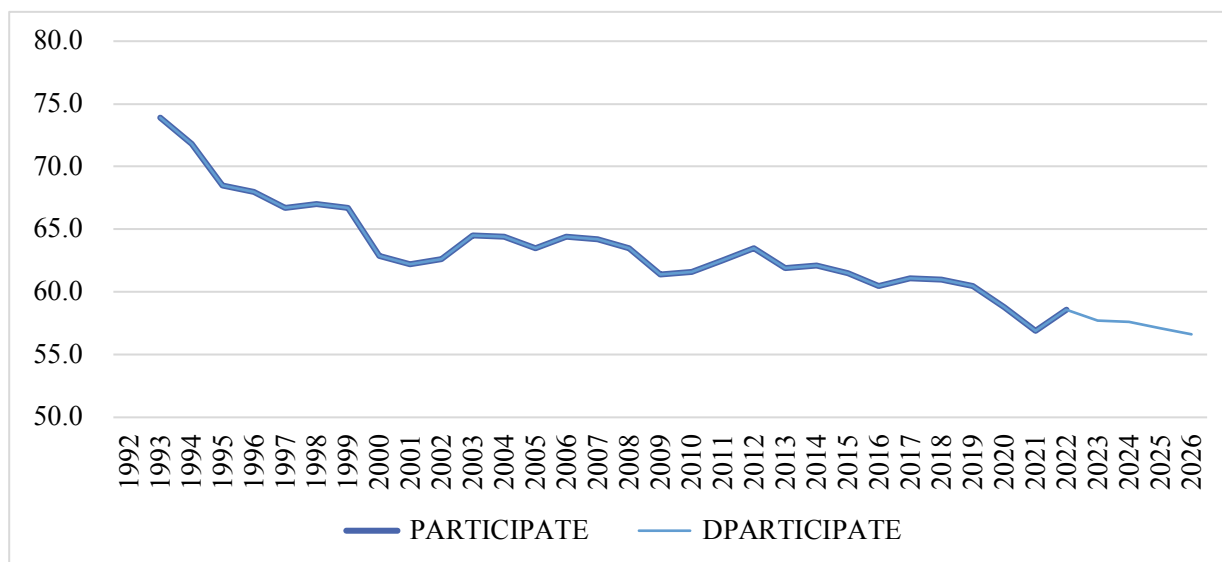
Зураг 49. Экспортын төсөөлөл (2024-2026), улирлаар

4. Хөдөлмөрийн зах зээл

- *Хөдөлмөрийн нийлүүлэлт буюу ажиллах хүчний оролцооны түвшин:* Ажиллах хүчний оролцооны түвшнийг ARIMA загвараар үнэлсэн ба тус үзүүлэлт 2025-2026 онд буурах төлөвтэй байна.

Зураг 50. Ажиллах хүчний оролцооны түвшний төсөөлөл (2024-2026)

4.4. NRGI-FSC24 ЗАГВАРТ АШИГЛАСАН УУЛ УУРХАЙН САЛБАРААС ТӨВЛӨРӨХ ТӨСВИЙН ОРЛОГЫН ТӨСӨӨЛӨЛ

Алт, зэс, нүүрс, төмрийн хүдэр зэрэг голлох эрдэс бүтээгдэхүүнээс төсөвт 2016 оноос хойш төвлөрүүлсэн орлого болон эдгээрийн экспортын орлогын хамааралд үндэслэн ирээдүйд бий болох төсвийн орлогын төсөөллийг боловсрууллаа. Хувьсагчдын урт хугацааны хамаарлыг F Bound тестээр шалгасан бөгөөд зэс, нүүрс, төмрийн хүдэр зэрэг бүтээгдэхүүнээс бүрдсэн төсвийн орлого болон экспортын орлого урт хугацааны хамааралтай гэж гарсан тул урт хугацааны хамааралтай хувьсагчдын хамаарлыг үнэлэхэд түлхүү ашиглагдах ARDL (auto regressive distributed lag) загварыг ашиглав⁸. Энэхүү загвар нь богино болон урт хугацааны хамаарлын аль алиныг харуулдаг онцлогтой. Алтны борлуулалтаас олох төсвийн болон экспортын орлого урт хугацааны хамааралгүй гэж гарсан тул алтны экспортын болон төсвийн орлогын богино хугацааны хамаарлыг энгийн хамгийн бага квадратын аргаар үнэллээ.

Дараах хэсэгт үнэлсэн тэгшитгэлийн үр дүнг бүтээгдэхүүн тус бүрээр харууллаа (Үр дүнгийн дэлгэрэнгүйг хавсралтаас үзнэ). Нүүрс, зэс, төмрийн хүдрийн тодруулсан параметрууд нь урт хугацааны хамаарлыг илэрхийлэх утга юм. Тухайлбал:

- Нүүрсний экспортын орлого (L_E_COAL) 1 хувиар нэмэгдэхэд нүүрснээс бий болох төсвийн орлого (L_B_COAL) 1.05 хувиар нэмэгддэг.
- Зэсийн экспортын орлого (L_E_COPPER) 1 хувиар нэмэгдэхэд зэсээс бий болох төсвийн орлого (L_B_COPPER) 1.5 хувиар нэмэгддэг.
- Төмрийн хүдрийн экспортын орлого (L_E_IRON) 1 хувиар нэмэгдэхэд төмрийн хүдрээс бий болох төсвийн орлого (L_B_IRON) 1.5 хувиар нэмэгддэг.
- Алтны экспортын орлого (L_E_GOLD) 1 хувиар нэмэгдэхэд алтнаас бий болох төсвийн орлого (L_B_GOLD) 0.6 хувиар нэмэгддэг.

Нүүрс:

$$L_B_COAL = 3.3 + 1.05 * L_E_COAL$$

Зэс:

$$L_B_COPPER = 13.3 + 1.5 * L_E_COPPER$$

Төмрийн хүдэр:

$$L_B_IRON = 12.8 + 1.5 * L_E_IRON$$

Алт:

$$L_B_GOLD = 3.9 + 0.6 * L_E_GOLD$$

Эдгээр үнэлэгдсэн коэффициентуудын утгууд болон экспортын орлогын төсөөллийг ашиглан төсөөлөх хугацаанд уул уурхайн салбараас бий болох төсвийн орлогын төсөөллийг тооцлоо.

Хүснэгт 16. Уул, уурхайн салбар орлого, татварын төрлөөр

CIT		Royalty		Other	
Gold	21%	Gold	67%	Gold	12%
Coking coal	34%	Coking coal	55%	Coking coal	11%
Iron ore	22%	Iron ore	63%	Iron ore	15%
Copper ore	28%	Copper ore	52%	Copper ore	23%

⁸ Тэгшитгэлийн ерөнхий хэлбэр: $D(L_Y) = \alpha_0 + \alpha_1 * D(L_X) - \delta * (L_Y(-1)) - (\beta_1 * L_X(-1)) - \beta_0$

Уул уурхайн салбараас бий болж буй төсвийн орлогыг дотор нь аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татвар, АМНАТ болон бусад гэсэн 3 үндсэн ангилалд задлах боломжтой. Энэхүү задаргааг тооцоходоо нийт төсвийн орлогод бүтээгдэхүүн бүрээс төвлөрөх орлогын эзлэх хувийг ашиглалаа.

4.5. МАКРО ЭДИЙН ЗАСГИЙН ҮЗҮҮЛЭЛТҮҮДИЙН 2024 ОНЫ ХҮЛЭЭГДЭЖ БУЙ ГҮЙЦЭТГЭЛ, 2025-2027 ОНЫ ТААМАГЛАЛ

Монгол Улсын дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдлийг боловсруулахад ашиглах макро эдийн засгийн үндсэн үзүүлэлтүүдийн 2024 оны хүлээгдэж буй гүйцэтгэл, цаашдын таамаглалыг DIGNAR, NRGI-FSC24 загварыг ашиглан тооцоход дараах байдалтай байна.

Хүснэгт 17. DIGNAR загварын төсөөлөл

Хувьсагч	2024		2025		2026	
Бодит ДНБ-ний төсөөлөл (өсөлтөөр) ^a	7.1%		5.9%		7.3%	
Нэрлэсэн ДНБ ^b /сая төг./	77,548,621.38		84,424,676.60		91,665,412.17	
Экспортын гол нэрийн бүтээгдэхүүн (зэс, нүүрс, төмрийн хүдэр, алт)-ий тоо хэмжээ, үнийн төсөөлөл ^{a,b}	Хэмжээ	\$/т	Хэмжээ	\$/т	Хэмжээ	\$/т
	1539 м.т	1901.50	1607 м.т	1977.73	1691 м.т	1969.76
	58496 м.т	122.16	50664 м.т	132.2802606	52208 м.т	120.14
	6865 м.т	105.18	6757 м.т	104.78	6792 м.т	103.54
	11.5 т	67,902,732.28	12.95т	68,326,136.16	12.96т	69,486,932.31
Гадаад валютын ханшийн төсөөлөл ^a (бодит ханш, 2019 онтой харьцуулсан % өөрчлөлт)	0.75		0.05		-4.79	
Уул уурхайн орлого (ДНБ-д эзлэх %)-ын ирээдүйн төсөөлөл ^a	6.59		6.71		6.47	
Урсгал зардал ба шилжүүлгийн төсөөлөл ^a /2019 оны ДНБ-д эзлэх хувьтай харьцуулахад хувьд гарах өөрчлөлт/	0.87		1.08		1.83	
	0.21		0.33		0.13	
Хөрөнгийн зардлын төсөөлөл ^{a,b} /2019 оны ДНБ-д эзлэх хувьтай харьцуулахад хувьд гарах өөрчлөлт/	-1.09		-1.99		-0.33	
Засгийн газрын өрийн (гадаад, дотоод) төсөөлөл ^{a,b} /2019 оны ДНБ-д эзлэх хувьтай харьцуулахад хувьд гарах өөрчлөлт/	2.95		2.87		2.06	
	2.43		2.72		4.00	

Тайлбар а) загвар өөрөө тооцсон, б) загварт тооцож оруулсан.

Хүснэгт 18. NREGI-FSC24 загварын тооцоолол

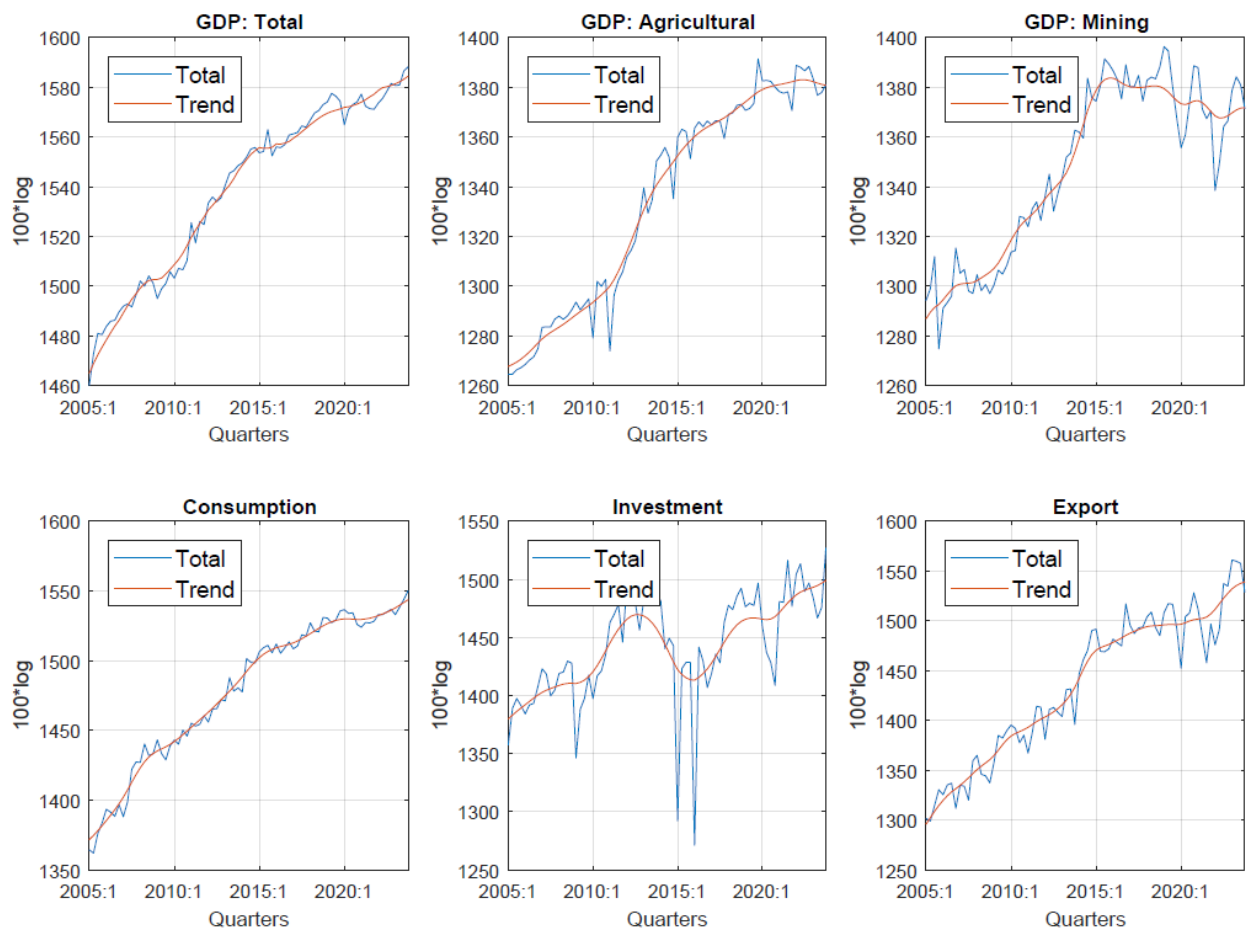
Хувьсагч	2024		2025		2026		2027	
Бодит ДНБ-ний төсөөлөл ^а /өсөлтийн %/	5.36		6.71		7.69		7.61	
Нэрлэсэн ДНБ ^а /тэрбум төг/	87,858.7		101,000		116,000		133,000	
Экспортын гол нэрийн бүтээгдэхүүн (зэс, нүүрс, төмрийн хүдэр, алт)-ий тоо хэмжээ, үнийн төсөөлөл ^б	Тоо	\$/т	Тоо	\$/т	Тоо	\$/т	Тоо	\$/т
	1,539 м.тн	1,688	1,607 м.тн	1,765.53	1,691 м.тн	1,761.75	1,761.75 м.тн	1,847.55
	58,496 м.тн	104.4	50,664 м.тн	106.88	52,208 м.тн	105.8	49,489.45 м.тн	107.7
	6,865 м.тн	105.18	6,514 м.тн	101.14	6,240 м.тн	95.76	6,016.56 м.тн	94.3
	11.5 тн	67,902,732.28	12.95тн	68,326,136.16	12.96тн	69,486,932.31	12.96тн	69,465,013.17
Гадаад валютын ханшийн төсөөлөл ^а	3,379.8		3,458.1		3,556.1		3,637.1	
Нийт орлогын нарийвчилсан төсөөлөл ^а /тэрбум төг/	23,693.6		26,170.2		28,360.1		31,123.2	
Уул уурхайн орлогын ирээдүйн төсөөлөл ^б /тэрбум төг/	6,412.2		6,804.2		6,747.3		7,068.2	
Нийт зардлын төсөөлөл ^а /тэрбум төг/	26,116.1		28,947.6		32,119.8		35,527.0	
Хүүгийн төлбөрийн төсөөлөл ^а /тэрбум төг/	1,173.6		1,173.6		1,173.6		1,173.6	
Цэвэр зээлийн төсөөлөл ^а /тэрбум төг/	3,536,562.5		4,920,434.78		6,657,058.82		8,083,571.43	

Тайлбар: а) Загвар тооцож гаргасан, б) Загварт тооцож оруулсан.

NRGI загварын макро блок

Хагас бүтцийн макро эдийн засгийн загвар ашиглан макро эдийн засгийн гол үзүүлэлтүүдийн төсөөллийг боловсрууллаа. Энэхүү загвар нь үндсэндээ 6 гол дэд хэсгээс бүрдэх бөгөөд загварын тэгшитгэлүүдийг өөр хоорондын онолын уялдаа, хамааралд үндэслэн тодорхойлсон байна.

Калман филтерийн тусламжтайгаар загварын бүх хувьсагчид зөрүү болон тренд гэсэн хэсэгт хуваагдана. Трендийн тэгшитгэлүүд ихэвчлэн өөрийн өмнөх үеийн утга болон тэнцвэрт төлвийн утгаас хамаарсан хэлбэртэй байна. Учир нь эдийн засагт ямар нэг шок үүсэхгүй тохиолдолд хувьсагчдын зөрүү хэсэг тэг болж, урт хугацааны тренд нь тогтвортой төлвийн утга руугаа дөхөх юм. Харин зөрүүний тэгшитгэлүүд нь өөрийн өмнөх болон дараа үеийн утга, бусад тайлбарлагч хувьсагчдаас хамаарсан хэлбэртэй байна. Эдийн засгийн агентууд өнгөрсөн болон ирээдүйн нөхцөл байдлаас хамааран одоогийн шийдвэр гаргадаг тул ийнхүү загварчилжээ. Дараах зурагт харуулсанчлан бодит утгын тренд утгаасаа өөрчлөгдөж буй хэсгийг зөрүү гэж үзнэ.

Загварын гол бүрэлдэхүүн:

- *Эрэлтийн муруй:* Бодит ДНБ-ийг эцсийн хэрэглээ болон үйлдвэрлэл талаас задлан төсөөлнө. Тухайлбал, ДНБ-ий эцсийн хэрэглээний зөрүүг өөрийнх нь лаг болон хүлээлт, бодит хүүний зөрүү, хөдөлмөрийн орлогын зөрүү, хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн зөрүүнээс хамааруулан загварчилсан. Бодит хүүний зөрүү нэмэгдэх нь хэрэглээ, хөрөнгө оруулалтын зардлыг өсгөх тул агентууд хэрэглэхээс илүүтэй хадгалах шийдвэр гаргах тул эцсийн хэрэглээ, хөрөнгө оруулалт бодит хүүнээс урвуу хамааралтай байна.
- *Филлипсийн муруй:* Инфляц нь лаг, хүлээлт, гадаад инфляц, бодит ханш, хэрэглээ, хүнс, шатахууны харьцангуй үнээс хамаарна. Тухайлбал, хэрэглээний зөрүү зэрэг байх нь эрэлтийн шалтгаантай инфляцыг нэмэгдүүлнэ. Гадаад улсуудын инфляц өсөх, бодит ханш сулрах зэрэг нь импортын барааны үнийг өсгөх замаар дотоодын үнийг өсгөнө.
- *Мөнгөний бодлогын дүрэм:* Бодлогын хүү нь лаг, хүлээлт, ханш, инфляц, үйлдвэрлэлийн зөрүүнээс хамаарна. Тухайлбал, инфляц зорилтот түвшнээс өндөр тохиолдолд бодлогын хүү өснө. Бодлогын хүү өссөнөөр бодит хүү өсч улмаар зээл санхүүжилтийн нөхцөл чангарч хэрэглээ, хөрөнгө оруулалтыг хумих замаар үнийн өсөлтийг бууруулна.
- *Нэрлэсэн ханш ба UIP блок:* Ханш нь гадаад, дотоод хүү, эрсдлийн урамшууллаас хамаарна. Тухайлбал, гадаад хүү өсөх нь хөрөнгийн гадагшлах урсгалыг өдөөж, ханш сулрах дарамтыг нэмэгдүүлнэ. Ханш сулрах нь үнийн өсөлтийн шалтгаан болно.

- *Хөдөлмөрийн блок:* Хөдөлмөрийн зах зээлийн гол үзүүлэлт болох ажил эрхлэлт, цалингийн хэсгийг үйлдвэрлэлийн зөрүүний бүрэлдэхүүн хэсгүүдээс хамааруулан загварчилсан. Тухайлбал, уул уурхайн салбарын үйлдвэрлэлийн зөрүү эерэг байх нь энэ салбарын үйлдвэрлэл эрчтэй байгааг илтгэх бөгөөд үйлдвэрлэлд шаардагдах хөдөлмөрийн эрэлт нэмэгдсэнээр ажил эрхлэлт, цалин өсөх нөлөө бий болно. Энэ нь эргээд хөдөлмөрийн орлогыг тэтгэх байдлаар хэрэглээ, хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх, цаашлаад үнийн өсөлтөд нөлөө үзүүлнэ.
- *Гадаад блок:* БНХАУ, Европын холбоо, АНУ зэрэг улсуудын үйлдвэрлэл, инфляцын тооцооллыг ашиглан гадаад эрэлт, инфляцыг загварчилсан байна. Тухайлбал, гадаад эрэлт өндөр байх нь уул уурхайн салбарын үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх замаар эдийн засгийн идэвхжилд эергээр нөлөөлнө.

NRGI загварын төсвийн блок

Уул уурхай болон макро блокын төсөөллийг ашиглан төсвийн блокын төсөөлөл хийгдэнэ. Төсвийн орлого, зарлагын гол бүрэлдэхүүнүүдээр задлан төсөөлнө.

Төсвийн орлогын хэсэг нь ААНОАТ, ХХОАТ, НӨАТ, ОАТ зэрэг татварын орлого, хөрөнгийн орлого, урсгал шилжүүлэг, бусад орлого гэсэн хэсгүүдээс бүрдэнэ. ААНОАТ, бусад орлого гэсэн хэсгүүд нь уул уурхай болон уурхайн бус гэсэн хэсгүүдээс бүрдэнэ. Уул уурхайн бус төсвийн орлогын бүрдлүүдийн төсөөллийн аргачлалын товч тайлбар:

- Бусад орлого хэсгийн уул уурхайн бус орлогын төсөөлөл нь ДНБ-д уул уурхайгаас бусад салбарын эзлэх орлогын хэсгийн хувийг ашиглан тооцно.
- ААНОАТ-ын уул уурхайн бус төсвийн орлогын хэсгийг уул уурхай, хөдөө аж ахуйгаас бусад салбарын ДНБ-ий дефлятор, цэвэр үйл ажиллагааны илүүдэл (орлогын аргаар тооцсон ДНБ-ийг ашиглана), ААНОАТ-ын хувь зэрэг үзүүлэлтийг ашиглан тооцно.
- ХХОАТ-ыг төсөөлөхдөө нийт цалин хөлсний зардал, цалин хөлсний зардалд эзлэх ХХОАТ-ын хувь болон бусад нэмэлт тооцооллыг ашиглана.
- НӨАТ төсөөлөхдөө хувийн хэрэглээ, Засгийн газрын хэрэглээ, Засгийн газрын дотоод хөрөнгө оруулалт буюу хөрөнгийн зардал, татварын хувийг ашиглан тооцно.
- ОАТ-ын төсөөллийг боловсруулахдаа хувийн хэрэглээ болон ОАТ-ын хувийн хэрэглээнд эзлэх дундаж хувийг ашиглан тооцно.

Төсвийн зарлагын хэсэг нь төрийн албан хаагчдын цалин хөлсний зардал, татаас шилжүүлэг, бараа үйлчилгээний худалдан авалт, хөрөнгийн зардал, хүүгийн төлбөр гэсэн хэсгүүдээс бүрдэнэ.

- Төрийн албан хаагчдын цалин хөлсний зардлыг тооцохдоо Засгийн газрын хэрэглээ, дундаж цалин, ажиллагсдын тоо зэрэг үзүүлэлтийг ашиглан тооцно.
- Бараа үйлчилгээний худалдан авалтыг Засгийн газрын хэрэглээ, Засгийн газрын капиталын хэрэглээ, ажиллагсдын нөхөн олговор зэргийг ашиглан тооцно.
- Хөрөнгийн зардлыг тооцохдоо хөрөнгийн зардал болон нийт капиталын хуримтлалд хөрөнгийн зардлын эзлэх хувийг ашиглан тооцно.
- Хүүгийн төлбөрийг 2024 оны батлагдсан төсөвт туссан дүнгээр авав.

ЭХ СУРВАЛЖ

- International Energy Agency. (2023). *Coal 2023 Analysis and forecast to 2026*. Masdar: International Energy Agency.
- Office of the Chief Economist. (2023). *resources-and-energy-quarterly-december-2023-forecast-data*. Sydney: Australian Government Department of Industry and Resource.
- S&P Global. (2024 оны 02 04). *S&P Global*. S&P Global Market Intelligence: <https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/news-insights/latest-news-headlines/china-s-coal-imports-to-stay-high-in-2024-after-record-breaking-q4-2023-80251799>-ээс Гаргасан
- Statista. (2024 оны 03 03). <https://www.statista.com/>. Statista Price and Accesss: <https://www.statista.com/statistics/779868/forecasted-price-of-coking-coal-by-type/#:~:text=It%20is%20forecast%20that%20the,per%20metric%20ton%20that%20year.-ээс> Гаргасан
- The coal hub. (2023 оны 5 10). *The Coal Hub Industry Portal*. The coal hub: <https://thecoalhub.com/report-presentation/coal-price-and-fx-market-forecasts-11>-ээс Гаргасан
- TM. (2024 оны 03 06). <https://www.consensuseconomics.com/>. Consensus Economics: <https://www.consensuseconomics.com/what-are-consensus-forecasts/>-ээс Гаргасан
- WBG. (2022). *Drivers of aluminum and copper prices*. Washington D.C: WBG.
- Гардинер, П. (2021). *Монгол Улсад Засаглалын Бэхжүүлэх нь Төсөл: Төсвийн Тогтвортой Байдлын Зөвлөл. SGM 11-002 төслийн тайлан*. Улаанбаатар: ТТБЗ.
- Дэлхийн банк. (2022/4). *Монголын Эдийн Засгийн тойм /Шуурган дунд зүг чигээ олохуй/*. Улаанбаатар: Дэлхийн банк.
- Дэлхийн банк. (2023/11). *Монголын Эдийн Засгийн тойм*. Улаанбаатар: Дэлхийн банк.
- Дэлхийн банк. (2023/12). *Монгол Улсын Гадаад Худалдааны Өрсөлдөх Чадварын Шинжилгээ*. Улаанбаатар: Дэлхийн банк.
- Судалгааны баг. (2023). *Монгол Улсын Төсвийн Шинжилгээ*. Улаанбаатар: Кост Менежмент ХХК.
- СЭЗИС. (2024). *Уул уурхайн салбар, түүнд оруулсан гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын Монгол Улсын нийгэм, эдийн засагт үзүүлэх нөлөө*. Улаанбаатар: СЭЗИС.
- ТТБЗ. (2024). *Монгол Улсын Макро эдийн засгийн төлөв*. Улаанбаатар: ТТБЗ.
- ҮСХ. (2024). *Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн байдал 2023.XII*. Улаанбаатар: ҮСХ.
- ҮСХороо. (2024 оны 03 12). *Үндэсний Статистикийн Хороо*. Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан: <https://1212.mn/mn>-ээс Гаргасан
- Annett, A. (2006). *Enforcement and the Stability and Growth Pact: How Fiscal Policy Did and Did Not Change Under Europe’s Fiscal Framework*, IMF Working Papers, No 2006/116.
- Baksa, D., Mihalyi, D. and Romhanyi, B. (2016) *Monoglia Macro-Fiscal Model: Model Guide*. NRGi web site.
- International Energy Agency. (2023). *Coal 2023 Analysis and forecast to 2026*. Masdar: International Energy Agency.
- Melina, G., Yang, S-C S., L-F. Zanna (2016) *Debt sustainability, public investment, and natural resources in developing countries: The DIGNAR model, Economic Modelling* (52): 630-649.

- Leal, T., Pérez, J. J., Tujula, M., and J-P. Vidal (2008) Fiscal Forecasting: Lessons from the Literature and Challenges, *Fiscal Studies*, 29(3): 347-386.
- Li, B. G., Gupta, P. and J. Yu, (2017) From natural resource boom to sustainable economic growth: Lessons from Mongolia, *International Economics*, 151: 7-25.
- Office of the Chief Economist. (2023). *resources-and-energy-quarterly-december-2023-forecast-data*. Sydney: Australian Government Department of Industry and Resource.
- Pina, A. and Venes, N. (2011). The political economy of EDP fiscal forecasts: An empirical assessment, *European Journal of Political Economy*, 27(3): 534-546.
- S&P Global. (2024 оны 02 04). *S&P Global*. S&P Global Market Intelligence: <https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/news-insights/latest-news-headlines/china-s-coal-imports-to-stay-high-in-2024-after-record-breaking-q4-2023-80251799-ээс> Гаргасан
- Statista. (2024 оны 03 03). <https://www.statista.com/>. Statista Price and Access: <https://www.statista.com/statistics/779868/forecasted-price-of-coking-coal-by-type/#:~:text=It%20is%20forecast%20that%20the,per%20metric%20ton%20that%20year.-ээс> Гаргасан
- The coal hub. (2023 оны 5 10). *The Coal Hub Industry Portal*. The coal hub: <https://thecoalhub.com/report-presentation/coal-price-and-fx-market-forecasts-11-ээс> Гаргасан
- TM. (2024 оны 03 06). <https://www.consensuseconomics.com/>. Consensus Economics: <https://www.consensuseconomics.com/what-are-consensus-forecasts/-ээс> Гаргасан
- WBG. (2022). *Drivers of aluminum and copper prices* . Washington D.C: WBG.
- Гардинер, П. (2021). *Монгол Улсад Засаглалын Бэхжүүлэх нь Төсөл: Төсвийн Тогтвортой Байдлын Зөвлөл. SGM 11-002 төслийн тайлан*. Улаанбаатар: ТТБЗ.
- Дэлхийн банк. (2022/4). *Монголын Эдийн Засгийн тойм /Шуурган дунд зүг чигээ олохуй/*. Улаанбаатар: Дэлхийн банк.
- Дэлхийн банк. (2023/11). *Монголын Эдийн Засгийн тойм*. Улаанбаатар: Дэлхийн банк.
- Дэлхийн банк. (2023/12). *Монгол Улсын Гадаад Худалдааны Өрсөлдөх Чадварын Шинжилгээ*. Улаанбаатар: Дэлхийн банк.
- Судалгааны баг. (2023). *Монгол Улсын Төсвийн Шинжилгээ*. Улаанбаатар: Кост Менежмент ХХК.
- СЭЗИС. (2024). *Уул уурхайн салбар, түүнд оруулсан гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын Монгол Улсын нийгэм, эдийн засагт үзүүлэх нөлөө*. Улаанбаатар: СЭЗИС.
- ТТБЗ. (2024). *Монгол Улсын Макро эдийн засгийн төлөв* . Улаанбаатар: ТТБЗ.
- ҮСХ. (2024). *Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн байдал 2023.XII*. Улаанбаатар: ҮСХ.
- ҮСХ. (2024 оны 03 12). *Үндэсний Статистикийн Хороо*. Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан: <https://1212.mn/mn-ээс> гаргасан

ХАВСРАЛТ

Хавсралт 1. ДНБ, эдийн засгийн салбарын ангиллаар (2022, 2023 он)

Эдийн засгийн үйл ажиллагааны салбарын ангилал	2022		2023	
	ДНБ, 2015 оны зэрэгцүүлэх үнээр сая төгрөг	Өсөлт, бууралт (хувь)	ДНБ, 2015 оны зэрэгцүүлэх үнээр сая төгрөг	Өсөлт, бууралт (хувь)
Бүгд	28,455,108.60	5.0	30,453,508.60	7.0
Хөдөө аж ахуй, ойн аж ахуй, загас барилт, ан агнуур	4,252,405.60	1.7	3,873,867.60	-1.3
Уул уурхай, олборлолт	3,133,197.60	-2.1	3,867,011.90	2.6
Боловсруулах үйлдвэрлэл	2,343,317.90	0.5	2,462,032.20	0.4
Цахилгаан, хий, уур, агааржуулалт	641,417.30	0.1	674,676.20	0.1
Усан хангамж; бохир ус, хог, хаягдлын менежмент болон цэвэрлэх үйл ажиллагаа	119,462.90	0	124,579.60	0
Барилга	892,953.00	0.2	898,121.50	0
Бөөний болон жижиглэн худалдаа, машин, мотоциклийн засвар, үйлчилгээ	3,256,387.00	1.1	3,441,563.30	0.7
Тээвэр ба агуулахын үйл ажиллагаа	1,279,749.80	0.4	1,782,095.20	1.8
Зочид буудал, байр, сууц болон нийтийн хоолны үйлчилгээ	349,449.80	0.3	425,910.00	0.3
Мэдээлэл, холбоо	783,111.10	0.2	911,204.10	0.5
Санхүүгийн болон даатгалын үйл ажиллагаа	1,456,846.80	0.1	1,601,977.10	0.5
Үл хөдлөх хөрөнгийн үйл ажиллагаа	1,802,728.70	0.1	1,837,404.00	0.1
Мэргэжлийн, шинжлэх ухаан болон техникийн үйл ажиллагаа	486,192.40	0.1	497,417.30	0
Удирдлагын болон дэмжлэг үзүүлэх үйл ажиллагаа	233,734.10	0.1	257,487.90	0.1
Төрийн удирдлага ба батлан хамгаалах үйл ажиллагаа, албан журмын нийгмийн хамгаалал	1,692,186.50	0.1	1,774,826.60	0.3
Боловсрол	1,218,241.90	0.5	1,247,295.00	0.1
Хүний эрүүл мэнд ба нийгмийн үйл ажиллагаа	662,472.50	0.1	672,062.80	0
Урлаг, үзвэр, тоглоом, наадам	137,610.70	0.1	146,169.30	0
Үйлчилгээний бусад үйл ажиллагаа	142,719.50	0	143,694.70	0
Бүтээгдэхүүний цэвэр татвар	3,570,923.60	1.4	3,814,112.20	0.9

Эх сурвалж: (ҮСХороо, 2024)